

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

2/2001 • 50 mk

Globalisaatio
ja kutistunut maailma

Naurun historiaa

Ruplan, ristin ja
kruunun Venäjä

Humanisti ja insinööri

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

99. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Juha Sihvola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Tiina Kinnunen, Tuomas M. S. Lehtonen, Maria Lähtenmäki, Kimmo Rentola

Hallitus: Pirkko Leino-Kaukiainen (pj.), Jyrki Vesikansa (vpj.), Martti Häikiö,

Katariina Mustakallio, Raimo Salokangas, Kyösti Tiainen

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Juha Sihvola, Historian tuomiot ja totuuskomisiot 121

Globalisaatio

Tapani Hietaniemi, Sivilisaatiohistorian uusi paradigma? Globalisaatio, maailmanjärjestelmät ja Andre Gunder Frank 125

Yrjö Kaukiainen, Globalisaation juurilla: kuinka maailma kutistui? 131

Marjatta Hietala, Innovaatiot ja innovatiiviset yhteisöt 138

Susanna Fellman, Kohti uljasta maailmaa – suomalaisen johtajakoulutuksen kehitys 145

Martti Häikiö, Miten syntyi suomalainen tietoyhteiskunta 157

Kolumni

Kimmo Katajala, Humanisti viisaana kuin insinööri 162

Katsauksia

Kati Katajisto, Aatelin tutkimuksen uudet suuntauokset 165

Anu Korbonen, Naurun teoriat ja historiantutkimus 169

Arto Luukkanen, Venäjän-tutkimuksen historiaa muualla ja meillä 180

Keskustelua

Jukka Korpela, Faktaluettelo, tulkinta ja spekuloi-va essee – mitä on huippuhistoria-tutkimus? 189

Juha Sihvola, Täsmätutkimuksesta ja kansalaiskeskustelusta 192

Petri Karonen, Turhaa teorian alas ampumista 194

Heikki Ylikangas, Käsitusten eroavuudesta 194

Jubani Suomi, Rautkalliolle ja Häikiölle 195

Jouko Labtero, Eeva Matinolli, Kyllikki Mämmikö, Leena Pubakainen ja Maire Salmela, Historian opetuksen määrästä ja laadusta koulussa 1900-luvun jälkipuoliskolla 196

Arvosteluja

Jorma Kalela, Historiantutkimus ja historia (*Heino Nyssönen*) 199

Anne Ollila (toim.), Historical Perspectives on Memory (*Pirjo Korhikangas*) 202

Pekka Masonen, The Negroland Revisited. Discovery and Invention of the Sudanese Middle Ages (*Harri Siiskonen*) 205

Philippe Ariès, Georges Duby ja Holger Chartier (toim.), Omassa huoneessa. Yksityiselämän historiaa renessanssista valistukseen (*Jouko Nurmiainen*) 208

Mika Kallioinen, Kauppias, kaupunki, kruunu. Turun porvariyhteisö ja talouden organisaatio varhaiskeskiajalta 1570-luvulle (*Jouko Vabtolta*) 210

Carl-Johan Gadd, Den agrara revolutionen 1700–1870. Det svenska jordbrukets historia 3 (*Eino Jutikkala*) 213

Ann-Catrin Östman, Mjölök och jord. Om kvinnlighet, manlighet och arbete i ett österbottniskt jordbrukssamhälle ca 1870–1940 (*Jan Löfström*) 216

Tiedemaailma

Yritys voi oppia historiasta (*Jari Ojala*) 220

Kansi: Risto Suomi, Aavan meren tuolla puolen. Akryyli kankaalle. 1983. Espoon kaupunki.

Historian tuomiot ja totuuskomissiot

■ Jari Ehrnrooth ehdotti Johan Bäckmanin toimittamaan kirjaan *Entäs kun tulee se yhdestoista? Suomettumisen uusi historia* sisältyvässä artikkelissa 'Saatanallisen symbioosin jälkihoito', että Suomen tulisi olla aloitteellinen, jotta kommunismin rikokset ihmiskuntaa vastaan tutkittaisiin perusteellisesti ja saatettaisiin kansainvälisen moraalisen tuomion alaisiksi. Ehdotuksesta virisi laaja keskustelu, joka esimerkiksi *Helsingin Sanomissa* kesti useita viikkoja. Saavutus on huomattava ainakin siihen nähden, että Bäckmanin mainion kokoelman monet muut tärkeät puheenvuorot eivät ole saaneet ansaitsemaansa julkisuutta. Ehrnroothin saama palaute on kuitenkin ollut pääosin sävyllään valitettavan kielteistä varsinkin, kun ottaa huomioon, että hänen ajatustaan voidaan puolustaa monin hyvin argumentein.

Tuskin edes pahimman lajin kulttuurirelativistit voi itsepetokseen sortumatta kieltää, että kommunismi oli perin pohjin epäonnistunut ideologia, jonka käytännön sovellukset tuottivat kaikkialla kurjuutta, köyhyyttä, alistamista, yhdenmukaistavaa komentelua, systemaattista valehtelua, ihmisoikeusrikkoksia, luonnon tuhoamista sekä silkkaa kidutusta ja kuolemaakin enemmän kuin mikään muu maailmanhistorian väki-

valtakoneisto. Läntisillä demokratioillakin on puutteensa ja nekin ovat syyllistyneet pöyristyttäviin tekoihin, varsinkin siirto- ja kehitysmaita sekä etnisiä vähemmistöjä ja alkuperäisväestöjä kohtaan. Koska kommunistimaat kuitenkin polkivat jalkoihinsa myös omien kansalaistensa perustavat ihmisoikeudet ja oikeusvaltioperiaatteet, ne eroavat läntisistä demokratioista periaatteellisesti, eivät määrällisesti vertailtavin kriteerein. Toisin kuin Suomessa joskus yritettiin uskotella, näiden järjestelmien välillä ei ole mitään puolueettoman tarkkailijan asemaa.

Kommunismen uhrit ansaitsevat hyvityksen

Kommunismen perinnön jälkipuinti on kaikin puolin ajankohtaista. Miljoonat kommunististen järjestelmien rikoksista kärsineistä elävät edelleen ja ovat oikeutettuja vaatimaan hyvitystä, yhtä hyvin kuin natsi-Saksan rikosten uhrit. Itä-Euroopan maiden moraaliset ja yhteisölliset rakenteet ovat kommunismin jäljiltä vähintään terapian tarpeessa. Sitä paitsi kommunismin perintö elää yhä. Kiina yrittää ponnistaa kasarmikomennosta taloudelliseksi suurvallaksi, mutta kohtelee kansalaisiaan yhtä totalitaristisin kourin kuin ennenkin. KGB-taustai-

sen Putinin johtama Venäjä harjoittaa veristä teurastusta Tshetszeniassa.

Koko Neuvostoliiton olemassaolon ajan Suomi oli ulkopoliittisesti kiusallisessa tilanteessa. Olemassaolotaistelu ajoi sen liittoutumaan toisessa maailmansodassa kansallissosialistisen Saksan kanssa ja harjoittamaan sotien jälkeen Neuvostoliittoa myötäilevää reaalipolitiikkaa, jossa liikkumatilaa ostettiin sopeutumalla itänaapurin turvallisuusintresseihin, ottamalla tämän toiveet huomioon ulkopoliittisissa kannanotoissa ja jopa sisäpoliittisissa ratkaisuissa sekä olemalla pidättyväinen reaaliosialismin puutteiden julkisessa arvostelussa. Idänpolitiikan sateenvarjon suojassa Suomessa rakennettiin toisen maailmansodan jälkeen demokraattinen hyvinvointiyhteiskunta. Jos asiaa katsotaan Suomen kansalaisten hyvinvoinnin ja ihmisoikeuksien kannalta ja pohditaan kuviteltavissa olevia vaihtoehtoja, Suomi kiistatta hyötyi reaalipoliittisesta asenteestaan Neuvostoliitton.

Suomen idänpolitiikan hinta

Idänpolitiikalla oli kuitenkin myös hintansa. Kysymys ei ollut pelkästään kylmän sodan luomassa maailmanpoliittisessa tilanteesta välttämättömäksi tulkitusta mukautumisesta idän suurvallan turvallisuusetuihin. Neuvostosuhteita käytettiin henkilö- ja ryhmäkohtaisten etujen kalastamiseen Suomen sisäpolitiikassa. Reaaliosialismin epäkohtien arvostelu leimattiin neuvostovastaiseksi ja pyrittiin kitkemään myös kansalaisyhteiskunnasta ja mediasta – muodollinen sananvapaus toki säilyi muutamia elokuvasensuuritapauksia lukuun ottamatta.

Kansakunnan ja kenties maailmankin henkisen tilan kannalta oli ongelmallista, että idänsuhteiden hoitamiseen luotiin valheellinen orwellilainen kaksoiskieli. Koska oli pakko viljellä ystävyys, yhteistyön ja avunannon liturgiaa eikä todellisia motiiveja voitu ilmaista, avoin keskustelu politiikan moraalista tuli mahdottomaksi. Ei ihme, että jotkut alkoivat ihan oikeasti uskoa Neuvostoliiton edistyksellisyyteen ja rauhantahtoisuuteen – varsinkin kun kotoisen kurikulttuurin kokeminen epäajanmukaiseksi ja Vietnamin sodan kaltaiset ilmiöt maailmalla vahvistivat vaikutelmaa.

Suomalaisilla on yllin kyllin syitä osallistua kriittisesti arvioimaan kommunismin perintöä ja omaa osallisuuttaan siinä. Jo Euroopan Unionin jäsenyys velvoittaa Suomea ottamaan poliittisissa ratkaisuissaan huomioon myös moraalin ja universaalien ihmisoikeuksien, ei vain kansallisen edun ja taloudellisen hyödyn näkökulman. Globalisaation kulttuurin myötä maailmanpolitiikan luonne on sitä paitsi ratkaisevasti muuttunut – toivon mukaan peruuttamattomasti. Reaaliaikainen kommunikaatio luo edellytykset maailmanlaajuiselle moraalikeskustelulle. Globalisaation jälkeen eivät tyrannit enää voi vetäytyä kansakunnan sisäisten asioiden savuverhon suojiin. Sen sai Slobodan Milosevickin karvaasti kokea joutuessaan tämän pääkirjoituksen kirjoittamisen aikana Haagiin vastaamaan teoistaan. Suomella on sekä mahdollisuus että velvollisuus luopua kyynisestä reaalipolitiikastaan ja tehdä moraalisiin perustuvia aloitteita kansainvälisessä politiikassa. Niihin kuuluvat myös historian moraalista arviointia koske-

vat aloitteet. Kun Suomen ulkopolitiikan johdossa on Tarja Halosen ja Erkki Tuomiojan kaltaisia henkilöitä, jotka mielellään korostavat panostaan ihmisoikeuksien edistäjinä, odottaisi, että jotakin tapahtuisi.

Ehrnroothin ehdotusta voi arvostella yksityiskohdissa. Vaikka kommunismi oli ma-
sentava järjestelmä, ei pitäisi puhua kommunismista kollektiivisubjektina. Oli myös kommunisteja, jotka tunnistivat kommunismin nimissä tehdyt rikokset, sanoutuivat niistä irti ja taistelivat niitä vastaan. Historian tuomiot tulisi kohdistaa konkreettisiin yksilöihin ja instituutioihin noitavainohenkeä lietsomatta. Lienee myös liioittelua väittää, että Suomen realipolitiikka Neuvostoliiton suhteen oli vahingollista maailman henkisen tilan kannalta. Ongelmia oli, mutta tuskinpa vaihtoehdotkaan olisivat suuresti edistäneet ihmiskunnan yhteisen moraalien asiaa. Ehrnrooth myös korostaa liiaksi kommunismin rikosten selvittämisen oikeudellista luonnetta. Puhuminen oikeuden antamasta tuomiosta saa aikaan vaikutelman, että asiat pitäisi ratkaista kertakaikkisesti ja lopullisesti, vaikka keskustelun tulisi jatkua avoimesti loputtomiin. Vääryyttä kärsineillä tulee olla oikeus hyvityksiin, mutta parhaan lähtökohdan antaa kommunismin perinnön kriittinen tutkimus historiantutkijoiden, yhteiskuntatieteilijöiden ja moraalifilosofien kansainvälisenä yhteistyönä. *Kommunismien musta kirja* oli vasta ensimmäinen askel tässä työssä.

Syyllyttämistä vai anteeksiantoa

On kuitenkin syytä puuttua periaatteelliseen kritiikkiin historian tapahtumien

moraalista ja oikeudellista arviointia kohtaan. Matti Klinge kirjoitti teoksessa *Eurooppaa. Päiväkirjastani 1999–2000*, että historian käsittäminen tuomioistuimeksi on hirvittävän vaarallinen asia. Hänen mielestään tuomitseminen ja syyllistäminen on syvästi epäkristillistä, koska Uuden Testamentin ydinsanoma rakkaus ja anteeksianto silloin unohdetaan. Historian tuomiot muuttuvat voittajien näytösoikeudenkäynteiksi, joissa hävinneillä ei ole mahdollisuutta puolustautua. Onpa Klinge varoittanut liiaksi kaivelemasta menneisyyden kanoja ja traumoja, koska niin voi syntyä uuteen väkivaltaan kiihottavia myyttejä. Esimerkki tällaisesta on se tapa, jolla Milosevic vetosi albaanien vastaisessa propagandassaan serbien kärsimään tappioon vuoden 1387 Kosovo Poljen taistelussa.

Kenties Klinge on oikeassa ajatellessaan, että historiaa ei pitäisi ymmärtää tuomioistuimeksi, totuuskomissioista nyt puhumattakaan. Nämä käsitteet ehkä synnyttävät harhakuvitelman siitä, että historian tapahtumille voitaisiin antaa kertakaikkinen ja lopullinen moraalinen tulkinta. Mutta vaikka lopullista moraalista totuutta ei ole, siitä ei seuraa, että moraalista totuutta ei lainkaan ole. Moraalinen totuus voidaan ymmärtää myös harkintaan perustuvaksi tasapainopisteeksi, joka on parasta mitä voidaan kussakin tilanteessa saavuttaa mutta jota on alati arvioitava kriittisesti uudelleen.

Klinge kuitenkin erehtyy, jos hän ajattelee historian moraalisen arvioinnin välttämättä olevan tuomitsemista ja syyllistämistä. Kysymys voi olla myös puhdistautumisesta ja kasvattamisesta. Menneisyyden ri-

kosten tutkiminen voi myös yhdistyä sovittukseen ja anteeksiantoon. Siten on yritetty ainakin jossakin määrin toimia selvitettyäessä rotusorron perintöä apartheidin jälkeisessä Etelä-Afrikassa. Historian moraalinen arviointi ei sitä paitsi välttämättä tapahdu yksipuolisesti voittajan ehdoin. Vastaesimerkki on vaikkapa Jonathan Gloverin teos *Humanity. A Moral History of the Twentieth Century*. Se arvioi moraalifilosofian näkökulmasta viime vuosisadan sotia, kansanmurhia ja totalitaarisia järjestelmiä. Runsaasti huomiota annetaan Hitlerille ja Stalinille, mutta britti Glover analysoi yhtä lahjomattomasti myös maanmiestensä toimeenpaneman Saksan kaupunkien palopommituksen toisessa maailmansodassa, Hiroshiman ja Nagasakin atomipommit sekä yhdysvaltalaisien väkivallanteot Vietnamissa. Rehellinen itsekritiikki on historian moraalisen arvioinnin edellytys.

Suomen historian moraalit

Gloverin sävähdyttävää teosta lukiessa tulee mieleen, että samantapainen esitys tar-

vittaisiin myös Suomen historian osalta. Vuosituhannen vaihteessa tehdyt lukuisat arviot 1900-luvusta olivat miltei yksimielisiä siitä, että viime vuosisadan historiaa voidaan Suomen osalta pitää menestystarinaa. Epäilemättä siinä onkin enemmän ylpeyden kuin häpeän aiheita.

Siitä huolimatta esimerkiksi vuoden 1918 tapahtumat, toinen maailmansota ja sotien jälkeinen idänpolitiikka ansaitsevat joutua myös avoimesti moraalisen analyysin kohteiksi. Kun on turvaututtu keinoihin (väkivaltaan, tyrannin kanssa liittoutumiseen, valehtelemiseen), joilla on moraalisesti arveluttavia seurauksia, on voitava joka kerta kysyä, oliko kaikki muut keinot käytetty, käytettiinkö arveluttavaa keinoa minimimäärä ja oliko kulloisissakin oloissa uskottavaa, että juuri näin saavutettaisiin haluttuja tuloksia. Olisi kiinnostava tietää, millaisia vastauksia Suomen historian kohtalohetkien osalta saadaan.

Juha Sihvola

TAPANI HIETANIEMI

dosentti, Tampereen yliopisto, Tampere

Sivilisaatiohistorian uusi paradigma?

Globalisaatio, maailmanjärjestelmät ja Andre Gunder Frank

Dosentti Tapani Hietaniemen artikkelin aiheena on Andre Gunder Frankin analyysi globaalien talouden syntyisestä.

■ Sivilisaatiohistoriassa on tapahtumassa meidän aikamme paradigman muutos. Aikaisempi sivilisaatiotutkimus lähti siitä, että on olemassa toisistaan erotettavia sivilisaatioita tai "kulttuureja", joita voidaan verrata keskenään – tämä oli lähtökohtana esimerkiksi sellaisilla hyvin erilaisilla teoreetikoilla kuin Spengler, Toynbee ja Weber.¹ Kuitenkaan yhteiskuntahistorioitsija Immanuel Wallersteinin "world-system theoryn" synnyn jälkeen² ei voida enää puhua erillisistä yhteiskunnista tai sivilisaatioista, vaan ne ovat osa laajempaa maailmanjärjestelmää, jolla on keskuksensa, semiperiferiansa ja periferiansa. Wallersteinin mukaan kapitalistinen maailmanjärjestelmä syntyi vuoden 1500 tienoilla ja vaikuttaa ratkaisevasti maailman rakenteistumiseen myös meidän päivinä.³

Nyt kuitenkin Wallersteinin jo standarditulkinnaksi muodostunut teoria on saanut uuden haastajan: Wallersteinin entinen työtoveri Andre Gunder Frank teoksessaan *ReORIENT: Global Economy in the Asian*

*Age*⁴ syyttää koko Wallersteinin järjestelmäteoriaa eurosentriseksi ja vaatii sen korvaamista "humanosentrisellä" näkemyksellä, joka myös korjaa ratkaisevasti kapitalistisen maailmanjärjestelmän eli nykyisellä muotisanalla sanoen globaalien talouden syntyminen ajankohtaa.

5000 vuotta vanha kapitalismi?

Frankin ajatuksia herättävä teesi on se, ettei kapitalistinen maailmanjärjestelmä suinkaan syntynyt Euroopassa vuoden 1500 tienoilla. Eurooppa ei liittänyt itseensä muuta maailmaa "eurooppalaiseen maailmantalouteen". Sen sijaan Eurooppa liittyi myöhästyneenä olemassa olevaan maailmanjärjestelmään tai ainakin vahvasti olemassaolleita heikkoja siteitään siihen.⁵ Ainoastaan pääsy Amerikan hopeakaivoksille antoi Euroopalle edes mahdollisuuden osallistua tähän maailmantalouteen.

Andre Gunder Frankin metafora, jota hän muuntelee *ad nauseam*, on yhteen kootuna seuraavanlainen: Eurooppa osti Etelä-Amerikan hopealla itselleen kolmannen luokan lipun Aasian junasta. Seuraavilla vuosisadoilla Eurooppa onnistui vähitellen hankkimaan itselleen junassa paremman paikan, jopa oman vaununkin, ja 1800-luvulla se kykeni karkottamaan aasialaiset veturista. Empiirisesti tämä ilmenee esimer-

1. Vasilenko (2000). Teosten bibliografiset tiedot kirjallisuusluettelossa.

2. Wallerstein (1974).

3. Ks. suomen kielellä asiasta Viikari (1987), Wallerstein (1987).

4. Frank (1998).

5. Frank (1998) xxxii.

kiksi siinä, että Lontoo ohitti Pekingin maailman suurimpana kaupunkina vasta vuonna 1850.⁶

Sitä ennen kuitenkin Kiina oli maailman keskus, ei Eurooppa eikä mikään muu alue. Koko maailmanjärjestys oli kirjaimellisesti sinosentrinen. Vuosina 1400–1800 ”Kiina” osti vain hopeaa maailmanmarkkinoilta ja myi muille ennen kaikkea posliinia ja silkkiä. Tämä johti siihen, että vähitellen koko maailman hopea ajautui Kiinaan.⁷

Vuonna 1492 tai 1500 Euroopalla ei ollut minkäänlaista etulyöntiasemaa suhteessa Aasiaan tai Afrikkaan tai niistä eroavaa ”tuotantotapaa”.⁸ Aasia oli taloudellisesti edellä Eurooppaa ainakin vuoteen 1750 asti, ehkä vuoteen 1800.⁹ Eli tiivistäen: ”– eurooppalaiset eivät missään merkityksessä ’luoneet’ taloudellista maailmanjärjestelmää eivätkä synnyttäneet ’maailmankapitalismia’”.¹⁰

Siksi ei tarvitsekaan selittää Aasian jälkeenjääneisyyttä millään inhimillisen elämän alueella. Aasialta ei esimerkiksi ”puutunut” teknologiaa tai kapitalistisia instituutioita, vaan Aasia usein ylitti Euroopan saavutukset näillä alueilla. Hyviä esimerkkejä tästä ovat kiinalaiset keksinnöt kompassi, ruuti ja kirjapainotaito. Aseistuksessa Eurooppa saattoi olla ylivoimainen ainoastaan laivaston tykistön alueella ja silläkin ainoastaan väliaikaisesti.¹¹ Maailmanjärjestelmän sisällä tekniikkaa kopioitiin ja sovellettiin välittömästi käytäntöön. Tämä koskee myös laivanrakennusta. Ei siis ollut myöskään olemassa mitään erillistä ”eurooppalaista teknologiaa”, vaan tekniikan kehitys kytkeytyi maailman talousjärjestelmään, jossa jäljiteltiin vapaasti kaikkien järjestelmään osallistuvien osapuolten tekniikkaa.

Frankin mukaan me elämme yhdessä maailmassa ja olemme eläneet siinä jo hyvinkin kauan. Edellisen vuosituhannen alkupuolella maailmanjärjestelmän neljä keskusta muodostivat Kiina, Kaakkois-Aasia, Intia ja Lähi-itä, jotka olivat kukin omia taloudellisia alijärjestelmiään. Periferiassa sijaitsi Euroopan alijärjestelmä: Venetsian, Genovan ja Flanderin kukoistus ja Champagnen messut eli oikeammin markkinat olivat merkkejä siitä, että Eurooppa alkoi

vähitellen integroitua Aasiakeskeiseen maailmanjärjestelmään.

Frankin ohjelmallisen yhteenvedon empiirisenä taustana on erityisesti Janet L. Abu-Lughodin ylistetty teos *Before European Hegemony. The World System A.D. 1250–1350*.¹² Hän kuvaa teoksessaan 1200-luvun maailmanjärjestelmää, joka saavutti kehityksensä huipun juuri vuosien 1250–1350 välisenä aikana. Eurooppa liittyy siihen mukaan hyvin myöhään ja näyttelee siinä periferistä roolia. Voidaan siis puolustaa teesiä, että euraasialaisafrikkalainen talousjärjestelmä oli olemassa ainakin viime vuosituhannen alussa.

Andre Gunder Frank ja Barry K. Gills ovat radikalisoineet tätä kantaa edelleen. He puolustavat teesiä, jonka mukaan tämä maailmanjärjestelmä on peräti 5 000 vuotta vanha.¹³ Kyseessä on heidän mukaansa *sama* maailmanjärjestelmä, vaikkei se olekaan pysynyt kautta aikojen *samanlaisena*.

Wallersteinin antikritiikki

Immanuel Wallerstein katsoo, että 1500-luvulta alkunsa saaneen kapitalistisen maailmanjärjestelmän *differentia specifica* on pääoman lakkaamaton kasaantuminen. Sitä vastaan Frank ja Gills väittävät, että sen sijaan pääoman kasaantuminen koskeekin koko maailmanhistoriaa. Pääomien kasaantumista ovat ilmentäneet investoinnit mm. maatalouteen, karjaan, teollisuuteen, liikennevälineisiin, sotavarusteisiin.¹⁴

Tämän näkemyksen mukaan jo 3000-luvulla eaa. eli 5000 vuotta sitten ”Mesopotamian” ja ”Egyptin” verkostoituminen synnytti yhteenkietoutuneen maailmanjärjestelmän, joka vaikutti huomattavasti eri kansojen ja keskusten kohtaloihin.¹⁵ Aina tästä tapahtumasta lähtien voidaan puhua jatkuvasta pääomien kasaantumisesta tässä ”maailmanjärjestelmässä”.

Maailmanjärjestelmän synnystä lähtien sen puitteissa voidaan selvästi erottaa keskusten ja periferian alueiden erottautuminen ja työnjako. Tällaiset hierarkiset suhteet ovat ominaisia kaikille historian vaiheille siitä lähtien. Itse asiassa keskusten siirtymät ja vaihtumiset toisikseen ovat kaikkein tärkeimpiä muutoksia sen jälkeisessä

maailmanhistoriassa meidän aikaamme ja näköpiirissä olevaan tulevaisuuteen asti.¹⁶

Frank ja Gills vertaavat maailmanjärjestelmää lasten tuolileikkiin, jossa musiikkia soitetaan ja sen lakatessa leikkijöiden täytyy yrittää istua tuoleille, joita on yksi vähemmän kuin leikkijöitä.¹⁷ Kansainvälisen kilpailun tuolileikki on siis heidän mielestään tuhansia vuosia vanha: ”Tämä yksi maailmanjärjestelmän prosessi kehittyi, alkehty, synnyttää ’edistystä’, rauhaa, vaurautta ja myös sotaa, tuhoa ja lamaa. Tästä aineksesta koostuu koko maailman(järjestelmän)historia.”¹⁸

Sivilisaatiovertailusta maailmanjärjestelmäteoriaan

Mikäli Frank ja Gills ovat oikeassa, tällä on merkittäviä seurauksia sivilisaatiohistorialle ja varsinkin ns. sivilisaatiovertailulle. Ensinnäkään sivilisaatioita ei voida verrata toisiinsa kuin hermeettisesti lasipulloon suljettuja hyönteislajeja, vaan sivilisaatioiden ominaispiirre onkin niiden keskinäinen riippuvuus toisistaan, moninaisuus yhtenäisyydessä.¹⁹

Eri ”sivilisaatiot” ovatkin siis yhteydessä keskenään taloudellisen, poliittisen, militaarisen ja kulttuurisen vuorovaikutuksen järjestelmässä, jota voidaan kutsua ”Sivilisaatioksi” sanan varsinaisessa mielessä. Sivilisaatiohistorioitsija David Wilkinsonin mukaan 3 500 vuotta sitten syntyy Keskussivilisaatio (Central Civilization), joka muodostuu Egyptin ja Mesopotamian sivilisaatioiden yhdistyessä. Tämä Keski-idästä alkunsa saava sivilisaatio, vuorovaikutuksen järjestelmä, sulauttaa itseensä muut Euraasian sivilisaatiot ja noin vuonna 1500 uuden maailmankin.²⁰

Toinen merkittävä seuraus on se, ettei ”siirtymisistä” yhteiskuntajärjestelmistä toiseen voi enää puhua samassa merkityksessä kuin aikaisemmin, sillä alueiden ja valtakuntien paikan muutokset maailmanjärjestelmän työnjaossa ovat merkittävämpiä kuin alueiden ”sisäiset” muutokset. Esimerkiksi ei voida puhua lainkaan ”feodalismista kapitalismiin siirtymisestä”, vaan ainoastaan Euroopan perifeerisen aseman korvautumisesta tiukemmalla integraatiolla maailmanjärjestelmään.²¹

Villakoiran ytimessä

Keskustelun nykytilanteen on tiivistänyt ytimekkääseen muotoon sen alulle pannut Janet L. Abu-Lughod.²² Kysymys asettuu seuraavasti:

1. Onko ollut olemassa vain yksi maailmanjärjestelmä, joka syntyi 1500-luvulla?
2. Onko ollut olemassa useita peräkkäisiä maailmanjärjestelmiä?
3. Vai onko ollut vain yksi maailmanjärjestelmä, joka syntyi noin 5000 vuotta sitten?

Ensimmäistä kantaa edustaa hänen mielestään Immanuel Wallerstein, kolmatta kantaa Andre Gunder Frank, ja Abu-Lughod itse koettaa asettua toiselle, välittävälle kannalle. Wallerstein ei tosin itse hyväksy tätä tulokintaa.

Wallerstein huomauttaa eräästä pienestä, mutta paljastavasta erosta kielenkäytössä, joka erottaa hänen käsitteensä Frankin ja Gillsin maailmanjärjestelmästä. Frank ja Gills käyttävät termiä ”world system”, Wallerstein itse termiä ”world-systems”. Ero on siis väliviivan ja monikon käytössä ja sitä on vaikea tuoda esiin suomen kielellä.²³ Kuitenkin terminologian valinnasta seuraavat johtopäätökset ovat merkittäviä: Frankille ja Gillsille on olemassa ainoastaan yksi maailmanjärjestelmä, Wallersteinin mukaan on olemassa monta eri maailmanjärjestelmää tai oikeastaan ”järjestelmämaailmaa”, joista viimeisin ja kaikki muut alleen alis-

6. Frank (1998) 262.

7. Frank (1998) 117.

8. Frank (1998) 9.

9. Frank (1998) 35, 53.

10. Frank (1998) 167.

11. Frank (1998) 196.

12. Abu-Lughod (1989).

13. Frank & Gills (1996a).

14. Ks. Ekholm & Friedman (1996).

15. Frank & Gills (1996b) 81.

16. Gills (1996) 119.

17. Frank & Gills (1996a) 302.

18. Frank & Gills (1996c) 305.

19. Frank & Gills (1996a) 15.

20. Wilkinson (1995a ja 1995b); huomaa Frank ja Gillsistä poikkeava ajoitus!.

21. Frank (1996) 200.

22. Abu-Lughod (1996) 279.

23. Wallerstein (1996) 294.

tanut on 1500-luvulta alkanut kapitalistinen maailmanjärjestelmä.

Wallersteinin mukaan vuotta 1500 edeltävissä yhteiskunnissa on erotettavissa ainoastaan ”protokapitalistisia elementtejä”.²⁴ Frank ja Gills taas ovat sitä mieltä, että havainnoitu ”protokapitalismi” onkin itsessään jo kapitalismia: ”If it looks like a duck, walks like a duck, quacks like a duck – it must also be a duck.”²⁵

Wallerstein haluaisi myös erottaa kapitalistista maailmanjärjestelmää edeltäneet järjestelmät sen perusteella, että edellisessä kauppaa käytäisiin käyttöhyödykkeillä, mutta aikaisemmissa järjestelmissä ylellisyystarvikkeilla. Frankin ja Gillsin mukaan taas ylellisyystarvikkeiden vaihto on olennaisesti järjestelmää muovaavaa, sillä luksuskauppa on juuri eliittien välistä vaihtoa.²⁶

Edelleen Wallerstein puolustaa teesiä, jonka mukaan keskustan ja periferian välistä työnjakoa maailmanjärjestelmässä ei esiinny ennen vuotta 1500. Sen jälkeen syntyy maailmanjärjestelmä, jolla on yksi keskus. Tätä taas Frank ja Gills eivät hyväksy, vaan toteavat, että työnjako keskustan ja periferian välillä on yhtä vanha kuin Sivilisaatio wilkinsonilaisessa mielessä. Lisäksi maailmanjärjestelmässä ei juuri koskaan ilmene ainoastaan yhtä hallitsevaa hegemoniaa, vaan (epä)tasapaino useiden hegemonian tavoittelijoiden välillä.²⁷

Aminin ”muinainen maailmanjärjestelmä”

Immanuel Wallersteinin kantaa on puolustanut myös perinteisemmästä marxilaisesta näkökulmasta Samir Amin.²⁸ Hän allekirjoittaa Wallersteinin teesin, jonka mukaan kapitalistinen maailmanjärjestelmä on universaalihistoriallisesti uusi vaihe, joka alkoi vuoden 1500 tienoilla. Järjestelmää hallitsee hänen mukaansa ”arvolaki”, ja samalla Amin altistaa koko käsitteellisen rakennelmasa koko Marxin arvoteoriaa vastaan suunnatulle kritiikille. En kuitenkaan käy esittelemään sitä tämän artikkelin puitteissa, vaan rajoitun käsittelemään Aminin näkemyksiä ”esikapitalismista”.

Amin haluaa korostaa, etteivät kapitalistista maailmanjärjestelmää edeltäneet yhteis-

kunnat olleet erotettuja toisistaan, vaan niiden välillä oli merkittäviä vaihtosuhteita. Silti, vaikka kyseisissä yhteiskunnissa esiintyi protokapitalistisia elementtejä, niiden vallitseva tuotantotapa oli Aminin mukaan ”tributaarinen”. Tällä tarkoitetaan, että lisätyön haltuunoton keskeinen tapa oli militaarispoliittinen pakottaminen, tribuutin eli pakkoveron kantaminen.

Frank ja Gills sen sijaan kiistävät Aminin väitteen. Heidän mukaansa pakkovero ei ole koskaan ollut ainoa tai tehokkain kasaantumisen väline,²⁹ vaan kauppa ja pääomien kasaaminen olivat ”esikapitalistisissa” yhteiskunnissa paljon merkittävämmässä asemassa, kuin mikään marxismin suuntauksista haluaisi hyväksyä.

Myös Amin pyrkii kehittämään synteettistä kuvausta ns. muinaisesta maailmanjärjestelmästä (*ancient world-system*).³⁰ Sen tukipilarina olivat kauppaverkostot ns. tributaaristen keskusten (Lähi-itä, Intia, Kiina) sekä niiden periferioiden (mm. Eurooppa ja Japani) välillä. On kuitenkin epäselvää, voidaanko tätä kehittämää oikeastaan pitää Frankin kritiikkinä vai onko kyse toisesta tavasta ilmaista sama asia, maailmanjärjestelmän olemassaolo. Raja, missä vaiheessa aminilainen muinainen maailmanjärjestelmä muuttuu frankilaiseksi maailmanjärjestelmäksi, on veteen piirretty viiva.

On kuitenkin olennaista huomata, että (muinaista) maailmanjärjestelmää koskevan näkemyksen avulla myös modernin maailmanjärjestelmän synty voidaan uudella tavalla käsitteellistää ja tarkistaa sen ajoittamista. Voidaan hyvin puolustaa teesiä, jonka mukaan ensimmäinen mantereet ylittävä globaali talous muodostuu noin tuhat vuotta sitten euraasialaisena Intia- ja Kiina-keskeisenä järjestelmänä, johon Eurooppa

24. Wallerstein (1996).

25. Frank (1996) 206.

26. Frank & Gills (1996b) 93.

27. Gills (1996) 120.

28. Amin (1996).

29. Gills (1996) 125.

30. Amin (1996).

31. Abu-Lughod (1996) 279.

32. Frank (1998) xxvi.

33. Giddens (1994, 1996); Beck (1999); Held et al. (1999).

ryhtyy osallistumaan uuden ajan alusta alkaen. Tämä uusi globaali tarkastelutapa sivilisaatiohistoriassa korjaa aikaisempia eurosentrisiä vääristymiä ja korvaa ne humanosentrisellä globaalilla näkökulmalla.

Miten tästä eteenpäin?

Esitän, että on itse asiassa mahdollista erotella toistaan kaksi "Frank-teesiä". Ensimmäistä teesiä kutsun "heikoksi Frank-teesiksi", jonka mukaan globaali (kapitalistinen) talousjärjestelmä on noin tuhat vuotta vanha. "Vahva Frank-teesi" sen sijaan väittää, että taloudellinen maailmanjärjestelmä olisi 5000 vuotta vanha. "Heikko" teesi näyttää Abu-Lughodin urauurtavan empiirisen työn ansiosta hyvinkin perustellulta. Sen sijaan on epäselvempää, millaisia empiirisiä perusteluja "vahvempi Frankteesi" edellyttäisi, jotta se voitaisiin todeta perustellummaksi esimerkiksi suhteessa Samir Aminin kuvaukseen.

Herää kysymys, onko tämä ongelma yleensä ratkaistavissa? Ja millaisella empirialla se voitaisiin ratkaista? Abu-Lughod on skeptinen koko kysymyksen ratkaisun suhteen ja pitää sitä ratkaisemattomana.³¹ Kuten jo alussa sanoin, oman näkemykseni mukaan kyseessä on eräänlainen paradigmanvaihdos: koko kysymyksenasettelun puitteet ovat muuttumassa. Mikään yksittäinen empiirinen näyttö ei kumoa eikä tue kumpaakaan kantaa, vaan pitemmällä tähtäimellä, ehkä parinkymmenen vuoden kuluessa, kun uudesta näkökulmasta kirjoitetaan maailmanhistorioita, voidaan jälkikäteen arvioida, kumpi kysymyksenasettelu on osoittautunut hedelmällisemmäksi, kumpi on avannut enemmän ovia ihmiskunnan yhteisen menneisyyden ymmärtämiseen.

On syytä tunnustaa avoimesti, että keskustelu on vielä lapsenkengissä. Andre Gunder Frank on itsekkin todennut, että globaalia analyysia varten meiltä puuttuvat vielä tarkat käsitteet ja analyttinen terminologia.³² Yksi ongelma on järjestelmän käsite: millä edellytyksillä voidaan sanoa, että olemme todistamassa järjestelmän olemassaoloa. On selvää, että kyse on jonkinlaisesta kokonaisuudesta, joka on enemmän kuin osiensa summa, muttei ole vielä ope-

rationalisoitu, mitä järjestelmän olemassaolo tai olemattomuus tarkoittaisivat empiirisesti.

Sama asia koskee kysymystä globalisaatiosta ja globaalien talouden muodostumisesta. Globalisaatio voidaan ymmärtää "etätoiminnaksi" tai "kaukovaikutukseksi", joka muodostaa suhteita eri mantereiden – eikä ainoastaan alueiden – välillä.³³ Tuntuu intuitiivisesti selvältä, että Länsi-Afrikan, Euroopan ja Aasian yhdistävä talousjärjestelmä on luonteeltaan globaali. Vielä selvemmin sitä on tietysti myös uuden maailman aikaisempaan järjestelmään liittävä talousjärjestys. Kuitenkin mantereiden rajat ovat pitkälti ideologisia konstruktioita eivätkä ne ole analyttisesti tarkkoja. Siksi globalisaation käsittekin odottaa vielä historianteoreettisesti tarkkaa määrittelyään.

Vaikka keskustelussa ja sen käsitteistössä onkin paljon hämää ja hämmentävää, silti sumusta erottuvat uuden, tunnistamattoman mantereiden ääriviivat. Lähivuosisikymmenten tutkimus tulee osoittamaan, onko kyse jonkin jo aikaisemmin tunnetun uudelleen löytämisestä, vaiko kokonaan uuden kohtaamisesta.

Kirjallisuus

- Aiheeseen liittyvää keskeistä kirjallisuutta. Luettelossa ovat myös alaviitteissä mainittujen teosten bibliografiset tiedot.
- Anouar Abdel-Malek (2000) 'The Civilizational Orientation in the Making of the New World', *Journal of World-Systems Research*, VI, 3, Fall/Winter 2000, Special Issue: Festschrift for Immanuel Wallerstein, 564–579, <http://csf.colorado.edu/jwsr>
- Janet Abu-Lughod (1989) *Before European Hegemony. The World System A. D. 1250–1350*, Oxford University Press.
- Janet Abu-Lughod (1996) 'Discontinuities and Persistence. One World System or a Succession of Systems?', teoksessa *The World System. Five Hundred Years or Five Thousand?*, 278–291.
- Samir Amin (1996) 'The Ancient World-Systems versus the Modern Capitalist World-System', teoksessa *The World System. Five Hundred Years or Five Thousand?*, 247–277.
- Ulrich Beck (1999) *Mitä globalisaatio on? Virhekäsityksiä ja poliittisia vastauksia* (suom. Tapani Hietaniemi), Vastapaino: Tampere.
- Albert Bergesen (1995) 'Let's Be Frank about World History', teoksessa: *Civilizations and World Systems*, 195–205.
- Andrew Bosworth (1995) *World Cities and World Economic Cycles*, teoksessa: *Civilizations and World Systems*, 206–228.

- Christopher Chase-Dunn (1999) 'Globalization: A World-Systems Perspective', *Journal of World-Systems Research*, Vol V, 2, 165–185.
- Christopher Chase-Dunn & Thomas D. Hall (1995) 'Cross-World-System Comparisons: Similarities and Differences', teoksessa *Civilizations and World Systems*, 109–135.
- Stephen K. Sanderson (toim.) *Civilizations and World Systems. Studying World-Historical Change*, Altamira Press, Walnut Creek/London/New Delhi 1995.
- William Eckhardt (1995) 'A Dialectical Evolutionary Theory of Civilizations, Empires and Wars', teoksessa *Civilizations and World Systems*, 75–94.
- K. Ekholm & J. Friedman (1996) "Capital" Imperialism and Exploitation in Ancient World Systems, teoksessa *The World System. Five Hundred Years or Five Thousand?*, 59–80.
- Andre Gunder Frank (1995) 'The Modern World-System Revisited: Rereading Braudel and Wallerstein', teoksessa *Civilizations and World Systems*, 163–194.
- Andre Gunder Frank (1996) 'Transitional Ideological Modes. Feudalism, Capitalism, Socialism', teoksessa *The World System. Five Hundred Years or Five Thousand?*, 200–220.
- Andre Gunder Frank (1998) *ReORIENT: Global Economy in the Asian Age*, University of California Press Berkeley/Los Angeles.
- Andre Gunder Frank (2000) 'Immanuel and Me Without Hyphen', *Journal of World-Systems Research*, VI, 2, Summer/Fall 2000, 216–231. Special Issue: Festschrift for Immanuel Wallerstein – Part I, <http://csf.colorado.edu/jwsr>
- Andre Gunder Frank & Barry K. Gills (1996a) 'The 5,000-Year World System', teoksessa *The World System. Five Hundred Years or Five Thousand?*, 3–58.
- Andre Gunder Frank & Barry K. Gills (1996b) 'The Cumulation of Accumulation', teoksessa *The World System. Five Hundred Years or Five Thousand?*, 81–114.
- Andre Gunder Frank & Barry K. Gills (1996c) 'World System Cycles, Crises and Hegemonic Shifts, 1700 BC to 1700 AD', teoksessa *The World System. Five Hundred Years or Five Thousand?*, 143–199.
- Andre Gunder Frank & Barry K. Gills (1996d) 'Rejoinder and Conclusions', teoksessa *The World System. Five Hundred Years or Five Thousand?*, 297–307.
- Anthony Giddens (1994) *Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics*, Polity Press, Cambridge.
- Anthony Giddens (1999) *Runaway World. How Globalization is Reshaping Our Lives*, Profile Books, London.
- Barry K. Gills (1995) 'Capital and Power in the Process of World History', teoksessa *Civilizations and World Systems*, 136–162.
- Barry K. Gills (1996) 'Hegemonic Transitions in the World System', teoksessa *The World System. Five Hundred Years or Five Thousand?*, 115–142.
- David Held & Anthony McGrew & David Goldblatt & Jonathan Perraton (1999) *Global Transformations. Politics, Economy and Culture*, Polity Press Cambridge.
- William McNeill (1995) 'The Rise of the West after Twenty-Five Years', teoksessa *Civilizations and World Systems*, 303–321.
- Philip McMichael (2000) 'World-Systems Analysis, Globalization, and Incorporated Comparison', *Journal of World-Systems Research*, VI, 3, Fall/Winter 2000, Special Issue: Festschrift for Immanuel Wallerstein, 668–690, <http://csf.colorado.edu/jwsr>
- Matthew Melko (1995) 'The Nature of Civilizations', teoksessa *Civilizations and World Systems*, 25–45.
- Victor Roudometof & Roland Robertson (1995) 'Globalization, World-System Theory and the Comparative Study of Civilizations: Issues of Theoretical Logic in World-Historical Sociology', teoksessa *Civilizations and World Systems*, 273–300.
- Stephen K. Sanderson (1995a) 'Introduction', teoksessa *Civilizations and World Systems*, 15–24.
- Stephen K. Sanderson (1995b) 'Expanding World Commercialization: The Link Between World-Systems and Civilizations', teoksessa *Civilizations and World Systems*, 261–272.
- Stephen K. Sanderson (2000) 'Evolutionism and its Critics', *Journal of World-Systems Research* Vol 3, 94–114, <http://csf.colorado.edu/jwsr>
- Stephen K. Sanderson (1999) *Social Transformations. A General Theory of Historical Development. Expanded edition*, Rowman & Littlefield, Maryland.
- Leslie Sklair (1999) 'Competing Conceptions of Globalization', *Journal of World-Systems Research*, Vol V, 2, 143–162, <http://csf.colorado.edu/jwsr>
- Charles Tilly (1990) *Coercion, Capital and European States, AD 990–1990*, Basil Blackwell Cambridge.
- Immanuel Wallerstein (1974) *The Modern World-System. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, Academic Press New York/San Francisco/London.
- Immanuel Wallerstein (1987) *Historiallinen kapitalismi* (suom. Tapani Hietaniemi), Vastapaino Tampere.
- Immanuel Wallerstein (1995) 'Hold the Tiller Firm: On Method and the Unit of Analysis', teoksessa *Civilizations and World Systems*, 239–247.
- Immanuel Wallerstein (1996) World Systems versus World-Systems, teoksessa: *The World System. Five Hundred Years or Five Thousand?*, 292–296.
- I. A. Vasilenko (2000) *Politiškeskaja globalistika*, Logos, Moskva.
- Andre Gunder Frank & Barry K. Gills (toim.) *The World System. Five Hundred Years or Five Thousand?*, Routledge London & New York 1996.
- Matti Viikari (1987): "Esipuhe", Immanuel Wallerstein *Historiallinen kapitalismi* (suom. Tapani Hietaniemi), Vastapaino Tampere.
- David Wilkinson (1995a) Central Civilization, teoksessa: *Civilizations and World Systems*, 75–94.
- David Wilkinson (1995b) 'Civilizations are World Systems!', teoksessa *Civilizations and World Systems*, 248–260.
- David Wilkinson (1996) 'Civilizations, Cores, World Economies and Oikumenes', teoksessa *The World System. Five Hundred Years or Five Thousand?*, 221–246.

YRJÖ KAUKIAINEN

Globalisaation juurilla: kuinka maailma kutistui?

Professori Yrjö Kaukiainen analysoi globalisaation kehitystä keskiajalta 1800-luvulle. Tietoliikenne on globaalitalouden perusta.

■ Vilkkaana vellonut julkinen keskustelu on muutamassa vuodessa nostanut globalisaation kaikkien tuntemaksi iskusanaksi. Riippumatta siitä, nähdäänkö se hyvänä asiana, kaiken pahan alkuna, tai kenties vain ihmiskunnan väistämättömänä kohtalona, tälle keskustelulle on ollut tyypillistä kaksi suurta yksinkertaistusta. Ensinnäkin globalisaatio kuvataan usein yhtenä kertaluontoisena ja kertakaikkisena prosessina, vaikka todellisuudessa kysymys on useista rinnakkaisista, osin ristiriitaisistakin kehityslinjoista. Toiseksi tämä ”prosessi” esitetään turhan usein historiattomana, meidän omaan aikaamme kuuluvana murroksena. Kuitenkin myös globalisaatio kuuluu niihin ilmiöihin, joilla on pitkä historiallinen tausta – jotkut tutkijat ovat halunneet johtaa sen juuret keskiajalle ja jopa esihistoriallisiin aikoihin.

Yhdessä suhteessa globalisoitumista voidaan kuitenkin kuvata ja selittää varsin yksioikoisesta väittämästä käsin: sille on ollut välttämättömänä edellytyksenä maantieteellisen tietämyksen sekä liikenne- ja tietoliikenneyhteyksien kehitys, joiden ansiosta maailmamme on – ainakin inhimillisin tai kulttuurisin mittarein mitattuna – pienentynyt murto-osaan siitä, mitä se oli vielä Rooman valtakunnan aikana tai keskiajan lopulla. Nykyään planeettamme syrjäisimmätkin kolkat ovat ainakin periaatteessa saavutettavissa, ja maailmankartalta ovat viimeiset valkoiset läiskät kadonneet ajoja sitten; liikenteen valtaväylillä massatavaratkin kulkevat maapallon toiselle puolelle muutamassa viikossa, lentomat kustajalle

kysymys on vain vuorokaudesta ja tietoliikenteelle minuuteista tai sekunneista. Muutos on valtava, kun muistetaan, että ensimmäinen maailmanympäripurjehdus vaati melkein kolme vuotta (eikä retkikunnan johtaja Magalhaes edes selvinnyt takaisin hengissä), ja että vielä 1870-luvulla Jules Vernen romaanisankarin Phileas Foggin matka maailman ympäri 80 päivässä tuntui varsin herooiselta saavutukselta.¹

Tietoliikenne avainasemassa

Sekä taloudellisen että kulttuurisen kehityksen kannalta avainasemassa on ollut nimenomaan tietoliikenteen kehitys. Mitä laajemmiksi kansainväliset markkina-alueet muodostuvat, sitä tärkeämpää on, että tieto kulkee nopeasti ja luotettavasti, sillä tällaista tietoa tarvitaan tavaravirtojen ohjaamiseen – ilman sitä markkinat eivät voi toimia tehokkaasti. Tietoliikenteen erikoislaatua ei tosin pidä dramatisoida liikaa, sillä aina lennättimen ja puhelimen aikaan saakka sen kehitys oli kiinteässä yhteydessä fyysisen liikenteen, erityisesti matkustajaliikenteen puitteisiin. Kuitenkin se edusti jo hyvin varhain pitkälle erikoistunutta liikennemuotoa. Tätä erikoislaatua voidaan osuvasti havainnollistaa palauttamalla mieliin vanha kuljetustaloudellinen jako kevyisiin ja arvokkaisiin sekä raskaisiin ja halpoihin tavaroihin: tällä asteikolla tieto on aivan asteikon ääri-laidassa kaikkein kevyimpien ja arvokkaimpien hyödykkeiden joukossa. Siitä seuraa, että tietoliikenne on ollut mahdollista ja kannattavaa sellaisissakin olosuhteissa, jotka ovat tehokkaasti estäneet massatavaroiden kuljetuksen; useimmiten myös tietoliikenne on suosinut pikemminkin nopeita ja luotettavia kuin halpoja kuljetusmuotoja, maanteitä pikemmin kuin vesiteitä.

1. Kuriositeettina voi mainita, että nykyisin nopeilla purjealuksilla on kierretty maapallo paljon lyhyemmässä ajassa – uusien ennätysten on vähän yli 62 vuorokautta. Ennätys syntyi kilpapurjehduksessa Barcelonasta Hyväntoivon niemen ja Kap Hornin kautta takaisin Barcelonaan, joka käytiin tammi-maaliskuussa 2001. Kilpailu käytiin kevyillä ja suurilla kaksirunkoisilla aluksilla (katamaraaneilla), jotka parhaimmillaan pystyivät yli 30 solmun nopeuksiin. Ks. www.therace.org.

Liikenteen ja tietoliikenteen kehitys esitetään usein teknisen edistyksen ("suurten keksintöjen") funktiona. Todellisuudessa kytkentä ei ole kuitenkaan näin yksioikoinen – lopputulokseen ovat keskeisesti vaikuttaneet myös yleiset taloudelliset, sosiaaliset ja kulttuuriset puitteet. Nopeat yhteydet ovat jokseenkin aina maksaneet enemmän kuin hitaat, ja tämä koskee niin liikenneväyliä kuin niillä liikkuvia kulkuvälineitä. Säännöllinen ja tehokas liikenne on aina edellyttänyt myös sitä tukevia palveluja, majataloja, ajomiehiä, kuriireja ja postin kuljettajia, vaunujen valmistajia ja korjaajia; se on aina tarvinnut myös jonkinlaista esivallan tarjoamaa suojaa, lakia ja järjestystä ja toimintaa tukevia julkisia organisaatioita kuten posti- ja kyytilaitosta. Ja lopuksi liikennepalvelujen tehokas käyttö edellyttää myös, että niistä on riittävästi tietoa saatavilla esimerkiksi karttojen, reittiselostusten tai oppaiden muodossa. Magalhaes joutui etsimään meritiensä yrityksen ja erehdyksen kautta, ilman niin sanottua parempaa tietoa, kun taas nykypäivän merenkulkijat voivat tukeutua tarkkoihin karttoihin ja suunnitella reittinsä etukäteen joko taloudellisimman tai nopeimman vaihtoehdon mukaan.

Yleinen käsitys on, että Euroopan liikenteen yleiset puitteet eivät juurikaan parantuneet ennen 1800-lukua ja teollista vallankumousta: "Napoleon ei liikkunut yhtään nopeammin kuin Caesar" (Paul Valéry).² Tunnetuin näyttö tästä on Fernand Braudelin julkaisema aineisto, joka kuvaa, kuinka nopeasti uutiset liikkuiivat Euroopassa uuden ajan alkupuolella. Sen mukaan matka Antwerpenista tai Madridista Venetsiaan vei suunnilleen yhtä kauan aikaa (edellisessä tapauksessa suunnilleen viikon, jälkimmäisessä puoliolista) sekä vuoden 1500 tienoilla että 1600-luvun lopulla ja vielä 1700-luvun puolimaissa. Aineiston edustavuus ei ehkä ole aivan kiistaton, mutta jotain kyllä osoittaa sekin, että vielä 1800-luvun alussa useimmissa Keski-Euroopan maissa maantietoliikenteen maksiminopeus oli yhä 1500–1600-lukujen tasolla, noin sata kilometriä vuorokaudessa. Ainoastaan kuninkaalliset ja keisarilliset kuriirit pystyivät liikkumaan

merkittävästi nopeammin, mutta sellainen matkanteko tuli erittäin kalliiksi.³

Tietoliikenteen infrastruktuurit kehittyvät

Teknisessä mielessä kulkuneuvot eivät siis kehittyneet juuri lainkaan mustan surman ja Ranskan suuren vallankumouksen välisenä aikana. Liikenne ei ole kuitenkaan – kuten edellä todettiin – pelkkää tekniikkaa, ja siksi tätä pysähtyneisyyden aikaa ei pidä ymmärtää aivan totaaliseksi. Ensinnäkin täytyy muistaa, että Braudelin esittämä yleistyys kuvaa ensi kädessä niitä Euroopan alueita, joilla jo keskiajalla ja osin Rooman valan ajoista saakka oli suhteellisen tiheä tieverkosto ja toimiva, enemmän tai vähemmän julkinen liikenteen infrastruktuuri. Euroopan reuna-alueilla, niillä, jotka kristinuskon leviämisen myötä alkoivat kasvattaa kulttuurisia ja taloudellisia siteitä maanosan vanhoihin ydinalueisiin, nämä vuosisadat merkitsivät huomattavaa kehitystä. Voimakas uudisasutus- ja väestönkasvukausi sydänkeskiajalla (1100–1200-luvuilla) ei luonut vain uusia kyliä, kartanoita ja kaupunkeja itäiseen Keski-Eurooppaan ja Itämeren maakuntiin, sen myötä myös maanosan tieverkosto sekä tiheni että laajeni pohjoiseen ja itään, alueille, missä aikaisemmin oli ollut vain ratsupolkuja ja luonnon tarjoamia vesiteitä. Myös liikenteen vaatimat infrastruktuurit syntyivät ja kehittyivät periferiasa vasta keskiajalla tai uuden ajan alkupuolella.

Vielä tärkeämpi kehityslinja oli tietysti valtamerireittien avautuminen. Varsinkin globalisoitumisen kannalta tämä on nähty suorastaan vallankumouksena. Tässäkään tapauksessa "vallankumous" ei kuitenkaan ollut äkillinen ja kertakaikkinen, sillä aluksi uudet meritiet vain jatkoivat Silkkiteiden ja muiden Kaukoidän reittien perinnettä. Toisaalta myös meritiet "kehittyivät", kun valtameripurjehduksen tekniikka ja menetelmät paranivat. Sitä mukaa kun opittiin tuntemaan säännölliset tuulet ja niiden vuodenaikaiset vaihtelut, voitiin matkat suunnitella niin, että päästiin purjehtimaan mahdollisimman paljon suotuisissa tuulissa. Myös laivojen purjehdusominaisuudet paranivat

niin, että matkat nopeutuivat jonkin verran. Ainakin pohjoisella Atlantilla, Englannin ja sen amerikkalaisten siirtokuntien välillä, purjehdusajat lyhenivät merkittävästi. Tämä heijastui Ian K. Steelin mukaan myös tietoliikenteeseen: esimerkiksi Bostonissa painettujen Lontoon-uutisten keskimääräinen ikä putosi jo vuosien 1705 ja 1740 välillä 160:stä 80:een päivään.⁴ Muutos heijastanee teknisen kehityksen ohella myös sitä, että nopeiden yhteyksien kysyntä kasvoi nimen omaan Atlantilla (joskin säännöllinen postitilinja saatiin vasta 1750-luvulla). Itä-Intian laivojen matkat sitä vastoin eivät nopeutuneet lainkaan 1600- ja 1700-luvulla.⁵

Periaatteessa vielä tärkeämpää oli uusin tehokkaampien instituutioiden ja instrumenttien, postilaitosten ja painettujen sanomalehtien kehittyminen. Sen jälkeen kun Rooman vanha postilaitos oli hävinnyt, kirjeiden kirjoittajat joutuivat itse myös huolehtimaan viestiensä perille toimittamisesta, ja pahimmassa tapauksessa tähän tarvittiin melkoinen kontaktiverkosto tai yksityisten kuriirien ketju. Keski-Euroopassa yliopistoilla, ammattikunnilla ja kaupunkiliitoilla oli usein omia vakiintuneita postijärjestelmiään aivan kuten hallitsijoilla ja katalisella kirkolla tai Saksalaisella ritarikunnalla oli omat kuriirinsa. Useat päällekkäiset järjestelmät tulivat tietysti kalliiksi sekä käyttäjilleen että koko kansantaloudelle, ja tähän tilanteeseen merkitsi suurta parannusta se, että monissa maissa kruunun postit alkoivat kuljettaa myös yksityisten kirjeitä ja muuttuivat näin julkisiksi postilaitoksiksi.

Vanhimpana näistä mainitaan usein Habsburgien valtakuntaan 1400-luvun lopulla syntynyt Thurn und Taxis -järjestelmä, vaikka kysymyksessä oli pikemmin yksityisen suvun monopolikomppania kuin valtion laitos. Joka tapauksessa se alkoi varsin pian kuljettaa virkapostin ohella yksityisiä kirjeitä, ja 1615 se sai yksinoikeuden (joka esim. Preussissa peruutettiin vasta 1867) koko Saksalais-roomalaisen keisarikunnan alueella (mukaan lukien Espanja ja Alankomaat).⁶

1600-luvun alussa myös Ranskan ja Englannin kruununpostit alkoivat kuljettaa yk-

sityisten postia (Ranskan postilaitoksen perustamisvuodeksi mainitaan yleensä 1622 ja Englannin 1635), Tanska ja Ruotsi perustivat omat postilaitoksensa samoihin aikoihin (1624 ja 1636) ja Venäjänkin 1660-luvulla. Näin koko Eurooppa oli pian säännöllisen postinkuljetuksen piirissä; sen ansiosta tavalliset kirjeet muuttuivat vähitellen ”massatavaraksi”, joka kulki jopa maasta toiseen varsin kohtuullisin kustannuksin.

Sanomalehdistön juuret taas palautuvat keskiajan lopun käsinkirjoitetuihin uutis- ja kauppakirjeisiin, joissa tiedotettiin esimerkiksi valuuttakursseista, tavaroiden hinnoista tai kerrottiin merkittävistä tapahtumista. Tällaisia lehtiä ilmestyi enemmän tai vähemmän säännöllisesti muun muassa Hampurissa, Augsburgissa, Antwerpenissa, Lontoossa ja Venetsiassa. 1500-luvun kuluessa monet niistä muuttuivat painetuiksi, mikä luonnollisesti mahdollisti entistä laajemman levikin, varsinkin kun uusia postilaitoksia voitiin käyttää levityskanavina.⁷ Taloudellisten lehtien kintereillä kehittyi 1600-luvulla myös poliittinen lehdistö, mikä merkitsi aivan uuden aikakauden alkua median historiassa.⁸ Tietysti sanomalehtien lukijakunta oli hyvin suppea aina 1800-luvulle asti,

2. Fernand Braudel (1988) *The Structures of Everyday Life*, Frome and London: Collins, 424.

3. Braudel (1988) 424–427.

4. Ian K. Steele (1986) *The English Atlantic 1675–1740*, New York: Oxford University Press, 158, 307–315.

5. F.S. Gaastra and J.R. Bruijn (1993) 'The Dutch East India Company's Shipping, 1602–1795, in a Comparative Perspective,' teoksessa Bruijn and Gaastra (toim.) *Ships, Sailors, Spices, East India Companies and Their Shipping in the 16th, 17th and 18th Centuries*, Amsterdam 188–197.

6. Kysymys oli alunperin italialaisen Tassis-kuriirisu-
vun saamasta erioikeudesta. Eräiden vaiheiden jälkeen
suvun nimeksi vakiintui v. Thurn und Taxis. Jotkut
Saksan ruhtinaskunnat (Brandenburg, Saksi) perusti-
vat kuitenkin omat ”kansalliset” postinsa, ja myös val-
takunnankaupungeilla oli omat postinsa.

7. Ks. esim. John J. McCusker (1993) *Essays in the Economic History of the Atlantic World*, London and New York 117–176; Jürgen Schneider (1993) 'Zur Bedeutung von Börsen', teoksessa Michael North (toim.), *Nordwesteuropa in der Weltwirtschaft 1750–1950*, Stuttgart: Franz Steiner 250–254. Käsinkirjoitetut tiedon-
annot ja kiertokirjeet säilyttivät kuitenkin merkityksen-
sä painettujen rinnalla 1800-luvulle saakka.

8. Ks. esim. Päiviö Tommila (1988) 'Suomen sanoma-
lehdistön alkuvaiheet', *Suomen lehdistön historia I*,
Kuopio: Kustannuskiila, 35–45.

mutta silti voidaan perustellusti väittää, että niiden ulkomaanuutiset loivat perustuksia sille eurooppalaiselle maailmankuvalle, jolle ainakin globalisoitumisen ensimmäiset vaiheet ovat rakentuneet.

Uuden ajan alkupuoli ei siis ollut tietoliikenteen historiassa aivan niin pysähtynytä aikaa kuin pelkän teknologian tarkastelu näytti osoittavan. Silti on hyvä muistaa, että postista ja sanomalehdistä huolimatta tieto ei kulkenut edes Euroopan tiheimmin asutuilla alueilla kovin paljon nopeammin kuin Caesarin aikoina. Ja vaikka brittiläiset postialukset pystyivät jo 1700-luvun lopulla ylittämään Atlantin (idästä länteen) vuodenaikasta riippuen 45–80 päivässä, oli tiedon tie Kaukoitään vielä huikkeen pitkä: suuret Itä-Intian komppanioiden laivat tarvitsivat yleensä vähintään 200 päivää tähän matkaan.⁹ Näillä edellytyksillä ei myöskään globalisoituminen voinut olla kovin nopeaa. Maailma oli vielä varsin suuri; korkeintaan se oli vähän kutistunut Euroopan ja Pohjois-Amerikan välillä.

1800-luvun suuri murros

Todella merkittävä välimatkojen lyheneminen alkoi vasta Napoleonin sotien jälkeen. Kysymys ei kuitenkaan ollut ainoastaan sähkölennättimen synnyttämästä valankouksesta – itse asiassa muutos alkoi jo 1820-luvulla, joten kysymyksessä oli varsin pitkä ja monitahoinen prosessi. Mahdollisesti sen siemenet kylvettiin jo 1700-luvulla, jolloin ainakin Ranskassa ja Englannissa ryhdyttiin rakentamaan entistä parempia ja nopeampia maanteitä, mahdollisesti itse sota antoi prosessiin myös oman syyänsä, kun esimerkiksi Ranskassa rakennettiin varsin kattava verkko optisia lennätinasemia (semaforiasemia). Optisen lennättimen vaikutus jäi kuitenkin varsin vähäiseksi: joskus sitä kyllä käytettiin uutisten välittämiseen, mutta kirjeen ylivaltaa primaarina tiedonvälittäjänä se ei koskaan päässyt uhkaamaan.¹⁰ Käytännössä uuden ajan airueksi tulikin höyrylaiva, nimenomaan postia kuljettava höyrylaiva.

Ilmeisesti ainakin Euroopan ensimmäinen postihöyry oli tanskalainen (tosin Skotlannissa rakennettu) *s/s Caledonia*, joka

alkoi säännöllisen liikenteen Kielin ja Kööpenhaminan välillä vuonna 1819. Kaksi vuotta myöhemmin Britannian postilaitos asetti ensimmäiset höyryaluksensa Irlannin linjalle (Dublin–Holyhead) ja muutamaa kuukautta myöhemmin päättyi purjealusten aika myös Doverin–Calais'n reitillä. Postilaitosten lisäksi myös monet yksityiset höyrylaivayhtiöt alkoivat kuljettaa kirjeitä: näin teki muun muassa *General Steam Navigation Co.*, joka liikennöi vuodesta 1824 Lontoosta Rotterdamiin ja Hampuriin, ja samalla vuosikymmenellä höyrylaivat alkoivat ainakin epäsäännöllisesti kuljettaa postia myös Turun ja Tukholman sekä Etelä-Ruotsin ja Saksan välillä (Ystad–Stralsund 1828–). Vaikka kaikissa tapauksissa kysymys oli suhteellisen lyhyistä matkoista, uusi kulkuväline saattoi nopeuttaa huomattavasti postin kulkua, olivathan juuri edellä mainitut salmet tai reunameret tähän asti hidastaneet matkantekoa varsinkin kelirikkoaikoina ja vastatuulen tai myrskyn takia. Niinpä jo 1820-luvulla keskimääräinen tiedonkulku nopeutui selvästi juuri Pohjanmeren ja Itämeren piirissä.¹¹

Seuraavalla vuosikymmenellä höyrylaivojen vaikutus ulottui jo Pietarin-liikenteeseen ja Välimeren reiteille. Etenkin Englannin postilaitos oli hyvin aktiivinen: vuonna 1835 Amiraliteetti (joka huolehti pitkän matkan postilaivoista) asetti höyryaluksen Maltanlinjalle ja jo kaksi vuotta myöhemmin tehtiin ensimmäinen postinkuljetussopimus Espanjaan ja Välimerelle yksityisen yhtiön (myöh. *P&O*) kanssa. Vuonna 1840 samanlainen postinkuljetussopimus aloitti kuuluisan *Cunard*-linjan Atlantin-liikenteen, ja vähän myöhemmin alkoi myös postihöyryliikenne Länsi-Intiaan julkisen tuen turvin.¹² Rautateiden vaikutus oli sitä vastoin (Englantia lukuun ottamatta) hyvin vähäinen aina 1840-luvun lopulle, jolloin Pariisista valmistuivat ratayhteydet sekä Calais'hin että Marseilleen (1847). Seuraavalla vuosikymmenellä avattiin varsinkin Saksassa tärkeitä ratajaksoja, ja aivan 1850- ja 1860-luvun vaihteessa valmistuivat muun muassa yhteydet Wienistä Triesteen ja Varsova Pietariin. Silti maayhteydet näyttävät nopeutuneen sellaisillakin reiteillä, joilla ei vielä

Taulukko 1. Euroopan kaupungeista saapuneiden uutisten ja tiedonantojen mediaani-ikä Lontoossa (*Lloyd's List*) 1820–1860.¹⁴ Päiviä. Suluisissa olevat luvut kertovat nopeimman ja hitaimman matkajan erotuksen. D 1860/1820 = vuoden 1860 luku prosentteina vuoden 1820 vastaavasta.

Kaupunki	1820	1830	1840	1850	1860	D 1860/ 1820
Tukholma	21 (6)	14 (4)	10 (4)	12 (7)	9 (4)	43 %
Pietari	25 (6)	17 (6)	10 (2)	10 (4)	7 (1)	28 %
Danzig	16 (8)	11 (6)	6 (5)	5 (3)	3 (1)	19 %
Kööpenhamina	13 (9)	10 (7)	7 (5)	6 (10)	3 (1)	23 %
Hampur	7 (4)	5 (5)	4 (5)	4 (10)	2 (0)	29 %
Antwerpen	3 (4)	3 (3)	2 (0)	1 (1)	1 (0)	33 %
Pariisi	..	4 (4)	2 (0)	1 (1)	0 (1)	..
Lissabon	16 (12)	13 (6)	7 (0)	6 (2)	6 (3)	38 %
Gibraltar	21 (7)	18 (13)	11 (2)	8 (5)	8 (8)	38 %
Marseille	11 (8)	9 (6)	8 (3)	4 (0)	2 (0)	18 %
Napoli	23 (9)	23 (9)	12 (4)	10 (3)	5 (4)	22 %
Trieste	18 (4)	13 (6)	10 (0)	7 (1)	4 (3)	22 %
Konstantinopoli	38 (21)	30 (11)	25 (4)	17 (9)	10 (6)	26 %

Lähde: Yrjö Kaukiainen (2001) 'Shrinking the world: Improvements in the speed of information transmission, c. 1820–1870', *European Review of Economic History* 5, 28 (appendix 2a).

ollut rautatietä; aivan ilmeisesti myös maanteitä parannettiin ja hevosvetoista liikennettä tehostettiin.¹³

Olisi liioiteltua sanoa, että kysymyksessä oli vallankumous, mutta monista pienistä puroista kasvoi varsin vaikuttava joki. Oheiseen taulukkoon on kerätty esimerkkejä siitä, kuinka kauan kesti uutisten tulo eräistä Euroopan suurista kaupungeista Lontooseen. Koska aineisto on kerätty merenkulualan johtavasta aikakauslehdessä *Lloyd's Lististä*, siinä on lähes yksinomaan satamakaupunkeja. Kun kuitenkin uutiset niin Välimeren alueelta kuin Itämeren etelärannikoltakin matkasivat Lontooseen yleensä Keski-Euroopan halki, tiedoissa kuvastuu myös maayhteyksien kehitys aivan riittävän hyvin.

Luvut kertovat merkittävästä välimatkojen lyhentymisestä. Useimmissa tapauksissa uutisten ikä oli neljässä vuosikymmenessä lyhentynyt vähintään kahdella kolmasosalla, joskus jopa neljällä viidesosalla vuoden 1820 tasolta. Braudelin käyttämää metaforaa mukailien voidaan siis sanoa, että 1860-luvun alkuun mennessä tieto kulki Euroopan ydinalueilla entisten sadan kilo-

9. Vallitsevista länsituulista johtuen matka Atlantin yli lännestä itään vei huomattavasti vähemmän aikaa. Itä-Intian laivoista ks. viite 5 edellä.

10. Ks. esim. Päiviö Tommila (1960) 'Havaintoja uutisten leviämisenopeudesta ulkomailta Suomeen 1800-luvun alkupuolella' *Historiallinen Aikakauskirja* 85; Einar Risberg (1959) *Suomen lennätinlaitoksen historia 1855–1955*, Helsinki; Lars U. Scholl (1998) 'The Global Communications Industry and Its Impact on International Shipping before 1914', teoksessa G. Harlaftis and D. Starkey (toim.) *Global Markets: The Internationalization of the Sea Transport Industries since 1850*, Research in Maritime History, no. 14. St. John's, Newfoundland 198–199. Optisen lennätin käyttöä hankaloitti ilmeisesti se, että ensimmäiset järjestelmät olivat puhtaasti sotilaallisia; Englannissa ne purettiinkin jo 1815. Eri maissa käytettiin myös erilaisia semaforijärjestelmiä ja koodeja.

11. Yrjö Kaukiainen (2001) 'Shrinking the world: Improvements in the speed of information transmission, c. 1820–1870', *European Review of Economic History* 5, 12–13.

12. Howard Robinson (1964) *Carrying British Mails Overseas*, London: George Allen & Unwin 124–136, 153–155.

13. Kaukiainen (2001) 11–13.

14. Mediaanit on laskettu otannoista, jotka käsittivät ko. vuosien helmikuun ja elokuun numerot. Vuosilta 1840, 1850 ja 1860 (jolloin lehti ilmestyi kuusi kertaa viikossa) kerättiin yhteensä 500 havaintoa, vuosilta 1820 ja 1830 (jolloin se ilmestyi kaksi kertaa viikossa) kerättiin 1000 havaintoa (harvempi ilmestyminen heijastui suurempana hajontana uutisten iässä). Koska voidaan olettaa, että harvemman ilmestymisen takia uutisille kertyi ylimääräistä ikää, on näiden vuosien mediaaniarvoista vähennetty säännöllisesti yksi päivä.

metrin sijasta jo kolme-neljäsatua, joskus jopa viisisataa kilometriä vuorokaudessa. Kun edes vuoden 1860 aineistoon ei ole osunut yhtään lennättimellä välitettyä tiedonantoa, voidaan myös sanoa, että tähän tulokseen oli päästy vielä perinteisin henkilöliikenteen menetelmin, olkoonkin, että höyryvoiman vaikutus oli ratkaisevan suuri.

Tämä Länsi-Euroopasta alkanut "take-off" levisi vähitellen ympäri maailmaa. Itse asia-meriyhteydet Atlantin yli ja jopa Kaukoitään nopeutuivat merkittävästi jo ennen höyryn aikakautta: 1820-luvulla nopeat amerikkalaiset "pakettilaivat" purjehtivat New Yorkista Liverpooliin keskimäärin kolmessa viikossa (eli puolta nopeammin kuin 1700-luvun postilaivat), ja myös Intiaan tai Bataviaan ehdittiin 140–160 vuorokaudessa entisten runsaan 200:n sijasta. Kuten jo edellä mainittiin, höyrylaivojen vaikutus alkoi Pohjois-Atlantin ja Länsi-Intian liikenteessä 1840-luvulla, ja samoihin aikoihin ne alkoivat myös, aluksi tosin epäsuorasti, nopeuttaa myös yhteyksiä Kaukoitään. Siitä lähtien kun Englannin Amiraliteetti oli ulottanut Maltan-linjansa Aleksandriaan (1835) oli Englannin Itä-Intian komppania puolestaan harjoittanut säännöllistä posti- ja matkustajaliikennettä Bombaystä Sueziiin. Maamatka Aleksandriasta Sueziiin oli ensin pulonkaulana tällä reitillä, mutta kannaksen ylittävä rautatie valmistui vuonna 1858, joten jo ennen kanavan valmistumista Britannialla oli valmiina varsin nopea yhteys imperiuminsa kirkkaimpaan helmeen.¹⁵

Hieman vastaavalla tavalla toinen uusi oikotie lyhensi matkoja Amerikan länsirannikolle. Matkustajia ja postia oli jo kauan kuljetettu muulipolkua Panaman kannaksen yli (Chagresista Panamaan), ja 1840-luvulla tämä reitti sai suorastaan globaalia merkitystä, kun sekä englantilaiset että amerikkalaiset avasivat sinne postihöyryreitit Lontoosta ja New Yorkista. Panamasta voitiin sitten jatkaa joko amerikkalaisen yhtiön laivoilla Kaliforniaan tai englantilaisella postilinjalla Valparaisoon. Vielä nopeammaksi tämä yhteys muodostui, kun amerikkalaiset rakensivat rautatien Aspinwallista (nyk. Colon) Panamaan (1855).¹⁶

Jo 1840-luvulla P&O:n höyrylaivat olivat alkaneet liikennöidä Suezista Ceylonille, Singaporeen ja Hong Kongiin, ja viimeistään 1847 Singaporesta oli myös yhteys Hollannin Itä-Intian pääkaupunkiin Bataviaan. Viimeiseksi vaiheeksi tässä liikenneekspansiossa jäivät eteläisen Atlantin ja Oseanian alueet. Aivan 1850-luvun alussa Englannin postilaitos avasi höyrylaivalinjan Madeiran ja Kanarian saarten kautta Etelä-Amerikkaan, 1857 alkoi postisopimusliikenne Etelä-Afrikkaan ja kaksi vuotta myöhemmin Australiaan. Näin käytännöllisesti katsoen koko maapallo – tai ainakin kaikki eurooppalaisten kannalta tärkeät alueet – oli kytketty Eurooppa-keskeiseen postiyhteyksien verkkoon juuri vähän ennen mannertenvälisen lennätinyhteyksien aikaa. Kuten muistetaan, pysyvä kaapeliyhteys Atlantin alitse saatiin aikaan vuonna 1866.¹⁷

Joka tapauksessa myös mannertenväliset liikenneyhteydet nopeutuivat huomattavasti jo ennen lennättimen aikaa. Erityisen dramaattinen parannus koettiin Intian liikenteessä, kiitos Suezin oikotien. Jo 1830-luvulla keskimääräinen matka-aika Bombaystä putosi noin kolmanteen osaan siitä, mitä Afrikan ympäri purjehtiminen oli vaatinut, ja tästä se vielä puolittui seuraavien parin vuosikymmenen aikana; 1840-luvulla tämä "vallankumous" heijastui myös muuhun Kaukoidän liikenteeseen. Panaman oikotien vaikutus sitä vastoin oli suhteellisen vaatimaton ainakin Lontoon näkökulmasta, mutta luultavasti se näkyisi selvemmin, jos olisi tarkasteltu New Yorkin ja Kalifornian välisiä yhteyksiä. Joka tapauksessa tietoliikenteen nopeutuminen oli jonkin verran vähäisempää Pohjois- ja Etelä-Amerikan sekä Afrikan suunnalla kuin Kaukoidän reiteillä: tyypillisesti tiedonkulun vaatima aika laski neljässä vuosikymmenessä noin 60 prosentilla. Sekin oli kyllä merkittävä muutos: vielä vuoden 1820 tienoilla Valparaisoon oli Lontoosta noin neljän ja Sydneyhin lähes viiden kuukauden matka; 1860-luvun alussa Valparaiso oli enää vajaan seitsemän ja Sydney runsaan seitsemän viikon päässä brittiläisen imperiumin pääkaupungista. Maailma oli tosiaan kutistunut.

Taulukko 2. Mannertenväliden yhteyksien nopeus ennen lennätintä ja sen jälkeen. Lontoossa julkaistujen ulkoeurooppalaisten uutisten ikä täysinä päivinä.

Mistä	a:1820	b:1860	c:1870-	a-b	b-c
Alexandria	53*	10	2	43	8
Madeira	30	14	2	16	12
Kapkaupunki	77	39	4	38	35
Bombay	145	26	3	119	23
Hong-Kong	141**	54	3	87	51
Sydney	140	53	4	87	49
Valparaiso	121	47	4	74	43
Buenos Aires	97	41	3	56	38
Rio de Janeiro	76	28	3	48	25
Barbados	46	21	4	25	17
Havana	51	19	4	32	15
New Orleans	58	19	3	39	16
New York	32	13	2	19	11

* 1830, ** 1840

Lähde: Kaukiainen (2001) 20. Lennättimellä välitetyt uutiset (sar. C) koskevat tiedot perustuvat Jorma Ahvenaisen tutkimukseen "Telegraphs, Trade and Policy"teoksessa W. Fischer, R.M. McInnis and J. Schneider (toim.) (1986) *The Emergence of a World Economy*, Part II: 1850-1914, Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Band 33, Wiesbaden, 507 (table 1).

Että kysymys oli todella merkittävästä muutoksesta näkyy myös, jos sitä verrataan mannertenväliden lennätinyhteyksien vaikutuksiin. Taulukossa 2 on jälleen vertailtu uutisten ikää lontoalaisissa lehdissä. Siitä käy ilmi, että kaikissa esimerkkitapauksissa tiedonvälitysajat olivat ainakin absoluuttisesti mitaten lyhentyneet paljon enemmän vuosien 1820 ja 1860 välisenä aikana kuin mitä lennättimen läpimurto sai aikaan 1860- ja 1870-luvulla. Tietysti lennättimen vaikutus oli dramaattisempi, nopeuttihan se kerralla esimerkiksi Kaukoidän yhteyksiä kuukaudesta pariin kolmeen päivään. On kuitenkin syytä muistaa myös se, että lennättimen käyttö tiedonvälityksessä oli aluksi varsin rajoitettua: korkeiden maksujen takia sitä käytettiin vain kaikkein välttämättömimpien tietojen välittämiseen, ja perinteinen posti säilytti asemansa tiedonvälityksen massalinjana. Lennätintä ei kannatakaan nähdä erillisenä ja dramaattisena vallankumouksena – pikemmin se oli osa pitempiaikaista evoluutiota, joka oli alkanut jo kohta Napoleonin sotien jälkeen.

Tietoliikenne ja globaalitalous

Joidenkin mielestä "lennättimen vallankumousta" seurasi suvantovaihe, jolloin tekninen kehitys oli hitaampaa, ja että uusi, siihen verrattava murros tapahtui vasta omalla aikamme, nopeiden valokaapeleiden, radioyhteyksien ja internetin myötä. Toki tietyillä alueilla onkin nähtävissä selviä suvantovaiheita – esimerkiksi pintapostin kulku ei ole ainakaan Länsi-Euroopassa nopeutunut juuri lainkaan 1870-luvun jälkeen, pikemmin päinvastoin. Realistisempaa lienee kuitenkin nähdä kehitys kohtuullisen tasaisena evoluutiona, jossa tekniikan ohella

15. Kaukiainen (2001) 15–16. Suezin kanavan valmistuminen ei ensin aiheuttanutkaan suurta mullistusta, sillä laivat joutuivat kulkemaan sen läpi hitaasti ja saattoivat olla liikkeellä ainoastaan valoisaa aikaa. Niinpä Britannian postilaitos käytti Alexandria–Suezin rautatietä vuoteen 1888 asti.

16. Kaukiainen (2001) 15.

17. Ensimmäinen kaapeli laskettiin tosin jo 1858, mutta se toimi vain kuukauden päivät. Kanaalin ali oli laskettu lennätinkaapeli jo 1850, joskin myös se katkesi heti; hanke uusittiin jo seuraavana vuonna. Ks. esim. Scholl (1998) 199–200.

vaikuttavat myös taloudelliset ja instituutionaaliset tekijät, ja jossa vanhat ja uudet menetelmät elävät pitkään rinta rinnan.

Joka tapauksessa on selvää, että tässä kuvattu aikakausi oli tietoliikenteen näkökulmasta ”uusimman ajan” alku. Silloin luotiin ensimmäisen kerran perusedellytykset todelliselle globaalitaloudelle, olkoonkin, että sen rytmi oli vielä pitkään paljon verkkaaisempi kuin meidän aikanamme. Kysymys ei kuitenkaan ollut pelkästä teknisestä ”vallankumouksesta” – vaikka höyryvoima näyttelikin prosessin alkuvaiheista asti merkittävää osaa, näyttää kysymys kuitenkin olleen ensi sijassa siitä, että tällaisesta uudesta tekniikasta oli riittävä kysyntää. Itse asiassa luotettavasta ja ajanmukaisesta tiedosta on aina ollut kysyntää, mutta 1800-luvun toisella neljänneksellä sitä kiihdytti myös kansainvälisen kaupan kasvu. Maailmankauppa oli alkanut vapautua vanhan siirtomaajärjestelmän ja merkantilististen rajoitusten asettamista ahtaista puitteista, ja lisääntyvän kilpailun myötä myös kilpailu tiedosta kiihtyi. Että kysyntään myös pystyttiin vastaamaan suorastaan globaalissa mitakaavassa, oli taas mahdollista siksi, että oli olemassa vahvoja instituutioita, Britannian ja eräiden muiden suurvaltojen postilaitokset, joilla oli sekä taloudelliset että poliittiset resurssit valtamerentakaisen postilinjojen luomiseen. Tässä erityisesti Britannia auttoi aivan ratkaisevasti silloinen maailmanpoliittinen tilanne: eurooppalaisen vaikutuksen kasvu Lähi-idässä, Keski- ja Etelä-Amerikassa ja oikeastaan koko maailmassa. Siksi myös tämä suuri murros lähti liikkeelle selkeästi eurooppalaisin ehdoin.

MARJATTA HIETALA

Innovaatiot ja innovatiiviset yhteisöt

Historiallinen tarkastelu

Professori Marjatta Hietala käsittelee innovatiivisuutta yhteisöjen kehityksessä.

■ Innovaatiot ja innovatiivisuus yhdistetään uuden luomiseen, yrittäjyyteen ja teknologiaan. Termejä käytetään mitä moninaisimmissa yhteyksissä. Innovaatiolla tarkoitetaan yleensä tuotetta tai ideaa, joka on sovellettavissa käytäntöön.

Ewerett Rogersin mukaan innovaatiolla tarkoitetaan ideaa, käytäntöä tai tuotetta, jota yksilö pitää uutena ja sovellutuskelpoisena. Tässä määritelmässä innovaatioista korostuu käyttäjän subjektiivinen käsitys siitä, että tuotteessa tai ideassa on käyttäjälle jotakin uutta.¹

Innovatiivisuus on luovuutta, aloitteellisuutta ja yritteliäisyyttä. Olennainen rooli innovaatioprosessin käynnistämiseksi annetaan innovatiivisille yrittäjille.²

Tutkijat ja tiedepoliitikot ovat halunneet selvittää tieteellisen tutkimuksen merkitystä innovaatioiden synnyssä.³ Euroopan komissiossa on selvitetty, kuinka alueelliset taloudet ovat kyenneet sopeutumaan teknologian muutokseen ja innovaatiokapasiteettiin.⁴ Komissio on määritellyt innovaation ”välineeksi, jonka avulla vähemmän kehittyneet alueet voivat välittömästi muuttaa kehityskulkunsa kehittyneiden alueiden rinnalle, ei matkimalla sitä, mitä muut ovat saavuttaneet, mutta pyrkimällä tekemään oman perustuksen niiden omien mahdollisuuksien ja tarpeiden mukaan sopeutuakseen globaalin kilpailun asettamiin vaatimuksiin”. Komission tiedonanto ’Innovaatiopolitiikka osaamispoliittisessa taloudessa’ sisältää laajan poliittisen ohjeiston innovaatioiden edistämiseksi EU:ssa. Innovaati-

tioita pidetään avaintekijänä taloudellisessa kehittämissäpolitiikassa. Sekä tiede- ja teknologiapolitiikassa että aluepolitiikassa innovaatioita ei pidetä enää lineaarisena prosessina perustutkimuksesta markkinatuotteeksi vaan interaktiivisena prosessina, jossa yritysten toimintaympäristö on tärkeässä asemassa. Inhimillisten resurssien laatu on tärkein tekijä teknologisten keksintöjen ja teknologian leviämisen kannalta, ja se on edellytys innovaatioiden omaksumiselle.

Innovatiivisuutta voidaan mitata monella tavoin. Kun tarkastellaan makrotasolla eri valtioiden panostusta tutkimus- ja kehittämistoimintaan eli osuutta bruttokansantuotteesta (BTK), Suomi sijoittuu Saksan, Ranskan ja Ruotsin rinnalle. Suomi pärjää hyvin myös tilastossa, jossa käytetään patenteja innovaatioaktiivisuuden, tutkimus- ja kehittämistoiminnan tulosten sekä tiede- ja tuotantosektoreiden yhteistoiminnan mittareina. Eurooppalaisten patenttihakemusten määrä suhteessa asukaslukuun vuosina 1997–99 oli Suomessa samalla tasolla kuin Saksassa, eteläisessä Englannissa ja Ruotsissa.⁵

Entä aikaisemmin. Minkälaisissa ympäristöissä innovaatiot ovat syntyneet? Tutkijat puhuvat mielellään marginaalisista ja olennaisista innovaatioista. Järjestelmiin tai rakenteellisiin muutoksiin liittyvät innovaatiot eroavat ratkaisevasti innovaatioista, jotka aiheuttavat vain pieniä parannuksia. Historiantutkijoiden kohteina ovat yleisimmin olleet rakenteelliset innovaatiot, kuten energiantuotantoon tai ajan mittaamiseen liittyvät innovaatiot. David S. Landes mainitsee suuriksi maailmanhistoriallisiksi innovaatioiksi vesimyllyn, silmälasit, mekaanisen kellon, painotekniikan ja ruudin.⁶

Innovatiiviset yhteisöt

Innovatiivinen yritys on parhaimmillaan yhteisö, jossa tiedonkulku on vapaata sekä yhteistyösuhteet joustavia ja luovia sen sijaan että ne olisivat hierarkkisia ja rutiineihin pitäytyviä. Innovatiivisessa yhteisössä on kannustavia työtovereita, joiden koulutustaso on korkea. Työyhteisö ruokkii positiivisia mielikuvia, se arvostaa kulttuuria ja ottaa ympäristön huomioon.⁷

Amerikkalaisen sosiologin Manuel Castellsin mukaan teollisesta kompleksista tulee innovatiivinen ympäristö kun se on valmis rekrytoimaan tekijöitä, jotka tuottavat perustan informaatioteknologioiden innovatiiviselle tuottamiselle. Innovatiivisen yhteisön peruspilareja ovat uusi tieteellinen ja teknologinen informaatio, korkea riskipääoma ja korkean teknologian henkilökunta.

Tunnetuin esimerkki innovatiivisista yhteisöistä on Silicon Valley, Piilaakso, jonka syntyyn Stanfordin yliopistolla oli vaikutusta. Aseteollisuus ja yritysten tekemät sopimukset hallituksen kanssa auttoivat tutkimustyön alkuun. Vähitellen Piilaaksosta tuli omavarainen itsenäinen miljöö, jossa kontaktit ja alihankkijat lisääntyivät maailmanlaajuisesti. Yritykset menivät pörssiin ja vähensivät riskirahoitusta. Koko toiminnan keskeiseksi tekijäksi on osoittautunut koulutettu työvoima.⁸

Puhuessaan Piilaaksosta Everett Rogers on esitelmässään korostanut miten tärkeää on, että vanhempi yrittäjä tukee nuorempaa ja että yhteisössä henkilökunta vaihtuu ja ikärakenne on nuorta. Kaiken innovatiivisuuden ehtona on kuitenkin se, että yrityksellä on laajenevat markkinat. Nämä lähtökohdat antavat perspektiiviä tarkastella menneisyyden innovatiivisia yhteisöjä.

1. Innovaatio eli uudiste on laajalti ymmärrettyä tapahtuma tai ilmiö, joka johtaa ideoiden ja tiedon yhdistelemisen tuloksena johonkin uuteen ja hyödylliseen. Ewerett M. Rogers (1995) *Diffusion of Innovations*, 4th ed., New York: The Free Press, 11.

2. Joseph Schumpeter (1939) *Business Cycles*, New York: McGraw-Hill.

3. Kai Husso, Sakari Karjalainen & Tuomas Parkkari (2000) *The State and Quality of Scientific Research in Finland. A Review of Scientific Research and Its Environment in the Late 1990s*, Publications of the Academy of Finland 7/00, Helsinki: Academy of Finland, 94–96.

4. Euroopan komissio (2001) *Euroopan yhtenäisyys, kansojen solidaarisuus, alueiden monimuotoisuus*. Toinen taloudellista ja sosiaalista koheesiota käsittelevä kertomus, Belgium: Euroopan yhteisöt, 58–62.

5. *Eurooppalaiset Patenttihakemukset 1997–1999*, Eurostat-tilasto 2000.

6. David S. Landes (1998) *The Wealth and Poverty of Nations. Why Some are So Rich and Some So Poor*, New York, London: W.W. Norton Company, 45–59.

7. David Morley (1980) 'Networking and Innovation', teoksessa *Making Cities Work, The Dynamics of Urban Innovation*, London, 173–190.

8. Ks. Esim Manuel Castells (1989) *The Informational City, Oxford: Blackwell*, 88–91.

On kuitenkin todettava, että taloudellisesti kukoistavimmat kaudet eivät ole välttämättä tuottaneet merkittäviä keksintöjä, vaan kriisit ja lama-ajat. Moni merkittävä innovaatio on myös syntynyt sivutuotteena.⁹

Historia tarjoaa laajan kokemusvaraston innovatiivisista ympäristöistä, kaupungeista ja yhteisöistä, joilla on ollut aikoja, jolloin on saatu paljon aikaan, uudistettu käytäntöjä ja metodeja. Tällöin yhteisön tietotaitovaranto on ollut erittäin suuri verrattuna esimerkiksi muihin alueisiin tai instituutioihin.

Nathan Rosenbergin mukaan yhteisön tietotaitovaranto voi kasvaa kahdella tavalla: oman kokemuksen eli sisäisen oppimisen kautta (*learning by doing*) tai aktiivisena tiedon hankkimisena ja muiden kokemusten hyödyntämisen ja jäljittelyn kautta (*learning by using*). Suhteellinen tietotaitovaranto saattaa pienentyä ja kyseinen yksikkö jää polkemaan paikallaan samalla kun kehitys muualla menee eteenpäin. Osaaminen vanhenee. Tietotaitovaranto on useampidimensionaalinen. Tarkasteltava yksikkö voi jossain suhteessa olla edelläkävijä, josta toiset käyvät ottamassa oppia, jossain toisessa suhteessa se voi olla täysin ulkopuolelta tuodun osaamisen varassa toimiva jäljittelijä.¹⁰

Monien innovatiivisten yhteisöjen elämänkaari on saattanut jäädä lyhyeksi, kun osaaminen on vanhentunut ja syystä tai toisesta ei ole pystytty seuraamaan kehitystä. Muut alueet ovat menneet edelle. Joseph Schumpeter kiinnitti huomiota sektoreittaiseen kasvuun ja korosti edistyneen jaksotaisuutta. Edistys ei ole koskaan tasaista ja harmonista, vaan epäjatkovaa ja epäharmonista.¹¹

Makrotasolla tietotaitovarannon ehtymisestä ja yhteisön elämänkaaresta on esimerkkinä Espanja. Maa nousi löytöretkien ansiosta mahtavaksi vallaksi, mutta se ei sijoittanut tuottavaan toimintaan. Kulutettuaan rikkautensa Espanjan taloudellinen kehitys lopahti.

Esimerkkejä renessanssin kaupungeista

Kaupan, taiteen ja tieteen painopiste oli erittäin vahva Pohjois-Italiassa ja Itä-Roo-

massa 1200-luvulta alkaen. Kuitenkin talouden ja kulttuurin painopiste oli siirtymässä innovatiivisiin hollantilaisiin ja flanderilaisiin yhteisöihin. Historiassa on useita esimerkkejä siitä, miten heikot alueet ovat voineet vahvistua, mikäli ne ovat pystyneet seuraamaan uusinta kehitystä.

Välimeren piiri muodostaa ranskalaisen historian tutkijan Fernand Braudelin mukaan 1100-luvulta lähtien taloudellisesti, osin myös kulttuurisesti ”yhtenäisen alueen”. Genova, Venetsia ja Firenze olivat todellisia innovaatiokeskuksia, mikä perustui kaupan, merenkulun ja käsityön tuomaan rikkauteen. Taloudellinen aktiivisuus ja yritteliäisyys yhdistyi kulttuuriin, taide tieteseen. Venetsia sijaitsi idän silkkiteiden varrella, se kävi kauppaa Kiinan lisäksi Arabian ja Persian kanssa. Venetsian kauppiat nauttivat erivapauksia Itä-Rooman Keisarikunnan pääkaupungissa, Konstantinopolissa. Silkki-, kulta- ja brokadikankaat sekä viinit ja norsunluuveistokset kulkeutuivat Venetsian kautta kaikkialle Eurooppaan.

Kansainvälisyys ei merkinnyt vain kauppiaiden tai tavaroiden liikkumista ja kaupakonttorien perustamista, vaan myös taidot levisivät paikasta toiseen. Pankkiireilla oli sivukonttoreita Bruggessa, Lontoossa ja Augsburgissa. Taideteoksia kuljetettiin kauppiaiden mukana. Pankkien sivukonttorit saivat arvoisensa maalaukset.¹²

Renessanssi merkitsi ajattelun vallankumousta. Suuria rakenteellisia innovaatioita ovat genovalaisten pankkiirien käyttöönotamat vekselit ja kirjapitojärjestelmä.

Renessanssi johti ennen muuta taiteen mestariteoksiin. Ne liittyivät toki kysyntään, laajeneviin markkinoihin. Innovatiivisten taiteilijakoulujen kuvataiteilijat alkoivat havainnoida ja mitata, he alkoivat soveltaa taiteessaan geometrian sääntöjä. Kaksiulotteisuuden rinnalle tuli kolmiulotteisuus, perspektiivi. Perspektiivi tuli hyvin esiin Leon Battista Albertin teoksissa ja vuonna 1400 julkaistussa Ptolemaioksen *Geographiassa*. Perspektiivin käyttäjiin lukeutui Filippo Brunelleschi, kelloseppä, insinööri ja arkeologi. Opiskellessaan Roomassa hän mittasi monumentteja, laski niiden suhteita. Hän tunsu Euklideen ja Ptole-

maioksen ja on oletettavaa, että roomalaiset seinämaalaukset ja mosaiikit antoivat hänelle käsityksen perspektiivistä.¹³

Taiteilijat muodostivat innovatiivisen yhteisön. Taideoppiin rekrytoitiin ja siihen valikoitui riskialttiissa ympäristössä eläneitä käsityöläisten ja yrittäjien lapsia, kun taas humanistien taustana oli tavallisesti virkamieskunta ja aatelisto. Ammattitaito oli arvostettu; se saatiin monivuotisen ohjauksen alaisena. Kokemusperäinen tieto siirtyi mestarilta kisällille ja oppipojalle. Ammattitaitoisten maalarimestarien monipuolisissa työpajoissa saivat koulutuksensa myös renessanssitaiteilijat, jotka kiersivät mestarilta mestarille ja jotka harjoittelivat kaikkien mahdollisten materiaalien käyttöä. Koulutus kesti monia vuosia.¹⁴

Englanti häviää tieteessä ja teknologisessa osaamisessa Saksalle

Lontoon Kristallipalatsin näyttely 1851 oli taitekohta Englannin teknologian historiasa. Sen jälkeen maailman teollistunein maa menetti 1800-luvun loppupuolella johtoasemansa teknisessä kehityksessä ja teollistumisessa. Voiton peri Saksan Keisarikunta, jonka kaupungeista, yliopistoista, teknillisistä korkeakouluista ja tutkimuskeskuksista tuli 1800-luvulla vetovoimaisia yksiköitä. Saksalaisista tiedemiehistä tuli malli muille ja saksalaisten kaupunkien infrastruktuurin rakentamisesta otettiin oppia niin Brittein saarilla kuin Pohjoismaissa.

Englannin kehitystä on perusteellisesti analysoinut Martin J. Wiener. Hänen kritiikkiään Englannin yrittäjyshenkisyyden laskusta on pidetty thatcherilaisena uusoikeistolaisuutena. Wiener selittää alamäkeä koulutusjärjestelmällä, suurmaanomistajien asemalla ja arvostuksilla. 1800-luvun puolivälissä ihanteeksi nousi gentlemanni, joka mieluummin oli joutilas ja omisti maata. Suurmaanomistajat saivat suurimman osan tuloistaan rautateiltä, kanavista, kaivoksista ja kaupunkiomaisuudesta, mutta eivät suoranaisesti osallistuneet johtamiseen ja yrittämiseen. Tilanne Englannissa oli kerrassaan toinen mitä se oli ollut teollisen vallankumouksen aikaan, jolloin Englanti

oli desentralisoitunut yhteiskunta ja jossa oli suurta sosiaalista liikkuvuutta. Siirtomaat takasivat 1800-luvun lopussa monelle paremmat voitot kuin investoinnit oman maan teollisuuteen tai kaupunkien infrastruktuurin rakentamiseen. Koululaitos ja opetus myötäilivät vallitsevia arvostuksia, opetuksessa keskeinen merkitys oli latinalla ja antiikin tuntemuksella. Kouluissa ei ollut esimerkiksi luonnontieteiden opetusta. Kaikes-tästä johtuen alkoi aleneva trendi.¹⁵

1800-luvulla tieteellisen koulutuksen suuria innovaatioita oli teollisten laboratorioiden synty, jotka vetivät puoleensa nuoria tutkijoita. Ne syntyivät yksittäisten keksijöiden kuten Edisonin ja Siemensin ympärille. Saksaan perustetut teknilliset korkeakoulut, lukuisat aikakauslehdet ja käsikirjat ovat osoituksena saksalaisen tieteen noususta. Saksan kielestä tuli tieteen kieli, jonka vaikutus ulottui myös Venäjälle, Japaniin ja Yhdysvaltoihin. Saksalaisista yliopistoista ja korkeakouluista tuli kansainvälisiä kohtauspaikkoja.¹⁶ Esimerkiksi Leipzigin kauppa-korkeakoulun opiskelijoista lukuvuonna 1913/1914 60 prosenttia oli ulkomaalaisia.¹⁷

Tutkimuksessa on yksimielisesti todettu, että aika 1800-luvun puolivälisestä ensimmäiseen maailmansotaan on ollut erittäin kan-

9. Marjatta Hietala (2001) Minkäläiset kulttuurit tuottavat innovaatioita, Esitelmä Tieteen päivillä 13.1.2001 (julkaisematon käsikirjoitus).

10. Nathan Rosenberg (1982) *Inside the Blackbox. Technology and Economics*, Cambridge: Cambridge University Press.

11. Joseph Schumpeter (1974) *The Theory of Economic Development*, New York: Oxford University Press

12. Marjatta Hietala (1995) 'Innovatiivinen ympäristö kasvun moottorina', teoksessa Leena Rossi ja Hanne Koivisto (toim.) *Monta tietä menneisyyteen*, Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 13, Turku: Turun yliopiston historian laitos, 195–204.

13. Alfred W. Crosby (1997) *The Measure of Reality. Quantification and Western Society, 1250–1600*, USA: Cambridge University Press, 165–197.

14. Peter Burke (1988) *The Italian Renaissance. Culture and Society in Italy*, Cambridge: Polity Press

15. Martin J. Wiener (1992) *English Culture and the Decline of the Industrial Spirit 1850–1980*, England: Cambridge University Press, 27–40, 157–166.

16. J.D. Bernal (1985) *Science in History. The Scientific and Industrial Revolutions*, Volume 2, Cambridge Massachusetts: The M.I.T. Press, 567–571.

17. Christian Eckert (1922), 'Handelshochschulen', teoksessa *Handwörterbuch der Kommunalwissenschaften*, Bd. II, Jena, 469–477.

sainvälistä aikaa, jolloin syntyi uusia innovaatioita. Useimmat modernin yhteiskuntamme laitoksista ja instituutioista syntyivät kaupungistumisen ollessa kiihkeimmillään Euroopassa – 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa. Saksalaiset kaupungit olivat esimerkillisiä infrastruktuurin rakentamisessa.

Saksalaisten kaupunkien keskitetty hallinto, virkamieskunnan pysyvyys ja asiantuntevuus, korkea koulutustaso ja asioihin paneutuminen sekä kaupunkisuunnittelun laajuus herättivät ulkomaisten tarkkailijoiden huomion. Voidaan puhua kaupunkilypeydestä (*civic pride*). Edistyksellisen suurkaupunkikehityksen ja -kulttuurin takana nähtiin laadukas virkamieskunta, joka koulutettiin erityisissä virkamieskouluissa. Virkamiesurasta tuli niin tavoiteltu ura, että vain parhaimmat kyvyt voitiin valita virkamiehiksi.

Saksalaista kaupunkia johdettiin kuin liikeyritystä. Kaupungin johdossa oli pormestari, jonka virkakausi oli pitkä. Tiukkoja määräyksiä siitä, mitä kaupunki voi tehdä, ei ollut, ei myöskään siitä, mihin se voi investoida. Tavanomaisten kaasu-, vesi-, sähkö-, raitiovaunu-, ja satama-aloilla toimivien yritysten lisäksi kaupungit saattoivat omistaa yrityksiä, jotka harjoittivat kirjapainotoimintaa, pitivät kylpylöitä ja kauppahalleja sekä harjoittivat kaivostoimintaa. Elinkeinoja edistettiin osuustoiminnallisten yritysten muodossa, eräissä saksalaisissa kaupungeissa toimi jopa elinkeinon kehittämisinstituutteja, joista löytyi testalaboratorioita, näyttelytiloja, kirjasto ja neuvonta- ja informaatiopalveluja. Saksalaiset kaupungit loivat erinomaisen tiedonhankintajärjestelmän kehittämällä tilastointia, kokoamalla vertailevia kansallisia ja kansainvälisiä tilastoja, analysoimalla niitä ja aloittamalla asiantuntijoiden kongressit ja seminaarit.¹⁸ Näistä käytännöistä pääsivät osalliseksi myös ne lukuisat suomalaiset ja pohjoismaiset asiantuntijat, jotka vierailivat Saksassa pidetyissä kaupunkinäyttelyissä ja -kongresseissa, tilasivat aikakauslehtiä tai lukivat mahtavia hakuteoksia kuten *Handwörterbuch Staatswissenschaften* ja *Handwörterbuch der Kommunalwissenschaften*.¹⁹

Innovatiivisuus ja kokemusperäinen tieto

Viime kuukausina on alettu puhua kokemustiedon tärkeydestä. Työyhteisöissä sitä on ollut eniten pitkään työskennelleillä, eläkkeelle siirtyvillä. Yritysten ja yhteisöjen historioihin sisältyy runsain määrin tätä kokemustietoa. Vain harvassa yrityksessä tai yhteisössä on kuultu kokemuksen ääntä. Tuoreessa Suomen Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan teknologian arvioinnissa 'Avauksia tietämyksen hallintaan'²⁰ tuodaan voimakkaasti esiin hiljaisen, kokemusperäisen tiedon tarve. Tästä mietinnöstä seuraa va lainaus:

”Merkittäviä innovaatioita syntyy etenkin yhdistämällä eri alojen syvällistä tietoa ja kokemusta. On käynnistettävä kokemustenvaihtofoorumit, joissa kuunnellaan erilaisia näkemyksiä ja sovelletaan ja havainnollistetaan niitä uusille aloille yhdessä.”

Uutta henkeä olen näkevinäni myös seuraavassa Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan kansainvälistä ympäristöä koskeneessa mietinnössä,²¹ jossa linjattiin tulevaisuuden neljä lävistävää menestystekijää:

1. tiedon ja teknologian täysimääräinen hyödyntäminen
2. ihmisyyden ja innovaatiot
3. asioiden ja elämän hallinta sekä
4. viisas vaikuttaminen globaalistumiseen

Viisautta samoin kuin tietoa on monenlaista: arkitiedosta tieteellisesti todistettuun tietoon. Kun lukee yhteiskunnallisten vaikuttajien elämäkertoja, yhteistä monille entisille vaikuttajille ja valtiomiehille on ollut sammumaton tiedonjano ja älyllinen uteliisuus.

Minkälaista kokemustietoa historioitsijalla olisi tarjottavanaan?

Historian ja humanististen tieteiden tuntemus auttaa suhteuttamaan ilmiöitä oikeisiin mittasuhteisiinsa – niin ajan kuin paikan suhteen ja erottamaan arkitiedon todenne-
tusta, verifioidusta tieteellisestä tiedosta.

Ehkä kaikki se mitä tänään väitetään uudeksi ja ainutkertaiseksi ei olekaan sitä. Mitä enemmän me tunnemme aikaisempia ratkaisuja ja käytäntöjä, sitä nöyremmäksi tulemme. Parhaimmillaan voimme tunnistaa pitkän keston trendejä. Kansan muisti on pitkä ja monikerroksinen ja se tarvitsee tulkikseen tutkijoita. Menneisyydestä ja muiden kokemuksista opimme ymmärtämystä ja suhteellisuudentajua.

Historiasta löytyy se kokemusvarasto, joka selittää menestykset ja ainakin tappiot. Historiallisen tiedon kautta voidaan selvittää myös vaihtoehtoiset toimintamallit, joita ei jäljitetty, valintojen perusteet ja ”miksi tietty strategia tai malli on valittu eli miten tähän on tultu”.

Maa- ja kaupunkilaajuiset kommunikaatioverkot ovat tänään todellisuutta. 1700-luvulla tiedettiin tarkkaan minkä kauppakomppanian tuotteita oli tarjolla, ketkä omistivat ja hallitsivat. Tällä hetkellä ovat liikkeellä anonyymit ylikansalliset voimat, kansainväliset organisaatiot ja verkostot pankkitoiminnassa ja kaupassa. Kasvottomat ylikansalliset organisaatiot ovat niin suuria, että ne menevät käsityskykymme yläpuolelle. Teknologis-taloudellisten verkostojen voimaan uskovat monet. Manuel Castells julistaa vuosina 1996–98 ilmestyneessä kolmiosaisessa teoksessaan *The Information Age. Economy, Society and Culture*,²² että taloudellista toimintaa ohjaavat globaaleiksi laajentuneet verkostot. Tällaisia on pääoman, johtamisen, asiantuntijuuden ja informaation verkostot. Näiden vaikutuksesta toiset voittavat, toiset häviävät riippuen siitä kuinka hyödyllisiä nämä ovat verkostoille.

Suomen muuttuminen tietoyhteiskunnaksi ja verkostoituminen maailmanlaajuisesti edellyttää panostusta tiedon siirtoon sekä kykyyn viestittää ja myös kykyyn ymmärtää. Tiedon lisääntyminen on tosiasia. Tietotulvan edessä on vaikea erottaa olennainen epäolennaisesta. Ymmärtämisen edellytyksenä on syvällinen tieto kustakin ilmiökentästä. Laaja lukeneisuus, hyvä yleissivistys ja elinikäinen oppiminen ovat menestystekijöitä yrityksessä ja yhteisössä.

Marshall McLuhan ennusti jo 1960-luvun lopulla, että jatkuvasta oppimisesta tulee

keskeinen tekijä, sillä ”automaatio tekee yleissivistävän kasvatuksen välttämättömäksi”. Informaation/sähkön aikakaudella tietoa leviää salamannopeasti ja koko maailma muodostaa McLuhanin mukaan kylän, jossa yksilöllisyys, eriytyneisyys ja työnjako häviävät ja kokonaisvaltaisuus tulee tilalle. Kaikkia kykyjä olisi voitava käyttää. Työtoiminnot tulevat riippumattomiksi paikasta, mikä vaikuttaa työhön hajauttavasti.²³ McLuhan näkee yhtymäkohtia tulevan tietoyhteiskunnan ja aiemman heimoyhteiskunnan välillä. Tietotekniikka tarjoaa tänään, kolmekymmentä vuotta McLuhanin ennusteesta, mahdollisuuden etätöihin ja jatkuvasta oppimisesta on tullut osa länsimaista työkulutturia.

Vuonna 1980 ilmestyneessä teoksessaan *The Third Wave* Alvin Toffler käsitteli tule-

18. Marjatta Hietala (1987) *Services and Urbanization at the Turn of the Century. The Diffusion of Innovations*, Studia historica 23, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 179–248.

19. Innovaatioiden hakusuunnista ja -reiteistä Suomeen ks. Marjatta Hietala (1992) *Innovaatioiden ja kansainvälistymisen vuosikymmenet. Tietoa, taitoa, asiantuntemusta. Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875–1917*, osa I, Historiallinen Arkisto 99:1, Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia 1992:5:1, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura ja Helsingin kaupungin tietokeskus; Jussi Kuusanmäki (1992) *Sosiaalipoliittikkaa ja kaupunkisuunnittelua. Tietoa, taitoa, asiantuntemusta. Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875–1917, Osa II*, Historiallinen Arkisto 99:2, Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia 1992:5:2, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura ja Helsingin kaupungin tietokeskus; Kirsi Ahonen, Marjaana Niemi, Jaakko Pöyhönen (1992) *Henkistä kasvua, teknistä taitoa. Tietoa, taitoa, asiantuntemusta. Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875–1917, Osa III*, Historiallinen Arkisto 99:3, Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia 1992:5:3, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura ja Helsingin kaupungin tietokeskus.

20. *Avauksia tietämyksen hallintaan* (2001), Tulevaisuusvaliokunta Teknologian arviointeja 6, Eduskunnan kanslian julkaisu 1/2001.

21. *Tulevaisuusvaliokunnan mietintö n:o 1*, Tulevaisuusvaliokunta, Eduskunta 1/1999.

22. Manuel Castells (1996) *The Information Age. Economy, Society and Culture. Vol. I: The Rise of the Network Society*, Oxford: Blackwell; Manuel Castells (1997) *The Information Age. Economy, Society and Culture. Vol. II: The Power of Identity*, Oxford: Blackwell; Manuel Castells (1998) *The Information Age. Economy, Society and Culture. Vol III: End of Millennium*, Oxford: Blackwell.

23. Marshall McLuhan (1969) *Ihmisen uudet ulottuvuudet*. Porvoo: WSOY.

vaisuutta lähtemällä liikkeelle tavanomaisesta vaiheteoriasta.²⁴ Ensimmäinen aalto, maatalouden vallankumous, kesti tuhansia vuosia. Toinen aalto, teollistuminen, kesti 300 vuotta. Kolmas aalto tulee tapahtumaan muutamassa vuosikymmenessä. Se tuo uuden elämäntavan, joka perustuu hajautettuihin uudistuviin energialähteisiin ja uusiin tuotantomuotoihin, joista liukuhinnat ovat lähes hävinneet. Uudet perhetyypit ja instituutiot, joista Toffler käyttää nimitystä ”elektroninen tupa”, ovat todellisuutta. Tofflerin mallissa merkittävä osa työstä tehdäänkin kotona. Se vähentää työmatkatarvetta ja säästää uusiutumattomia luonnonvaroja. Kotityöllä tulisi Tofflerin mukaan olemaan myös perheitä kiinteyttävä vaikutus, jopa yhdyskuntarakenne vahvistuisi, kun asuinympäristöstä kiinnostuttaisiin enemmän ja kun osallistuttaisiin enemmän lähiympäristön sosiaaliseen kanssakäymiseen. Organisaatiot muuttuvat hänen mukaansa matriisiorganisaatioiksi. Sama henkilö kuuluu samanaikaisesti useisiin työryhmiin. ”Alistuminen” luovaan työhön tähtävissä tehtävissä on vähemmän jähkää kuin teollisen vallankumouksen tuottamissa jäykkissä linjaorganisaatioissa. Palkan rinnalle tulee myös lukuisia muita motiiveja. Toffler panee paljon painoa ihmiskunnan sosiaaliselle muistille. Alun perin se siirtyi isältä pojalle, mutta kirjapainotaidon ja teollistumisen myötä sosiaalinen muisti siirtyi kirjastoihin ja museoihin. Kumulatiivisen tiedon helpompi saatavuus mahdollisti entistä nopeamman kehityksen. Kuitenkin sosiaalinen muisti, joka on kirjojen, kuvien, tilastojen, sanomalehtien ja filmien muodossa on luonteeltaan passiivista ja staattista. Vasta tullessaan uudelleen ihmisaivoihin se muuttuu jälleen eläväksi. Tofflerin mielestä kolmannen aallon myötä sosiaalinen muisti tulee laajenemaan ja se muuttuu aktiiviseksi, kun tietokoneen muistissa olevaa tietoa voidaan uudelleen organisoida ja jäsentää.

Mielenkiintoista niin McLuhanin kuin Tofflerin ennusteissa on se, että niissä annetaan arvoa kokemukseräiselle tiedolle tai sosiaaliselle muistille ja että ne molemmat tavoittelevat yhteisöjä, joissa on epämuo-

dollisuutta, epähierarkkisuutta ja niissä arvostetaan entisiin kyläyhteisöihin liittyviä sosiaalisia piirteitä.

Yhteenvedona voi todeta, että kautta historian on kokemukseräinen tieto ollut läsnä innovatiivisina pidetyissä yhteisöissä. Kokemukseräinen tieto on välittynyt joko suullisena tietona yhteisöissä, joissa kokemusta on arvostettu tai opetustilanteessa, kongresseissa ja näyttelyissä tai kirjallisessa muodossa, tilastoina, raportteina ja käsikirjoina. Parhaita esimerkkejä edellisestä ovat tilanteet, jossa tiedon siirtymiselle ei ollut rajoja. Mestari-kisälli-oppipoika suhde niin taiteessa kuin käsityön alueella tuotti sellaisia kädentaitoja, joita ilman ei teollista vallankumousta olisi syntynyt. Tiedon on todettu olevan ainoa keino vähentää ennakkoluuloja ja ymmärtää vieraita kulttuureja. Ihannetilaksi näyttäisi historiallisen analyysin perusteella muodostuvan yhteisö, jossa tiedonkulku on vapaata ja jossa on tilaa uusille ajatuksille. Yhteisö on mieluummin epähierarkkinen, jossa arvostetaan monipuolista koulutusta ja kulttuuria ja ennen kaikkea, jossa on tilaa syvemmälle tiedolle.

24. Alvin Toffler (1980) *The Third Wave*, London: Collins.

SUSANNA FELLMAN

Kohti uljasta maailmaa?

Suomalaisen johtajakoulutuksen kehitys

Valtiotieteen tohtori Susanna Fellman tarkastelee suomalaista liikkeenjohdon koulutusta eri aikoina ja sitä kuinka näkemys liikkeenjohtamistaidosta on Suomessa muuttunut. Hän asettaa nykypäivän keskustelun laajempaan aikaperspektiiviin. Miten käsitys liikkeenjohdonkoulutuksesta on muuttunut ja miksi?

■ 1900-luvun viimeisinä vuosikymmeninä Suomen talouselämässä on tapahtunut suuria muutoksia. Suuret suhdannevaihtelut, sääntelyn purkaminen, teknologinen kehitys ja globalisaatio ovat muuttaneet suomalaisten yritysten toimintaympäristöä. Vanhojen hierarkkisten organisaatorakenteiden on ennustettu häviävän ja korvautuvan tiimityöskentelyllä. Uusi yksilökeskeinen aikakausi onkin koittanut työmarkkinoilla.

Suomalaiselle yrityskulttuurille oli aikaisemmin ominaista työntekijöiden välinen sitoutuminen työnantajaan ja pysyvät työsuhteet. Viime vuosikymmeninä tämä perinne on ollut muutosten kourissa. Työntekijät ovat joutuneet hyväksymään lyhyet työsuhteet ja lisääntyneen kilpailun työmarkkinoilla. Samaan aikaan työntekijöiden lojaalisuus työnantajia kohtaan on vähentynyt ja välittömän korvauksen saamisesta on tullut monelle tärkein tavoite. Työvoiman joustolle asetetaan yhä suurempia vaatimuksia ja yksittäisen työntekijän edellytetään suhtautuvan myönteisesti jatkuvaan uudelleen kouluttautumiseen ja täydennyskoulutukseen. Tärkeiksi ominaisuuksiksi tulevaisuudessa katsotaankin kyky hallita muutosta ja kestää epävarmuutta. Muutosten ennustetaan kaiken lisäksi tulevan yhä nopeammiksi.

Myös johtamisen katsotaan olevan suur-

ten haasteiden edessä. Sekä Suomessa että kansainvälisesti on käyty vilkasta keskustelua siitä, kuinka liikkeenjohtajien valmiuksia voitaisiin parantaa ja sopeuttaa vastaamaan tulevaisuudessa nähtyjä haasteita. Suuren osan työvoimasta on arveltu tulevan tarvitsemaan johtajakoulutusta. Jos tutkitaan työpaikkailmoituksia voidaan havaita, että johtajakokemusta ja johtamistaitoa vaaditaan huomattavasti enemmän kuin aikaisemmin. Koulutuslaitokset ovat pyrkineet vastaamaan näihin odotuksiin ja niinpä johtajakoulutuksen ja liikkeenjohtajien täydennyskoulutuksen tarjonta eri muodoissaan on kasvanut voimakkaasti.

Tämä ei ole yksinomaan Suomelle ominainen ilmiö. Useimmissa maissa tähdenetään nykyään tarvetta kehittää henkilöstön johtamistaitoja, ja MBA-ohjelmat ja muutkin johtajakoulutusmuodot ovat hyvin suosittuja.¹ Norjalaisen tutkijan Haldor Byrkjeflotin mukaan yhä kasvava osa työvoimasta on tulevaisuudessa pakotettu ottamaan osaa liikkeenjohtajakoulutukseen osoittaakseen uratietoisuuttaan ja joustokykyään. Yksilön on oltava valmis jatkuvaan itsensä kehittämiseen, mitä Byrkjeflot nimittää *self-managementiksi*, itsehallinnaksi.²

Yritysten toimintaympäristössä tapahtuneet muutokset ovat epäilemättä olleet suuria, mutta on mahdollista, että niiden seurauksia liioitellaan. On yleisesti tunnettua, että jokainen sukupolvi pitää omaa aikaansa jonkinlaisena murroskautena. Samantyyppisiä keskusteluja on käyty aikaisemminkin. Kutakuinkin jokaisessa LIFIMin (Liikkeenjohdon instituutti – Finnish Institut for Management) asiakaslehden vuosikerrassa tapaa ajatuksia ”muutoksesta”, ”sopeutumisesta”, ”kansainvälistymisestä” ja ”elinikäisestä oppimisesta”. Visiot juuri johtamisessa tapahtuvista vallankumouksellisista muutoksista ovat erityisen tavallisia. Liikkeenjohtamisen

1. MBA-ohjelmia arvioidaan nykyään olevan noin 2 200. Haldor Byrkjeflot (2001) *Management Education and Selection of top Managers in Europe and the United States*, LOS rapport R0103, Universitetet i Bergen: Bergen, 24.

2. Haldor Byrkjeflot (2000) *The Structure of Management Education in Europe*. CEMP Report No. 8, Bergen, 8.

ideologit luovat tällä tavoin kysyntää sekä omille ajatuksilleen että koulutuskeskusten kurssiohjelmille.

Johtajakoulutuksella tarkoitetaan tässä lähinnä kansainvälistä mallia noudattavaa MBA-koulutusta ja erilaisia täydennyskoulutusohjelmia, joiden tavoitteena on lisätä osanottajien johtamistaitoa. Kysymykset mitä johtamistaito (*managerial competence*) oikeastaan pitää sisällään ja mistä se syntyy, ovat monimutkaisia. Voidaanko liikkeenjohtajan pätevyys hankkia opiskelemalla, vai ratkaisevatko tietyt henkilökohtaiset ominaisuudet sen, että jotkut ihmiset ovat riippumatta muodollisesta koulutuksesta ja kokemuksesta sopivia johtajiksi ja toiset eivät? Ja jos liikkeenjohtamistaitoa voidaan lisätä opiskelemalla, kuinka siinä tapauksessa koulutus on suunniteltava? Perustavaa laatua oleva ongelma on tässä Richard Whitleyn mukaan se, että on vaikea määrittellä mitä liikkeenjohtaja oikeastaan tekee. Liikkeenjohtajan tehtävät ovat systeemisdonnaisia, ei-standardisoituja ja muuttuvia, ja ne määrittyvät yrityksestä, toimialasta ja ajankohdasta käsin.³

Muutokset liikkeenjohdonkoulutuksessa 1900-luvulla

Liikkeenjohtajien tausta on muuttunut huomattavasti teollistumisen ja liikkeenjohtamisen ammatillistumisen seurauksena. Koulutustaso on noussut ja koulutus on luonteeltaan muuttunut. Olen aikaisemmin tutkinut suomalaisten teollisuusjohtajien koulutustausta ajalta 1900–75.⁴

1800- ja 1900-luvun vaihteessa monelta suomalaiselta teollisuusjohtajalta puuttui vielä ammatillinen koulutus ja niilläkin, joilla sitä oli, koulutustausta oli hyvin kirjava. Oli aivan tavallista että lääkärit, humanistit ja luonnontieteilijät toimivat teollisuusjohtajina. 1900-luvun ensivuosisikymmeninä suurteollisuudessa ilmeni kuitenkin ”ensimmäinen ammatillistumisaalto”. Toimivaan johtoon tuli yhä enemmän henkilöitä, joilla ei ollut omistussuhdetta yritykseen.⁵ Myös teollisuusjohtajien koulutustaso nousi ja erityisesti insinöörien osuus teollisuusyritysten ylimmässä johdossa kasvoi. Agronomit, kemistit ja metsähoitajat eivät myöskään ol-

leet harvinaisia teollisuuden johdossa. Tänä ajanjaksona ylimmällä johdolla yleensä oli toimialaa koskevaa ja teknistä tietoa, ja usein tämäntyyppisen osaamisen painoarvoa nimenomaan korostettiin. Sotien välinen aika 1950-luvulle saakka oli ”toimiala-asiantuntijoiden aikaa”. 1960- ja 70-luku oli ”toisen ammatillistumisaallon” aikaa, toisin sanoen tapahtui nopea siirtyminen omistajajohtajista liikkeenjohtajiin, joilla ei ollut omistussuhdetta yritykseen. Samaan aikaan teollisuusjohtajien koulutus samankaltaistui elinkeinoelämää palvelevan koulutuksen kanssa. 1960-luvulta lähtien insinööreillä, juristeilla ja ekonomeilla on ollut keskeinen asema suomalaisessa suurteollisuudessa. Erityisesti liiketaloustieteilijöiden rooli vahvistui ja myös liikkeenjohtajat ovat osallistuneet jonkin muotoiseen johtajakoulutukseen. Moderni ammattijohtaja – ”generalisti” – astui suuryritysten huippujohtoon. 1970-luvusta lähtien johtajakoulutus eri muodoissaan näyttää tulleen yhä tärkeämmäksi.

On korostettava että nämä tulokset pätevät vain hyvin suppeaan liikkeenjohtajaryhmään, nimittäin suurten teollisuusyritysten ylimpään johtoon. Muiden toimialojen liikkeenjohtajilla on usein ollut täysin erilainen koulutustausta.⁶ Kuitenkin samantapaisia kehityssuuntia voitaisiin todennäköisesti havaita myös muiden liikkeenjohtajaryhmien suhteen.

Samanlainen kehityskulku on havaittavissa useimmissa maissa, vaikkakin kansallisilla ja kulttuurisilla tekijöillä on ollut suuri merkitys siinä, kuinka liikkeenjohtajan pätevyys on ymmärretty ja minkä tyyppisiä johtajia on suosittu. Kansainvälisesti katsoen esimerkiksi Suomessa näyttää syntyneen jo varhain hyvin koulutettu yrityseliitti. Asiantuntijoilla on ollut kauan vahva asema.⁷ Missään maassa ei yksi ainoa koulutusryhmä ole kuitenkaan pystynyt ”monopolisoimaan” yritysjohtoa. Liikkeenjohtajat eivät myöskään muodosta omaa ammattialaa.

Varhainen elinkeinoelämää palveleva koulutus Suomessa

Näkemyks liikkeenjohtajien pätevyitymistarpeesta on myös selvästi muuttunut 1800-

1900-luvun vaihteesta. Elinkeinoelämän piirissä suhtauduttiin kauan epäluuloisesti muodolliseen koulutukseen. Tärkeintä nuorelle miehelle, joka suunnitteli liikemiesuraa, olivat käytännön työ ja henkilökohdattaiset ominaisuudet – ”liikemiehen taipumukset”. Tärkeät ominaisuudet olivat osaksi hyveitä kuten kunniallisuus, ahkeruus ja täsmällisyys, osaksi sosiaalista kompetenssia kuten sitä nykyään kutsutaan; ihmistuntemusta, tarmokkuutta ja tietyssä määrin itsevarmuutta. Teoreettisista opinnoista saattoi olla hyötyä, mutta pelko ”liiallista” teoreettista koulutusta kohtaan oli laajalle levinnyt. Vielä 1900-luvun alussa liikkeenjohtajien koulutusta pidettiin tarpeettomana ja tietyissä tapauksissa jopa vahingollisena.

Oli toki sellaisiakin liikemiehiä, jotka jo varhaisessa vaiheessa puhuivat elinkeinoelämää palvelevien korkeampien oppilaitosten puolesta. Laajennettu muodollinen koulutus nostaisi ennen kaikkea liikemiesten statusta, mutta monet halusivat myös kohottaa elinkeinoelämässä työskentelevien ammatillista pätevyyttä. Ensiksi heräsi ajatus teknisestä koulutuksesta – muodollinen tekninen koulutus oli helpompi hyväksyä kuin kaupallinen – mutta 1800-luvun lopussa syntyi myös ajatus korkeammasta kaupallisesta koulutuksesta. Aika ajoin todettiin tällaisen pätevyyden omaavista henkilöistä olevan puutetta.⁸ Taloudellinen kehitys muutti suhtautumista muodolliseen koulutukseen myönteisemmäksi.⁹

Kuitenkin muodollisen koulutuksen tarpeen katsottiin koskevan pääasiassa niitä, jotka olivat pitkälle vietyä erityisosaamista vaativissa tehtävissä. Ensimmäiset mielipiteenilmaisut korkeakoulujen velvollisuudesta kouluttaa johtavassa asemassa olevia henkilöitä esitettiin 1900-luvun alussa.¹⁰ Mm. kaavailuja perustaa kauppar korkeakoulu Åbo akademian yhteyteen perusteltiin sillä, että maassa ei ollut ruotsinkielistä liikkeenjohtonkoulutusta.

”Suomenkieliset ovat yritteliäästi ja kauaskatseisesti perustaneet kauppar korkeakoulun. Mutta mitään täysin vastaavaa [ruotsinkielistä] kauppar korkeakoulua ei ole – puhumatta organisaatioltaan kehittyneem-

mästä korkeakoulusta, jossa tulevat liikkeenjohtajat (kauppaliikkeissä, pankeissa, teollisuuslaitoksissa ym.) saivat teoreettista

3. Richard Whitley (1989) 'On the Nature of Managerial Tasks and Skills: Their Distinguishing Characteristics and Organization', *Journal of Management Studies* 1989:26 (3), 209–223.

4. Susanna Fellman (2000) *Uppkomsten av en direktörsprofession – Industriledarnas utbildning och karriär i Finland 1900–1975*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 155, Finska Vetenskaps-Societeten: Helsingfors.

5. Ks. Fellman (2000), 125 ja seur.

6. Oiva Laaksonen (1962) *Suomen Liike-elämän johtajisto*, Porvoo: WSOY, 104 ja seur.

7. Fellman (2000) taulukko 6.10, 135. Ks. myös de H. C. Bettignies & P. Lee Evans (1971) *Europe Looks North at the Scandinavian Business Elite*, *European Business* 1971 (autumn), 59–69.

8. Felix Heikel, Raahen Borgare och Handelsskolanin johtaja ja korkeakoulukomitean puheenjohtaja vuonna 1908, puhui esim. 1800–1900-luvun vaihteessa kunnolliset kaupalliset valmiudet omaavien henkilöiden puutteesta: silloin kun on kyse ylemmän toimen täytämistä liike-elämän alalla, sopivaa henkilöä joudutaan etsimään kovasti ja oikeaa miestä on vaikea löytää. Felix Heikel (1901) *Om handelsundervisningen ordnande och behöfvet af en handelsbögskola. Ekonomiska Samfundet. Föredrag och förhandlingar* 1901 (V), 27–44. Ensimmäiset korkeammat oppilaitokset elinkeinoelämän tarpeisiin perustettiin Suomessa 1800-luvun lopulla. Polytekninen instituutti, sittemmin Suomen Tekninen korkeakoulu aloitti toimintansa korkeampana oppilaitoksena vuonna 1879 ja ensimmäiset korkeammat kauppaopistot avasivat ovensa 1880- ja 90-luvulla. Ensimmäiset kauppar korkeakoulut perustettiin 1900-luvun alussa.

9. Högre Svenska Handelsläroverketin ensimmäisen johtajan Oskar Rosenqvistin mukaan korkeamman kaupallisen koulutuksen tarve oli vuonna 1915 helposti havaittavissa, koska ”on päivänselvää, että aikamme kapitalistinen suurimuotoinen toiminta, kansainvälisten kauppayhteyksien laajuus, liike-elämän kiihkeä rytmi, yhtiöiden perustamisen ja toisiinsa yhdistämisen vahva kasvu ja mittavuus, arkaluonteinen suhde työläisiin vaatii liikemieskunnaltamme ymmärtämystä ja teoreettista koulutusta, jota ei voi hankkia muutoin kuin systemaattisella opiskelulla”. Oskar Rosenqvist (1915) 'Handelshögskolorna, deras organisation och viktigaste arbetsuppgifter', *Föredrag hållet vid Ekonomiska Samfundets möte* 30. jan. 1915, *Ekonomiska Samfundets Tidskrift* 1915: III, nya serien, 196–226.

10. Samanlaisia väitteitä esitettiin mm. keskusteltaessa korkeamman kauppaoppilaitoksen tarpeellisuudesta Ekonomiska Samfundetin kokouksessa 1901. Eräs henkilö yleisön joukosta korosti koulun tarpeellisuutta pätevien liikkeenjohtajien kouluttamiseksi. Ajatus ei saanut vastakaikua. Eräs toinen kokouksessa mukana ollut huomautti, että tällä tavoin koululle asetettaisiin liian korkeat vaatimukset. Riitti kun koulutettiin kunnan konttoristeja, jotka käytännön kokemuksen kautta hankkivat ne valmiudet, joita päällikön asemassa tarvittiin. Katso Heikel (1901) ja seurannut keskustelu.

opetusta, jota hekin, saamansa käytännön opetuksen lisäksi, tarvitsevat kipeästi.”¹¹

Edwin Sederholm, joka tähän aikaan oli opettajana Högre Svenska Handelsläroverketissä Helsingissä, huomautti tähän vastineessaan, että Läroverketin korkeakouluosastossa annettiin johtajakoulutusta elinkeinoelämän tarpeisiin.¹² Hänen väitteensä on kuitenkin nähtävä sitä taustaa vasten, että Läroverketissä pelättiin suunnitellun Turkuun sijoitettavan kauppa korkeakoulun aiheuttamaa kilpailua.

Ajatuksia modernintyyppisten liikkeenjohtajien täydennyskoulutuksesta esitettiin myös varhain. Vuonna 1919 kauppa korkeakoulun opetuksesta tehdyssä selvityksessä ehdotettiin, että korkeakoulun tulisi järjestää liikkeenjohtajille ja liikemiehille luentosarjoja ajankohtaisista taloudellisista kysymyksistä ja uusimmista liiketaloutta koskevista tutkimustuloksista. Luennoitsijoiksi tulisi kutsua korkeakoulun omia opettajia ja elinkeinoelämässä toimivia asiantuntijoita ja liikkeenjohtajia.

”Tämä toimenpide toteutettuna olisi omiaan kohottamaan Kauppa korkeakoulun siihen asemaan, jota se pitää kaiken toimintansa arvokkaimpana päämääränä: olla välittäjänä taloudellisen tieteellisen tutkimuksen ja Suomen liikemaailman välillä, kohota ikään kuin tähtystyspaikaksi, josta valppaasti tarkataan kaikki lähellä ja kaukana näkyvät taloudellisen kehityksen merkit ja ne nopeasti tiedoitetaan niille, joiden tehtävänä on tehdä näistä merkeistä käytännölliset johtopäätökset omaksi ja koko kansansa hyödyksi ja menestykseksi.”¹³

Opettajakunnan ja liikkeenjohtajien välinen yhteys hyödyttäisi lisäksi myös tutkimusta. Tällaiset ajatukset olivat kuitenkin harvinaisia. Senkin jälkeen kun korkeamman teknisen ja kaupallisen koulutuksen tarve oli tunnustettu, kesti kauan ennen kuin ajatus johtamistaidon parantamisesta koulutuksella voitti alaa. Käsitys, että ensisijassa käytännön kokemus ja persoonallisuus tekivät yksilön sopivaksi liikkeenjohtajan tehtävään, pysyi sitkeästi hengissä.

Toisen maailmansodan jälkeen korostettiin kuitenkin jo yleisesti ammatillisen peruskoulutuksen tarvetta myös liikkeenjohtajille. Vuonna 1957 huomautettiin esimerkiksi, että liikkeenjohtaminen on

”ammatti joka asettaa aivan erityisiä vaatimuksia valmiuksien suhteen. Liikkeenjohtajaksi ei sovi kuka tahansa mielikuvitusrikas ja aloitekykyinen kansalainen, jolla sattuu olemaan pääomaa sijoitettavaksi.”¹⁴

Tällaiset mielipiteet olivat toisaalta osa liiketaloustieteilijöiden pyrkimyksiä erottaa ammattiryhmänä, mikä alkaa tulla näkyviin tähän aikaan, mutta 1960-luvulla löi läpi myös ajatus, että koulutuksella voitiin pätevoityä johtajaksi.¹⁵ Koulutuksen sisältö ja tavoitteenasettelu kaupallisissa opetuslaitoksissa ja liikkeenjohdonkoulutuksessa antoivat kuitenkin jatkuvasti aihetta mielipiteenvaihtoon, ja tämä keskustelu jatkuu vielä nykyäänkin.

1960- ja 70-luku: johtajakoulutus kaikkia varten ja kaikilla tasoilla

Toisen maailmansodan jälkeen alettiin puhua liikkeenjohdonkoulutuksesta (*management education*), jolla yleisesti tarkoitettiin amerikkalaista Master of Business Administration -tutkintoa (MBA). Haluttiin kehittää ”liikkeenjohtamistiedettä”, jonka opiskelu pätevoittäisi liikkeenjohtajat vaikeuksitta johtamaan mitä tahansa yritystä riippumatta alasta tai kansallisuudesta. Nämä pyrkimykset olivat erityisen näkyviä. Yhdysvalloissa sodan jälkeen. Syynä tähän oli mm. suurten, ylikansallisen monialayritys-

11. G. Schauman (1917) 'Om högskolorna i Åbo', *Nya Argus* 1917 (1).

12. *Hufvudstadsbladet* den 7. jan. 1917.

13. (1919) *Kauppa korkeakoulukysymys nykyisessä vaiheessaan*, Helsinki, 20–21.

14. Företagsledarnas fortbildning. Allekirjoittamaton pääkirjoitus *Affärsökonomiska Revy*ssä 1959 (3), s. 63–64.

15. Liiketaloustieteilijöiden mahdollisuus toimia ammattiryhmänä on ongelmallinen. Katso esim. H. Lindenfeld (1990) 'The Professionalisation of Applied Economics: German Counterparts to Business Administration', teoksessa G. Cocks. & K. Jarusch (toim.) *German professions 1800—1950*, New York: Oxford University Press.

ten esiinnousu, ja näiden katsottiin tarvitsevan liikkeenjohtajia, joilla oli tällainen ammattipätevyys. Sitä paitsi Yhdysvallat oli johtava maa maailmantaloudessa. Tämän täytyi – ainakin yhdysvaltalaisen omasta mielestä – johtua siitä, että maalla oli pätevimmat liikkeenjohtajat ja siten myös paras liikkeenjohdonkoulutus.¹⁶ Tämän koulutuksen oli syytä levitä Eurooppaanikin sikäläisten vanhentuneiden johtamismallien vastalääkkeeksi.¹⁷ Yleisen liikkeenjohtamistieteen kehittäminen ei onnistunut. Vähitellen on myös luovuttu ajatuksesta, että koulutus ylipäänsä voisi antaa ”yleisen” pätevyyden liikkeenjohtajaksi. Amerikkalaisen esikuvan mukainen liikkeenjohdonkoulutus löi kuitenkin vähitellen itsensä läpi monissa Euroopan maissa.¹⁸

Uudet ajatukset saavuttivat pikku hiljaa myös Suomen. Jo 1930- ja 1940-luvulla kiinnostus tehokkaaseen organisaatioon ja rationalisointiin oli lisääntynyt suuryrityksissä, ja mm. raaka-aine- ja työvoimapula sodan aikana ja jälkeen vaati kiinnittämään huomiota näihin kysymyksiin. Vuonna 1949 kokoontui joukko liikkeenjohtajia ja asiantuntijoita tarkoituksenaan ”tutkia liikkeenjohtamisen teoriaa ja käytäntöä meidän oloissamme”.¹⁹ Tämä johti *Liikkeenjohdollisen tutkimusryhmän* perustamiseen. Sodan jälkeen kaupparakorkeakoulun opettajat ja liikkeenjohtajat alkoivat myös suuremmissa määrin matkustaa ulkomaille opiskelemaan liikkeenjohtamista ja hallintoa, ja uudet vaikutteet innostivat. Korostettiin esimerkiksi että suomalaiset yritykset olivat huonosti organisoituja ja että liikkeenjohtajien tulisi hakea oppia muista maista.²⁰

1950-luvun puolimaissa Suomessa syntyi ajatus amerikkalaisen mallin mukaisesta liikkeenjohdonkoulutusohjelmasta. Asiaa ajoivat aktiivisesti etenkin kaupparakorkeakoulujen opettajat. Kolme amerikkalaista konsulttia, jotka tuohon aikaan työskentelivät Tehokkaan Tuotannon Tutkimussäätiössä, osallistuivat myös suunnittelutyöhön.²¹ Useimmat aktiivisesti asiaa ajaneista olivat käyneet Yhdysvalloissa ja innostuneet siellä liikkeenjohdonkoulutuksesta. Ensimmäisen ylimmille johtajille suunnatun liikkeenjohdonkoulutuskurssin LIFIM järjesti vuon-

na 1958.²² Malli siihen otettiin pääasiassa *Harvard Business Schoolista*. Ohjelma vietiin läpi ensin suomalaisen konsulttiyrityksen Oy Rastor Ab:n suojissa, mutta vuonna 1964 perustettiin itsenäinen koulutuskeskus LIFIM, Liikkeenjohdon instituutti – Finnish Institute for Management. Ohjelma oli kuitenkin aluksi vaatimaton ja kurssiosanottajia vähän.²³

Liikkeenjohdonkoulutuksen varsinainen läpimurto voidaan katsoa tapahtuneen Suomessa 1960-luvun lopussa ja 1970-luvun

16. Ks. esim. Robert Locke (1996) *Management and Higher Education Since 1940. The Influence of America and Japan on West Germany, Great Britain and France*, Cambridge: Cambridge University Press ja Robert Locke (1966) *The Collapse of the American Management Mystique*, New York: Oxford University Press.

17. Virikkeet tulivat mm. Marshall-avun ja sellaisten organisaatioiden kuten Ford Foundationin välityksellä. Marshall-apuun sisältyi laaja nk. *Technical Assistance Program*, jolla konsulttien, Yhdysvaltaan tehtyjen opintomatkojen ja siellä pidettyjen seminaarien avulla eurooppalaisille liikkeenjohtajille levitettiin tietoa ”amerikkalaisesta” tuotantotekniikasta, markkinoinnista, työnorganisaatiosta ja liikkeenjohtamisesta. Locke on kutsunut tätä aikakautta ”the era of the travelling American management expert” – matkustavien amerikkalaisten johtamisopin asiantuntijoiden aikakaudeksi. Locke (1996) 42. Tämän lisäksi uudet opit levisivät moniin maihin suoraan amerikkalaisten suuryritysten välityksellä. Ks. esim. Antti Ainamo & Janne Tienari (2001) ”The Rise and Fall of a Local Version of Management Consulting: The Case of Finland”, teoksessa M. Kipping, & L. Engwall (toim.) *Management Consulting: An Emerging and Dynamic Knowledge in Industry*, Oxford: Oxford University Press.

18. Whitley (1989), Locke (1996).

19. Pekka Mannio (1979) *Liikkeenjohdollinen tutkimusryhmä. Studieguppen för företagsledning*, Management Study Group 1949–1979, Helsinki, 1.

20. Esim. L. Henriksson (1951) ’Aktuella administrationsproblem inom amerikansk industri’ ja L. Henriksen (1951) ’Människans ställning i produktionen inom amerikanska industriföretag’, *Affärsökonomisk Revy* 1951 (6), 189–193 ja (7), 39–47.

21. Asiassa aktiivisia olivat mm. professori Henrik Virkkunen, professori Jaakko Honko, taloustieteen tohtori, sittemmin professori Lars Wahlbäck ja taloustieteen tohtori Leo Ahlstedt. Siitä kuka alunperin esitti ajatuksen liikkeenjohdonkoulutusohjelmasta, ei ole yksiselitteistä tietoa. Ensimmäisen kurssisihteerin Fredrik Castrénin mukaan idean esitti joko L. Edward Scriven, Leo Suurla tai Henrik Virkkunen. Opinnälkä ajoi meitä. Fredrik Castrénin haastattelu. *LIFIM* 3/1988.

22. Johtamistaidon opisto perustettiin jo 1946. Ohjelma oli suunnattu kuitenkin pääasiassa työnjohtajille ja esimiesasemassa oleville insinööreille ja teknikoille.

23. Kurssiohjelma ja luettelot osanottajista ns. ”pitkällä kurssilla”. LIFIMin arkisto. Helsinki.

alussa. 1960-luvun lopusta lähtien koulutusohjelmia kehitettiin eritasoisiksi erityyppisille henkilöstöille ja eri uravaiheissa oleville.

Uusia ohjelmia syntyi kuin sieniä sateella eri opetuslaitoksissa. Mm. suomalaisen liikkeenjohdonkoulutuksen kulmakivet, Helsingin kauppakorkeakoulun JOKO-ohjelma ja Svenska Handelshögskolanin Hankled-ohjelma luotiin 1970-luvun alussa. Myös täysin itsenäisiä johtajakoulutusta tarjoavia koulutuskeskuksia perustettiin. Mistä johtamistaito syntyi ja miten sitä voitiin parantaa olivat kysymyksiä joita pohdittiin perusteellisesti. Perusajatuksena oli tehdä mahdolliseksi jatkuva täydennyskoulutus kaikille henkilöstöryhmille ja eri uravaiheissa oleville. Karl Erik Michelsenin mukaan liikkeenjohdon koulutus nähtiin myös hyvänä tapana ”viedä korkeakoulun osaamista elinkeinoelämään, ja päinvastoin saada liikkeenjohtajilta tietoja ajankohtaisista ongelmista”.²⁴

Myös ohjelmien sisältöjä kehitettiin 1960- ja 70-luvulla. Niissä keskityttiin liikkeenjohtajien työalaan ja johtajuuteen. Strateginen johtaminen ja strateginen suunnittelu saivat keskeisen aseman LIFIMin kurssiohjelmassa. Yrityssuunnittelu oli avainasemassa, ja osanottajille pyrittiin antamaan kokonaiskuva yrityksestä ja sen roolista ympäröivässä yhteiskunnassa.²⁵

Johtajakoulutuksen tarjonnan nopea kasvu johti kuitenkin tilanteeseen, josta oli vaikea saada kokonaiskuvaa. Ohjelmat vaihtelivat laajuudeltaan ja tehtävänasettelultaan ja olivat osittain päällekkäisiä. Tämä koettiin ongelmaksi. 1960-luvun lopussa asetettiin työryhmä, jonka tehtävänä oli kartoittaa johtajakoulutuksen tarjontaa ja tarvetta.²⁶ Tavoitteena oli koordinoida koulutusohjelmia siten, että saataisiin luoduksi kattava koulutusjärjestelmä ja välttyttäisiin päällekkäiseltä kurssitoiminnalta.²⁷

Täydennyskoulutusohjelmat olivat tähän aikaan kotimaisia, mutta mallit otettiin usein ulkomailta. Vaikka Suomessa tunnettiin aina 1980-luvulle saakka tiettyä epäluuloa ulkomaisia ”uudenaikaisuuksia” kohtaan, oli ulkomaisten johtajakoulutusmallien omaksuminen suhteellisen helppoa, koska usko

muodolliseen koulutukseen ylipäänsä oli Suomessa vahva.²⁸ Ensimmäinen varsinainen MBA-ohjelma saatiin käyntiin kuitenkin vasta 1983 Helsingin kauppakorkeakoulussa.

Johtajakoulutuksen nopealla kasvulla oli selvä yhteys kansainvälisiin virtauksiin. Kuten yllä todettiin MBA- ja muunkin tyyppinen liikkeenjohdon koulutus levisi nopeasti Länsi-Euroopassa. Sen lisäksi liiketalouden koulutus ylipäänsä kehittyi tänä aikana, minkä voi havaita suomalaisissa kauppakorkeakouluissa. Tarkoituksena oli luoda aidosti akateeminen koulutus, ja lisäksi koulutusta haluttiin kehittää siten, että se antoi pätevyyden johtajan tehtäviin.²⁹ Pro-

24. Karl-Erik Michelsen (2001) *Vuosisadan tilinpäätös: Helsingin kauppakorkeakoulu 1911–2001*, Helsinki: Helsingin kauppakorkeakoulu, 234–235.

25. T. Kössi (toim., 1978) *20 vuotta liikkeenjohdon koulutusta Suomessa*, Helsinki: LIFIM, 17, 30–31. H. Huuhka (1972) 'LIFIM-ohjelma. I', Kari Sipilä (toim) *Kauppakorkeakoulu ja sen kehittäminen*, liite Kauppakorkeakoulun *Tiedotuksia*-lehteen 27.10.1972, Helsinki.

26. Työryhmä julkaisi useita raportteja, mm. Veikko Saarinen (1969) *Kartoitus Suomen johtamiskoulutuksesta*, Suomen itsenäisyyden juhluvuoden 1967 rahasto, sarja A:30, Helsinki ja (1978) *Suomen talouselämän johtamiskoulutuksen nykytila ja kehittämisen suuntaviivat*, Helsinki: Talouselämän johtamiskoulutuksen neuvottelukunta. Tähän selvitykseen sisältyy yleiskatsaus kurssiohjelmista.

27. Liikkeenjohdon koulutusta käsitelleessä selonteossa todettiin, että ”[j]ohtamiskoulutuksen tarjonta tulisi voida koordinoida entistä kiinteämmin jatkuvan koulutuksen järjestelmään.” (1978) *Suomen talouselämän johtamiskoulutuksen nykytila... 59*.

28. Suomalaisen epäluuloa ulkomaisia vaikutteita kohtaan johtamisen alueella 1960-luvulla ks. Ainamo & Tienari (2001).

29. Pyrkimys luoda ”liikkeenjohdon koulutus” siinä merkityksessä kuin siitä aiemmin keskusteltiin on kuitenkin erotettava pyrkimyksestä kohottaa liiketalouden oppiaineet tieteiksi. 1960-luvun lopulla pyrittiin tosin sekä kohottamaan tieteellistä tasoa että kehittämään koulutusta siten että se antoi liikkeenjohtajan valmiudet. Risto Tainion, Leo Ahlstedtin ja Kyösti Pulkisen mukaan Helsingin Kauppakorkeakoulu otti vuonna 1969 ratkaisevan askeleen tiellä akateemiseksi instituutioksi. Liiketalouden oppiaine jaettiin silloin neljäksi itsenäiseksi oppiaineeksi: laskentatoimi, rahoitus, yrityshallinto ja markkinointi. Aikaa ennen vuotta 1969 he kutsuvat ”esihistorialliseksi ajaksi”. Ks. Risto Tainio, Leo Ahlstedt & Kyösti Pulkkinen (1982) 'Business Economics – Administration in Finland; a Historical Review', *Liiketaloudellinen Aikakauskirja* 1982 (1) 18–25. Lars Wahlbäck käsitteli virkaanastumislunossaan 1961 liiketaloudellisten tieteiden merkitystä liikkeenjohtajien koulutuksessa. Lars Wahlbäck 'Företagsledning och vetenskap. Installationsföreläsning

fessori Henrik Virkkunen Helsingin Kauppakorkeakoulusta korosti 1950-luvun lopulla, että ekonomikoulutuksen tavoitteena tuli olla ”kokonaisnäkemysten antaminen likeyrityksen toiminnasta, rakenteesta ja suhteista muihin talousyksiköihin nähden.”³⁰ Jaakko Hongon mukaan Helsingin Kauppakorkeakoulusta oli 1960- ja 70-luvulla ”yhä selvemmin tullut yleinen taloustieteellinen ja liikkeenjohdon kysymyksiin suuntautuva korkeakoulu. Siirtymiselle on luonnollinen selityksensä, mm. se korkeakoulun ulkopuolinen kehitys, joka on tapahtunut teollisuustoiminnassa. Siinä on valmistustoiminnan ohella kasvava merkitys erilaisille markkinointi-, talous-, rahoitus-, hallinto-, ja nimenomaan liikkeenjohtokysymyksille.”³¹ Kun oli päästy yhteisymmärrykseen siitä, että koulutettiin ylempiä toimihenkilöitä ja yrityksen johtohenkilöitä, liiketalouden opetuksen tavoitteet oli helppompi määritellä.

Liiketaloustieteilijät saivat 1960-luvulla entistä näkyvämmän aseman yritysjohtos-
sa³² ja heidän ammatillistumispyrkimyksensä kävivät, kuten jo mainittiin, selvemmiksi: liiketaloustieteilijät katsoivat omaavansa parhaat valmiudet liikkeenjohdon tehtäviin. Esimerkiksi eräs alan edustaja totesi 1950-luvun lopulla, että vaikka ei voidakaan lopullisesti lyödä lukkoon, mikä koulutusväylä on paras liikkeenjohtajan uralle, hän korosti kauppakorkeakoulujen tarjoavan ”koulutus pohjan, joka vastaa liikkeenjohtajalle asetettavia erityisiä tiedollisia vaatimuksia”.³³ Johtajakoulutus vahvisti tämäntyyppisiä äänenpainoja.

Johtajakoulutuksen läpimurto oli myös seurausta niistä muutoksista, jotka tähän aikaan koskivat koko koulutusjärjestelmää. Koulutuksen uskottiin edistävän kasvua, ja siihen panostettiin kaikilla tasoilla. Jalansijaa sai myös ajatus, että koulutuksella voitiin lisätä johtamistaitoa.³⁴

Johtajakoulutuksen nopea kehitys on myös nähtävä yhteydessä niihin nopeisiin ja suuriin muutoksiin, joita suomalaisessa yhteiskunnassa ja talouselämässä tapahtui 1960- ja 70-luvulla. Yrityskoon kasvu oli huomattava, yritysten toiminta monipuolistui ja elinkeinoelämä alkoi kansainvälistyä.

Patriarkaalinen johtamismalli väistyi lopullisesti modernin teollisuusyhteiskunnan tieltä. Tämä asetti liikkeenjohtajat uusien vaatimusten eteen. Tänä aikana ensimmäinen ”moderni” ammattimainen liikkeenjohtajasukupolvi astui myös suuryritysten johtoon. Nämä johtajat olivat yleensä tutustuneet ulkomailla uusiin management-alan suuntauksiin ja monet olivat käyneet läpi jonkinlaisen johtajakoulutuksen. Se, että strategisen johtamisen ja strategisen suunnittelun teemat olivat huomion keskipisteinä ja koulutusohjelmien koordinointi tavoitteena, ei ole yllättävää. Usko suunnitteluun oli sekä yhteiskunnassa että yrityksissä luja näihin aikoihin.³⁵

Ajatus avainhenkilöiden jatkuvasta täydennyskoulutuksesta voidaan myös nähdä osana järjestelmällisempää henkilöstöpolitiikkaa. Korkeampien toimihenkilöiden merkitys yrityksissä muuttui sodanjälkeisenä aikana. Heidän määränsä yrityksissä kas-

21.10.1961 vid Svenska Handelshögskolan', *Ekonomiska Samfundets Tidskrift* 1962:15 (1), 13–19. Ks. Michelsen 2001 yksityiskohtaisesta selvityksestä Helsingin Kauppakorkeakoulun opintouudistuksesta

30. Henrik Virkkunen (1959) 'Ekonomikoulutuksen tavoitteista', *Liiketaloudellinen Aikakauskirja* 1959 (3), 256.

31. Jaakko Honko (1983) *Kauppakorkeakoulu – Helsingin Kauppakorkeakoulu 1961–81*, Helsinki: Helsingin Kauppakorkeakoulu. Selvityksiä E–29, s. 10–11.

32. Erään arvion mukaan vielä 1950-luvulla vain pieni osa ekonomista – 380 3 653:sta – oli yrityksen johtotehtävissä. Gunnar Fougstedt (1957) 'Gunnar, Suomen ekonomikunta, sen rakenne ja kehityksen ennuste', *Liiketaloudellinen Aikakauskirja* 1957 (3), 157–178. Ks. myös Susanna Fellman (1999) 'Konttoripäälliköstä talousjohtajaksi, kirjanpitiästä controlleriksi', teoksessa Raimo Parikka (toim.), *Korvesta konttoriin – Suomalaisen työn historia*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 127–164.

33. (1957) 'Företagsledarnas fortbildning', allekirjoittamaton pääkirjoitus *Affärsekonomiska Revyn*ssä 1957 (3), 63–64.

34. Fedi Vaivio (1969) 'Liikkeenjohdon täydennyskoulutuksen vaikutuksesta taloudelliseen kasvuun', *Liiketaloudellinen Aikakauskirja* 1969 (2), 268–273.

35. Monilla yrityksillä oli esim. hallinto-osasto ja hallintojohtaja. Oy W. Rosenlew Ab:ssä vietiin 1960-luvun lopussa ja 1970-luvun alussa läpi laaja-alainen organisaation suunnittelutyö nimellä *Administrativ rationalisering*. Eri yksiköiden päälliköitten tehtävänä oli laatia viisivuotissuunnitelma, jossa yrityksen toiminnalle asetettiin yleiset tavoitteet ja luotiin strategiset suuntaviivat. Lisäksi heidän tehtävänään oli vuosittain laatia yksityiskohtaiset yksityvuotissuunnitelmat.

voi nopeasti, mutta sitoutuminen työnantajaan väheni.³⁶ Toisaalta koulutetun henkilöstön kasvaneesta tarpeesta johtuen yritykset suosivat pitkäaikaisia työsuhteita. Yritysjohtajien oli pakko alkaa harjoittaa järjestelmällistä henkilöstöpolitiikkaa, ja toimihenkilöiden systemaattinen ja huolellinen rekrytointi nähtiin tärkeänä.³⁷ Uskottiin, että työntekijöitä voitaisiin kannustaa luomalla mahdollisuus urakehitykseen.³⁸ Vaikka suomalaisissa yrityksissä ei vielä ollut sisäisiä urakehitysohjelmiä, huomiota alettiin kiinnittää korkeampien toimihenkilöiden täydennyskoulutukseen ja siitä tuli vähitellen osa johtamista.³⁹

Jotain uutta, jotain vanhaa, jotain lainattua...

Vaikka täysmittaiset MBA-ohjelmat ilmestyivät Suomessa suhteellisen myöhään, johtajakoulutuksen tarjonta ja kysyntä ovat kasvaneet räjähdysmäisesti viime vuosien aikana. Nykyään lähes kaikki kauppa- ja korkeakoulut, taloustieteelliset tiedekunnat ja tekniset korkeakoulut tarjoavat MBA-ohjelmiä ja muuta täydennyskoulutusta talouselämän edustajille. Myös muun kaupallisen johtajakoulutuksen tarjonta on kasvanut nopeasti. 1980-luvulla yritysten oma sisäinen koulutustoiminta on kasvanut nopeasti ja 1990-luvulla korkeakoulut alkoivat tarjota yhteistyössä eräiden suuryritysten kuten Nokian, Kemiran ja Stora-Enson kanssa yksilöllisesti räätälöityjä *in-house*-koulutusohjelmiä liikkeenjohtajille ja muille avainhenkilöille. Lisäksi johtajakoulutusta on tuotu täysin uusille koulutusalueille perinteisessä koulutusjärjestelmässä. Tällä on luonnollisesti vastattu lisääntyneisiin vaatimuksiin työntekijöiden 'johtamisvalmiuksista'. Usko koulutukseen tienä hyvinvointiin ei ole vähentynyt tietoyhteiskunnassa.

Johtajakoulutuksen tarjonnan nopea kasvu on johtanut ohjelmien väliseen kovaan kilpailuun. Yhteiskunnallinen ilmapiiri on myös kauttaaltaan kilpailumyönteinen, niin että kilpailuajattelu on lyönyt itsensä läpi jopa perinteisessä koulutusjärjestelmässä. Tietty määrä kilpailua on sitä paitsi aina ollut tunnusomaista liikkeenjohdonkoulutukselle; sehän on myös yritystoimintaa.⁴⁰

Vaikka 1970-luvulla johtajakoulutukselle pyrittiin luomaan yhtenäinen koulutusjärjestelmä, ohjelmat kilpailivat myös jossain määrin keskenään.

Viime vuosina MBA-ohjelmia on suunnattu globaalien yritysten johdolle (*cross-cultural management*). Myös muista täydennyskoulutusohjelmista on tullut kansainvälisesti suuntautuneita. Esimerkiksi LIFIM alkoi 1989 järjestää kurssia "LIFIM International".⁴¹ Tämä on seurausta kansainvälistymisestä. Yrityskulttuuriltaan erilaisissa maissa toimivien kansainvälisten yritysten johtamisen katsotaan merkitsevän suurinta haastetta nykyajan suuryritysten johtajille.⁴²

Yllä sanotun perusteella voi todeta että liikkeenjohdon koulutus on ollut selvästi aikansa lapsi. Niin kauan kuin yritykset olivat pieniä, yritys rakenteet yksinkertaisia ja yritysten johto ei vielä ammatillistunutta, muodollista johtajakoulutusta pidettiin harvoin tarpeellisena. 1900-luvun alussa, jolloin oli ensimmäinen ammatillistumisaalto ja elinkeinoelämä kehittyi nopeasti, muodollinen koulutus hyväksyttiin tarpeelliseksi talouselämän palveluksessa oleville. Juuri tältä ajalta ovat peräisin myös ensimmäiset selkeämmät määrittelyt liikkeenjohdon koulutuksesta. Ajatus, että johtamistaitoa voidaan parantaa koulutuksen avulla, löi kuitenkin itsensä läpi vasta sotien jälkeisenä aikana. Tämä johtui liikkeenjohdon koulutukseen tulleista kansainvälisistä virtauksista mutta myös liikkeenjohdon ammatillistumisesta, talouselämän kehityksestä ja yhteiskunnallisista muutoksista Suomessa.

Kehityksessä voidaan havaita myös tiettyjä yleisiä linjoja. Keskustelut liikkeenjohtajien pätevydestä ja johtajakoulutuksen sisällöstä ovat olleet erityisen silmiinpistäviä nopean taloudellisen muutoksen aikoina. Usko koulutukseen taloudellisen kasvun liikevoimana on ollut Suomessa aina vahva.

1960- ja 70-luvulla tapahtui siis "modernin" johtajakoulutuksen läpimurto. Tuon ajan ja nykypäivän keskusteluissa on havaittavissa tiettyjä mielenkiintoisia samankaltaisuuksia. Professori Jaakko Honko totesi vuonna 1970 *Liiketaloudellisessa Aikakauskirjassa*, että ne muutokset joiden edessä

suomalainen elinkeinoelämä oli, asettaisivat tulevaisuudessa suuria vaatimuksia liikkeenjohtajille.⁴³ Suurimpien haasteiden hän näki tulevan kansainvälistymisestä, teknologisesta kehityksestä – erityisesti tietojenkäsittelyssä ja informaatioteknologiassa – tietoyhteiskunnan kehittymisestä ja ympäristöongelmista. Nämä teemat ovat ajankohdaisia nykyäänkin.

Erityisesti Hongon ajatukset informaatioteknologiasta ja tietoyhteiskunnasta voisivat olla peräisin nykyajan keskustelusta. Hongon mukaan uusi tietojenkäsittelyteknologia ei muuttaisi vain tuotantoprosessin ehtoja vaan tunkeutuisi kaikille inhimillisen toiminnan alueille. Ehkä kiinnostavinta yritysten näkökulmasta Hongon mielestä oli, kuinka teknologiaa voitaisiin hyödyntää päätöksentekoprosessissa. Hän kuitenkin varoitti liiallisesta uskosta tekniikkaan. Informaatiojärjestelmä ei esimerkiksi kykenisi tunnistamaan oleellisia kysymyksiä eikä päättämään mitkä tavoitteenasettelut olivat tärkeimpiä. Inhimillistä tekijää tarvittaisiin edelleen.

Vastaus näihin haasteisiin oli Hongon mukaan kolmitasoinen. Ensiksikin tarvittiin panostusta koulutukseen ja erityisesti johtajakoulutukseen. Jatkuva täydennyskoulutus kaikissa uran vaiheissa oli tavoitteena. Honko puhui jatkuvan itsensä kehittämisen (*self-improvement*) tärkeydestä. Ajatus elinikäisestä oppimisesta ja *self-managementista* oli siis ajankohtainen jo tuolloin. Toiseksi kehitys aiheuttaisi tarpeen uudistaa organisaatorakenteita. Kasvava koulutustarve yrityksissä johtaisi uusien ammattien syntyyn, jotka puolestaan muuttaisivat yrityksen toimintaa. Vanhat hierarkkiset organisaatiot joutuisivat väistymään projektityöskentelyn tieltä. Liikkeenjohtajien suurimpana haasteena olikin saada eri ammattien edustajat – insinöörit, matemaatikot, systeemisuunnittelijat, laskentatoimihenkilöt jne. – työskentelemään yhdessä isoissa projekteissa. Kolmantena tekijänä tuli osallistuminen, toisin sanoen liikkeenjohtajien tulisi suuremmissa määrin ottaa osaa yhteiskunnalliseen keskusteluun ja päätöksentekoon. Ainakin Hongon ajatus panostamisesta johtajakoulutukseen on toteutunut.

Lopuksi

Mikä merkitys on sitten ollut koulutuksella yleensä ja johtajakoulutuksella erikseen tehtäviin valikoitumisessa? Näyttää siltä, että muodollinen koulutus on ollut tärkeä valikoiva tekijä suomalaisessa yhteiskunnassa yleensä, ja myös yritysmaailmassa.⁴⁴ Muodollinen koulutus on kuitenkin harvoin ylimmän johdon valintaperusteena. Korkeampi koulutus toimii seulontamekanismina uran varhaisessa vaiheessa, mutta sen merkitys valintaperusteena vähenee sitä mukaa mitä korkeammalle hierarkiassa tullaan.⁴⁵

36. Esim. Fellman (2000) 157–163.

37. Mm. Oy Rosenlew & Co Ab:ssa kysymys henkilöstöhallinnosta ja henkilöstön kehittämisestä oli ajankohtainen tähän aikaan. Selkeän kuvan saaminen yrityksen henkilöstöresurssista nähtiin tärkeäksi. ”Systemaattinen henkilöarviointi antaa päättävälle elimille selväpiirteisen kuvan henkilöstöresurssista. Yhtiössä pitäisi aina olla tarpeeksi koulutettua jälkikasvaa, jotta ilman suurempia koulutuksia voitaisiin täyttää vapautuvat paikat. Tämä edellyttää, että on olemassa menetelmä, jolla voidaan kartoittaa ja inventoida olemassa olevat henkilöresurssit.” PM Johtajien ja osastonjohtajien henkilöarviointia ja sen toteuttamista koskeva esitelmä- ja neuvottelutilaisuus. 8.1.1970. Avdelningschefsmöten 1963–1983. 01 190,22. Oy W. Rosenlew Ab:n arkisto, Pori.

38. Rosenlew-konsernissa laadittiin 1970-lopussa toimihenkilöiden henkilöstöpolitiikkaa varten periaateohjelma. Silloin todettiin että ”lyllemmällä toimihenkilöllä on tie auki ylöspäin. Urakehitykselle ja palkkaukselle ei ole asetettu kattoa.” Oy W. Rosenlew & Co Ab. Direktörsprotokoll 17.10.1980. Liite: Ylempien toimihenkilöiden työsuhdopolitiikka. 01 190, 21 Oy Rosenlew Ab:n arkisto.

39. (1988) *Johtoforum 1988*. Seminaariraportti 16.11.1987–25.1.1988. Teollisuuden koulutusvaliokunta, Helsinki, 36.

40. Vrt. Rolv-Petter Amdam (1994) *Business Schools as Business Enterprises: Markets, Institutions and Organisations in Management Education*, Arbeidsnotat no. 46, Oslo: Handelshøgskolen BI.

41. Ks. kurssitarjonnasta LIFIMin asiakaslehden eri vuosikerrat.

42. Eri MBA-ohjelmien kurssiohjelmiä. Esim. Helsingin Kauppakorkeakoulun International MBA-ohjelma ja Turun kauppakorkeakoulun nk. BEJ-ohjelma ovat suunnattuja globaalien yritysten johdolle. Ks. myös (1999) *Mastering Global Business. The Complete MBA Companion in Global Business*, London: Financial Times & Pitman Publishing, 1999, 173 ja seur.

43. Jaakko Honko (1970) 'The Challenges of the 1970's Management', *Liiketaloudellinen Aikakauskirja* 1970 (2), 135–144.

44. Fellman (2000) 131 ja seur.

45. Ks. esim Lars Engwall, Elving Gunnarsson & Eva Wallerstedt (1996) *Mercury's Messengers*. Swedish Business Graduates in Practice, teoksessa Roly-Pet-

”Oikea” peruskoulutus viestii tietyistä valmiuksista, tietyistä älyllisestä kapasiteetista ja tietyistä asenteista. Tämä koskee myös liikkeenjohdon koulutusta. Tiedusteltaessa englantilaisilta *business schoolin* käyneiltä liikkeenjohtajilta, mistä heille oli ollut eniten hyötyä koulutuksessa, vastaukseksi kyselyyn saatiin, että he pystyivät vakuuttamaan esimiehensä pätevyydestään. Liikkeenjohdonkoulutuksen keskeisimpiä tavoitteita onkin ollut kehittää opiskelijan itsetuntoa ja vahvistaa hänen uskoaan omaan päätöksenteko- ja ryhmän johtamiskykyynsä.⁴⁶ On myös esitetty, että liikkeenjohdon koulutus varustaa osanottajat yhteisellä kielellä ja yhteisillä ajatusmalleilla.⁴⁷

Miksi johtajakoulutus, erityisesti MBA-koulutus, on sitten niin suosittu tänään? Rolv-Petter Amdam on huomauttanut, että johtajakoulutus on osa yleistä korkeakoulutuksen kasvua. Tämä pitää paikkaansa myös Suomessa.⁴⁸ Toisaalta voidaan myös väittää, että johtajakoulutuksen kasvu on ollut Suomessa vastaus korkeakoulun kasvuun. Yliopistokoulutus on nimittäin Suomessa toiminut tehokkaasti sisäpiiriä rajavana mekanismina. Koska traditionaalinen korkeampi koulutus on muuttunut massakoulutukseksi, johtajakoulutuksesta on tullut uuden ammatillisen nousun väylä.

Eurooppalaiset liikkeenjohtajat ovat perinteisesti olleet jonkin verran paremmin koulutettuja kuin amerikkalaiset liikkeenjohtajat. Lisäksi eurooppalaiset johtajat rekrytoidaan suuremmissa määrin ”sisäpiiristä”. Tämä näyttää olleen erityisen silmiinpistävää Suomessa: suomalaiset huippujohtajat ovat olleet hyvin koulutettuja ja heidät on kauan rekrytoitu äärimmäisen pienestä piiristä.⁴⁹ Eurooppalaiset liikkeenjohtajat ovat olleet hyvin taipuvaisia löytämään sellaisia seuraajia, joiden sosiaalinen ja toimintatausta on muistuttanut heidän omaansa. Sitä paitsi valikoituminen johtamismatteihin on Euroopassa ylipäänsä tapahtunut aikaisemmassa uravaiheessa kuin Yhdysvalloissa. Yrityseliitti on Euroopassa valittu niiden joukosta, joilla on ”sopiva” sosiaalinen tausta ja ”oikeat” verkostot (*sponsored mobility*), kun taas rekrytoituminen USA:ssa on suuressa määrin tapahtu-

nut aidossa kilpailutilanteessa, jossa on tarkoitus seuloa esille kaikkein pätevimmät (*contested mobility*).⁵⁰ Siksi johtajakoulutusohjelmat Euroopassa ovat pikemminkin muodostuneet jo valikoituneen ”sisäpiirin” kohtauspaikoiksi, kun taas Yhdysvalloissa ne ovat osa elämänpituista valikoitumisprosessia ja persoonallisuuden kehitystä.⁵¹

Samalla kun MBA-koulutusohjelmat ovat levinneet, ne ovat herättäneet uusia kysymyksiä. Millaisen roolin eri ohjelmista valmistuvat saavat elinkeinoelämässä? Pystyvätkö MBA-tutkinnon suorittaneet syrjäyttämään kilpailussa ne, jotka on koulutettu perinteisissä yliopistoissa ja kauppakorkeakouluissa? Tuleeko liikkeenjohdon koulutus toimimaan vain enemmän tai vähemmän pakollisena lisäkoulutuksena?

Samaan aikaan kun johtajakoulutuksen kysyntä on nykypäivän Suomessa ja useimmissa muissakin maissa suurta, liikkeenjohdonkoulutus on osittain kriisissä. Erityyppisten ohjelmien suuri tarjonta tekee yksittäisten ohjelmien sisällön ja laadun arvioinnin vaikeaksi. Niiden rooli suhteessa perinteiseen, kansalliseen koulutusjärjestelmään on myös epäselvä. Vaikka useimmat MBA-ohjelmat järjestetään osana korkeakoulujen ja yliopistojen täydennyskoulutusta, niiden status ja rooli sekä akateemisessa yhteisössä että työelämässä on ongelmallinen.⁵² Liikkeenjohdonkoulutuksen ehkä keskeisin ongelma on kuitenkin se, että se on perinteisesti ylläpitänyt ajatusta liikkeenjohtamisesta ammattina, johon tietty ammatillinen koulutus – liikkeenjohdonkoulutus – on soveliaain. Tämä ajattelutapa on ollut näkyvintä Yhdysvalloissa mutta on levinnyt myös Eurooppaan sotien jälkeisenä aikana, ja monissa eurooppalaisissa maissa myös MBA-koulutus sai nopeasti jalansijaa. Kuitenkin jo 1980-luvulla voitiin todeta että tämäntyyppisen koulutuksen saaneet eivät pystyneet Euroopassa kilpailemaan samassa määrin kuin Yhdysvalloissa muun tyyppisen ammatillisen koulutuksen saaneiden kanssa. Syitä tähän on monia, ei vähiten kulttuurisia ja historiallisia. Liikkeenjohtaminen ei sitä paitsi ole ammatti, johon joku tietty koulutus antaisi suoraan pätevyyden. Henry Mintzberg on kuitenkin osoittanut,

että vaikka on luovuttu ajatuksesta että jollakin ammattiryhmällä voisi olla yksinoikeus liikkeenjohdon tehtäviin, kauppakorkeakouluissa ja *business schools*issa elää edelleen ns. de facto professionalismia, toisin sanoen opetuslaitokset katsovat kouluttavansa liikkeenjohtajia.⁵³

Amerikkalaismallin mukainen liikkeenjohdonkoulutus on nykyään Suomessa hyvin suosittua. Koulutus nähdään valmistautumisena tulevaisuuden haasteisiin. Tietyillä koulutusammateilla on ollut näkyvä asema suomalaisessa yhteiskunnassa ja myös suomalaisissa yrityksissä. Lisäksi asiantuntijoilla on perinteisesti ollut vahva asema yrityksissä. Tästä johtui että aina 1960-luvulle saakka johtajilla tuli mieluiten olla tietämystä toimialasta, yrityksestä tai tekniikasta. Myöhemmin liiketaloustieteilijät korostivat yritystalouden asiantuntemuksensa turvin valmiuksiaan liikkeenjohtotehtäviin.⁵⁴ Vaikka MBA-koulutus vakiintui varsin myöhään Suomessa ja sen merkitys nykypäivän yhteiskunnassa ei ole ongelmaton, on todennäköistä että vahva professionalismin perintö ja erityistiedon korostus suomalaisessa elinkeinoelämässä voi taata tulevaisuudessa MBA-koulutuksen saaneille verrattain vahvan aseman yritysten johdossa. Todennäköisesti ohjelmista tulee välttämättömän lisäkoulutuksen luonteisia. Koska liikkeen-

johdon koulutusohjelmien välinen kilpailu on lisääntynyt ja niiden sisältö ja laatu on hyvin vaihteleva, on oletettavissa että Suomessa kuten monissa muissa maissa yhä tärkeämmäksi tulee se, missä laitoksessa MBA-tutkinto on suoritettu.

Käännös *Rakel Kallio*

ter Amdam (toim.) *Management, Education and Competitiveness. Europe, Japan and the United States*, London: Routledge, 194–211.

46. Richard Whitley, Alan Thomas & Jane Marceau (1981) *Masters of Business? Business Schools and Business Graduates in Britain and France*, London: Tavistock Publications, 28.

47. LIFIMin kurssien hyödyllisyydestä, ks. esim. Kartanon pojan paluu. Christian Riskan haastattelu. LIFIM 3/1988.

48. Roly-Petter Amdam (1996) 'Introduction', teoksessa Roly-Petter Amdam (toim.) *Management, Education and Competitiveness. Europe, Japan and the United States*, London: Routledge, 2.

49. Fellman (2000), 187 ja seur.

50. Ks. tästä Byrkjeflot (2001) 6 ja seur.

51. Byrkjeflot (2001) 26.

52. Ks. esim. Irma Laiho (1998) *Asiantuntijuuden kutsu: yliopistojen ammatillisten erikoistumis- ja jatko-opintojen rakenteiden ja toiminnan analyysi*, Turku: Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus, s. 29.

53. Henry Mintzberg (1991) 'Managerial Work: Forty Years Later', teoksessa Sune Carlson *Executive Behaviour*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Oeconomiae Negotiorum 32.

54. Ks. Fellman 2000, luku 6.4 keskustelusta.

Esko Mämmikkö, Sodankylä (1991). Reprokiiva: Ilkka Soini.

MARTTI HÄIKIÖ

Suomen ja maailman kärkeä matkapuhelintehdästä

Miten syntyi suomalainen tietoyhteiskunta?

Suomi on maailman kärkimaita matkapuhelintihydessä ja tietokoneiden käytössä. Suomea pidetään tietoyhteiskunnan edelläkävijänä. Dos. Martti Häikiö tarkastelee tietoyhteiskunnan sisältöä telekommunikaation näkökulmasta. Hän pohtii teknologisten innovaatioiden, kaupallisen liiketoiminnan ja poliittisen säätelyn vuorovaikutusta sekä kansainvälisen deregulaation etenemisen perimmäisiä syitä.

■ Suomalainen tietoyhteiskunta kiinnostaa muuta maailmaa lähes samassa laajuudessa kuin talvisota ja Kalevala. Tietoyhteiskunnassa on hiukan samoja piirteitä: selviytymistä ja myyttisyyttä. Pohjoisen, pienen ja metsien peittämän Suomen nouseminen uusimman teknologian kärkimaaksi vaatii-kin selittämistä. Meidän on Suomessa syvennettävä tietojamme siitä, mitä tietoyhteiskunnalla tarkoitetaan ja mitä suomalaisia erityispiirteitä ilmiön syntyyn ja kehitykseen sisältyy. Kansainvälinen vertailu on välttämätöntä, mutta puuttuvan tutkimuksen takia se on vielä erittäin vaikeaa.

Olen Nokian historiassani koettanut välttää käsitteitä tietoyhteiskunta ja uusi talous, vaikka Nokia Oyj liitetään yleisesti molempiin.¹ Syynä on mainittujen käsitteiden käytön jatkuva laajeneminen, minkä vuoksi kummallakaan ei ole täsmällistä ja yleisesti hyväksyttävää sisältöä. Haluan rajata tietoyhteiskunnan ahtaasti tarkoittamaan tietokoneiden käytön leviämistä ja tietoverkkojen ja erityisesti internetin yleistymiseen liiketoiminnassa. Yhdessä näitä voi kutsua kolmanneksi teolliseksi vallankumoukseksi. Laajasti käsitetty tietoliikennesektori sisältää tiedonsiirtoverkot eli infrastruktuurin ja päätelaitteet sekä niiden kautta tapahtuvan tiedonvälityksen eli sisällön kuten oh-

jelmat. Siitä on tullut maailman suurin ja nopeimmin kasvava teollisuudenala.

Ydinteenaksi tietoliikenteen suurimpiin kuuluvan laitevalmistajan historiassa – samoin kuin datasiirtoa, sähkömarkkinoiden vapauttamista ja gsm-matkapuhelintoiminnan syntyä koskevilla tutkimuksilla² – on muodostunut kolmiyhteys: teknologisten innovaatioiden, kaupallisen liiketoiminnan ja poliittisen säätelyn välinen vuorovaikutus. Tehtävänä on ratkaista kussakin tapauksessa konkreettisesti, onko tapahtuneiden muutosten taustalla uusi innovaatio tekniikassa, yritystoiminnassa vai julkisen vallan toiminnassa. Olen joutunut luistelemaan myös perimmäisten avantojen äärellä eli pohtimaan historian liikevoimia ja rakenteita.

Päätteeni voi ankarasti yksinkertaistaen tiivistää sanomalla, että Suomi on tietoyhteiskunnan edelläkävijä varhaisen deregulaation ja digitaalisuuden läpimurron ansiosta. Kilpailun avaaminen nopeutti uuden, erittäin kehityskykyiseksi osoittautuneen teknologian käyttöönottoa.

Kilpailun avaaminen

Koetan kuvata suomalaisen tietoyhteiskunnan synnyn olennaiset vaiheet hiukan laiveammin. Kilpailun avaaminen kaikilla teletoiminnan alueilla Suomessa tapahtui kansainvälisesti katsoen varhain eli 1980-luvun puolivälistä lähtien. Tietoliikenne on ollut kaikissa maissa valtion erityisessä valvonnassa kahdesta syystä. Sotilaallisesti viestiyhteyksien hallinnalla on mitä keskeisin merkitys. Toinen syy on tekninen: radiotaajuudet ovat rajallinen luonnonvara, jonka jakami-

1. Martti Häikiö (2001) *Nokia Oyj:n historia 1966–2000*. 1. *Fuusio. Yhdistymisten kautta suomalaisiksi monialayritykseksi 1865–1982*. 2. *Sturm und Drang. Suurkaupoilla eurooppalaiseksi elektroniikkayritykseksi 1983–91*. 3. *Globalisaatio. Telekommunikaation maailmanvalloitus 1992–2000*. Teoksen on määrä ilmestyä Editan kustantamana vuonna 2001.

2. (1995) *Reikäkorttimodeemista tiedon valtatielle. Suomen datasiirron historia*, Oy Datatie Ab. (1997) *Vahva virta vapaa. Savon Voiman baasteet maakunnan sähköistämisestä avoimille markkinoille 1947–1997*, Savon Voima Oy. (1998) *Alkuräjähdyks. Radiolinja ja Suomen gsm-matkapuhelintoiminta 1988–1998*, Edita. Alkuräjähdyksen loppuyhteenvetoon olen koontanut 10-kohtaisen selityksen siitä, miksi gsm-matkapuhelintoiminta teki läpimurron juuri Suomessa.

sesta on päätetty kansallisella ja kansainvälisellä julkishallinnollisella menettelyllä.

Kilpailun avaaminen mahdollisti uusimman eli digitaalisen ja mobiilin eli liikkuvan teleteknologian käyttöönoton. Kilpailulle oli Suomessa luonteva lähtökohta, koska maassa oli historiallisesti kaksi vahvaa operaattorileiriä: valtiollinen posti- ja lennätinhallitus ja yksityiset alueelliset puhelinlaitokset. Edellisellä oli monopoli lennätintoiminnassa, kauko- ja ulkomaanpuheluissa, matkapuhelintoiminnassa sekä omalla alueellaan paikallispuheluissa. Jälkimmäisillä oli monopoli oman alueensa paikallispuhelintoiminnassa. Suomalaisen teollisuuden historiallisena kilpailuetuna voi pitää sitä, että kumpikin teleleiri on aina kilpailuttanut laitehankintansa. Suomi on ollut avoin markkina: ulkomaiset ja kotimaiset valmistajat olivat joutuneet kilpailemaan kummankin operaattorileirin tilauksista.

Julkinen valta – valtioneuvosto, eduskunta ja liikenneministeriö – hoiti kilpailun avaamisen hallitusti. Tämä tarkoittaa sitä, että säätelyjärjestelmää ei ole tarvinnut muuttaa takaisin päin. Tosin viime aikoina Suomi on joutunut Euroopan unionissa puolustamaan omaksumaansa avointa linjaa, kun joissakin vanhoissa monopolijärjestelmien maissa siirtyminen avoimeen kilpailuun on ollut hidasta. Dereгуlaatio eli monopolien purkaminen alkoi Suomessa telealan uusista keksinnöistä kuten telefaxista ja datasiirrosta, joita varten Suomessa jouduttiin uusimaan vanha teletointalaki vuonna 1987. Tätä vuotta voi pitää suomalaisen tietoyhteiskunnan käännepisteenä. Poliittisin päätöksin avattiin kilpailu myös nopeimmin kasvaneella alalla matkapuhelintoiminnassa sekä muilla teletointinnan lohkoilla kuten ulkomaan-, kauko- ja paikallispuheluissa.

Luvanvaraisen toimintaympäristön muutos eli toimilupien antaminen keskenään kilpaileville operaattoreille teki mahdolliseksi uusiin innovaatiohin perustuvien liiketoimintojen käynnistämisen. Helsingin Puhelinyhdistys ei ollut saanut toimilupaa nmt-matkapuhelintoimintaan, mutta sen ja muiden alueellisten puhelinlaitosten ja elinkeinoelämän vuonna 1988 perustama Ra-

diolinja Oy sai toimiluvan gsm-tekniikkaan perustuvan järjestelmän rakentamiseen. Toimilupaa edelsi kova poliittinen taistelu.

Yleensäkin näyttää olevan niin, että uudet markkinoille tulevat operaattorit ottavat vanhoja operaattoreita helpommin käyttöön uusinta teknologiaa. Ilmiölle on se luonnollinen selitys, että jo markkinoilla olevat operaattorit joutuvat maksamaan vanhoja investointejaan. Näin käy myös muilla aloilla. Suomessa muistetaan, miten Yleisradio halusi hiukan viivyttää television tuloa Suomeen 1950-luvulla, koska Yleisradiolla oli maksettavanaan radion ulaverkon investoinnit.³

Radiolinja Oy ryhtyi rakentamaan suoraan digitaalista gsm-matkapuhelinverkkoa, kun valtiollinen Tele oli vielä kiinni nopeasti kasvavassa analogisessa nmt-verkossa, johon sillä oli monopoli. Nmt oli pohjoismaisten valtiollisten telemonopoliin merkittävä innovaatio, jonka yhteydessä ratkaistiin monet myöhemmän kansainvälisen radiopuhelintoiminnan ydinkysymykset. Vuonna 1981 avatun nmt-verkon kapasiteetin uskottiin riittävän 1990-luvun puoliväliin saakka. Verkkoja oli kaksi, aluksi 450 ja sitten 900 MHz:n aaltoalueella toimivat verkot.

Suomen uusimman teollisuushistorian tärkein tapahtuma oli huhtikuussa 1989, kun Radiolinja, tai oikeastaan vain Helsingin Puhelinyhdistys ja Tampereen Puhelin- osuuskunta, nykyinen Soon Communications, tilasivat Nokialta gsm-verkon. Tilaus antoi Nokialle tärkeän referenssin, joka sai huomattavaa kansainvälistä näkyvyyttä, kun Suomessa avattiin 1.7.1991 ensimmäisenä ja ainoana Euroopan yhteisön asettaman aikataulutavoitteen täyttävä uusi gsm-verkko. Gsm:n kansainvälisen voittokulun perustana on sen ominaisuuksien kehityskyky. Järjestelmään on voitu liittää yhä suurempia käyttäjämääriä ja luoda uusia palveluja, joista tekstiviestit ovat toistaiseksi menestyksekkäin tuote.

Maailmanhistoriallista Zeitgeistia, ajan henkeä, pohtiville riittää miettimistä siinä, että tietoyhteiskunnan ratkaiseva läpimurto tapahtui vuosina 1989–91, eli juuri samaan aikaan, kun Saksa yhdistyi, kylmä sota päättyi, keskitetty suunnitelmatalous

haudattiin ja Euroopan Unioni otti paikkansa suurvaltana.

Matkapuhelinvallankumoukseksi voidaan kutsua toista maailman mitassa ratkaisevaa vaihetta 1990-luvun puolivälissä. Digitaalisten matkaviestinverkkojen rakentaminen sekä päätelaitteiden eli matkapuhelinten valmistus etenivät rinta rinnan 1990-luvun alkuvuosina. Ne olivat kuitenkin vielä pitkään pienen, lähinnä ammatillisen käyttäjäpiirin suppea markkina. Sitten matkapuhelinten koon pieneneminen mahdollisti puhelimen astumisen ulos autosta ja kutistumisen ensin salkku- ja sitten taskukokoon. Päätelaitteiden hintojen halpeneminen ja verkkojen yleistymisen eli kuuluvuusalueiden laajeneminen tekivät matkapuhelimesta massakulutustavaran, joka levisi kaikkialle maailmaan 1990-luvun jälkipuoliskolla. Vasta tällöin Nokiasta tuli maailmanluokan yritys.

Telesektorin innovaatiointensiivisyys

Seuraavassa esitän vielä joitakin havaintoja suomalaisen tietoyhteiskunnan synnystä. Tarkastelen aluksi innovaatioiden roolia, sen jälkeen telekommunikaatiosektorin keskeisiä toimijoita ja lopuksi poliittisen sääntelyn merkitystä.

Ensimmäinen ja mielestäni tärkein havainto on, että telekommunikaatiosektori on ollut hyvin innovaatiövetoinen. Tämä tulee havainnolliseksi kun sitä verrataan esimerkiksi energiasektoriin. Ydinvoiman keksimisen ja käyttöönoton jälkeen ei ole tehty yhtään merkittävää keksintöä energian tuotannossa, siirrossa tai jakelussa, vaan ne tapahtuvat yhä pääasiassa samojen tekniikkokojen ja pelisääntöjen varassa kuin 30–40 vuotta sitten, jolloin ydinvoima otettiin Suomessa käyttöön.⁴ Sähkömarkkinoiden vapauttaminen 1980-luvulla oli hyvin poliittikakeskeistä, eli muilla toimialoilla kehitetyt markkinamekanismit ja säätelyjärjestelmien muutoksia sovellettiin energiapolitiikkaan. Muutoksen moottorina eivät olleet uudet keksinnöt. Tuloksena on puolittain vapautettu järjestelmä, jossa sähkön tuotanto ja jakelu on vapaammin kilpailtua kuin monopolina säilynyt siirto. Energiasektorilla

uudet innovaatiot ovat toistaiseksi vain muutaman prosentin suuruusluokassa kokonaistuotannosta.

Telekommunikaatiosektorilla on sen sijaan tapahtunut ja tapahtuu edelleen aivan oleellisia, koko toimialan muuttavia keksintöjä. Näistä tärkein on puolijohteiden keksiminen, mikä mahdollisti mikroprosessorien valmistuksen ja niiden avulla tietokoneiden pienenemisen. Tietokoneiden käytön laajeneminen matemaattisista laskutoimituksista jatkuvasti uusille aloille on tehnyt siitä käytännössä jokaisen ammatin perustyökälu.⁵ Tietokoneiden välinen kommunikatio modeemien välityksellä on puolestaan synnyttänyt datasiirron eli nykyaikaiset tietoverkot, joiden varassa moderni yhteiskunta toimii. Kehitys Suomessa alkoi kaupan keskusliike Keskon varastohallintajärjestelmästä, Valtionrautateiden lipunvarauksesta ja eteni pankkien reaaliaikajärjestelmiin. Valokaapeleiden keksiminen on puolestaan monituhatkertaistanut verkkojen välityskyvyn ja romahduttanut tiedonsiirron hinnat.

Tietokoneiden kapasiteetin kasvu, niiden halpeneminen ja muuttuminen joka kodin ja toimistopöydän vakiovarusteiksi on luonut edellytykset kehityksen uusimmalle vaiheelle, internetille, joka on täysin hajautettu, vailla mitään keskusohjausta toimiva maailmanlaajuinen tiedonvälitysjärjestelmä. Internetin erityispiirteistä aikaisempaan aikaan verrattuna on syytä korostaa viranomaishallinnon ja kaiken muunkin keskitetyn organisaation tai suuryritysten määrävän roolin täydellistä puuttumista.

Kun tietoyhteiskunnan ominaispiirteisiin vielä lisätään liikkuvuus eli mobiliteetti,

3. Yksityisen televisiotoiminnan liikkeellelähdestä ks. Pentti Pesari (2000) *Näköradiosta digitelevisioon*, Suomen Tekniikan Historian seuran julkaisuja 3, Jyväskylä: Cetonia Systems.

4. Tästä ks. esim. laudatur-arvosanan saanut pro gradu -tutkielma Milka Sunell (2001) *Miten Suomen yksityinen metsäteollisuus bankki länsimaisen ydinvoimailan. Tutkimus taloudellisesta ja poliittisesta vallankäytöstä 1970-luvulla*, Helsingin yliopiston poliittisen historian laitos.

5. Ks. esim. Jaakko Suominen (2000) *Sähköaivo sinuiksi, tietokone tutuksi. Tietotekniikan kulttuurihistoriaa*, Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 67, Jyväskylän yliopisto. Turun yliopiston kulttuurihistorian laitoksella on tekeillä useita kiinnostavia opinnäytteitä tältä alueelta.

puhelimien yleistymisen jokaisen ihmisen henkilökohtaiseksi välineeksi rannekellojen tapaan ja mahdollisuus käyttää internetiä näiden päätelaitteiden avulla, ollaan uuden aikakauden ytimessä. Mobiili internet taskussa on jo laajassa käytössä.

Uudet innovaatiot ovat haaste lainsäätäjälle, jonka tehtävänä on soveltaa oikeusvaltion periaatteita uuden teknologian mahdollistamiin ilmiöihin. Aikanaan telekopio eli telefax oli keksintö, joka asetti Suomen telelainsäädännön vaikean ongelman eteen. Alueelliset puhelinlaitokset katsoivat, että se oli puhelintoimintaa eli niiden toimilupa oikeutti välittämään telefaxeja, kun taas posti- ja lennätinhallitus katsoi sen lennätintoiminnaksi ja siten kuuluvan oman monopolinsa piiriin. Telefaxin, datan ja puheen välittäminen oli mahdollista samassa verkossa, minkä vuoksi koko toimialaa säätelevä lainsäädäntö joutui perusteelliseen remontiin vuonna 1987.

Nyt internetin aikakaudella lainsäätäjä seuraa vielä katseella, miten suuryritykset ratkaisevat esimerkiksi tietoturvaan liittyvät tekniset ongelmat, joista tulemme epäilemättä saamaan vielä paljon lainsäädäntöä. Päivän esimerkkinä voi mainita internetissä helposti levitettävän musiikin tekijänoikeuskorvaukset.

Deregulaation leviäminen

Markkinoille on Suomessa ja muissa maissa tullut ja tulee koko ajan myös uusia operaattoreita. Sen mahdollistaa kilpailun salliminen. Tutkimuksen vaikeimpana tehtävänä pidän deregulaation leviämisen selittämistä. Mitkä voimat levittivät kilpailurajoitusten poistamista telekommunikaatiosektorilta 1980-luvulla, mikä puolestaan teki mahdolliseksi alan huiman kasvun 1990-luvulla?

Kun tarkastellaan kilpailun avautumista telekommunikaation kentällä, nähdään kolmenlaisia päätoimijoita: operaattoreita, laitevalmistajia ja regulaattoreita. Niiden erottaminen toisistaan on kaiken analyysin peruslähtökohta. Niistä tärkein ovat operaattorit eli puhelinvälittäjät, joiden liiketoimintana on saada ihmiset maksamaan televerkkojen mahdollistamista palveluista. Operaattorit tarjoavat palveluja eli rakentavat tie-

toliikenneverkkoja, joita pitkin välitetään puheluja ja dataa. Operaattorit ostavat infrastruktuuria eli verkkoja ja järjestelmiä, joita laitevalmistajat kehittävät ja valmistavat. Nämä ovat puhelinkeskuksia, matkapuhelinten tukiasemia, päätelaitteita eli kädessä pidettäviä puhelimia. Kansalaiset ostavat päätelaitteita eli matkapuhelimia.

Kiinteän ja langattoman verkon käsite vaatii täsmennystä. Alkujaan pääasiassa puhetta välittävä kiinteä kupari- ja valokaa-peleiden verkko on jo laventunut kuljettamaan dataa ja esimerkiksi matkapuhelinten tekstiviestejä, joiden määrä Suomessakin liikkuu jo miljardeissa vuositasona. Pääosa matkapuhelinten liikenteestä kulkee kiinteissä verkoissa, ja vain lyhyt muutaman kymmenen tai sadan metrin matkan viesti kulkee ilmassa radioteitse kännykästä tukiasemaan. Alun perin operaattorit omistivat kukin oman verkkonsa. Nyt Suomessa on siirrytty järjestelmään, jossa verkonhaltija on velvoitettu vuokraamaan verkkoaan myös muille operaattoreille.

Uuden tietoyhteiskunnan aikakauden ydinkäsitteen deregulaation synty on helpommin kuvattavissa kuin sen leviäminen on selitettävissä. Yhdysvalloissa trustien vastaisella lainsäädännöllä on pitkät aina 1900-luvun alkuvuosien Rockefellerin vastaisiin oikeudenkäynteihin ulottuvat juuret. Puhelinjätti AT&T:n eli vanhan Bellin hajottaminen pienempiin yhtiöihin viranomaisten toimesta 1980-luvun puolivälissä oli tämän ilmiön jatkoa. Toinen deregulaation juuri juontaa Englantiin, jossa pääministeri Margaret Thatcher näyttää toimineen Chicagon monetaristisen koulukunnan oppien mukaisesti. Hänen määrittämisensä poliittisena tavoitteenaan oli kilpailun avaaminen mahdollisimman monelle julkisen sektorin aiemmin hallitsemalle sektorille.

Kolmas tekijä näyttää olevan Euroopan yhteisön herääminen "eurosklerosiksesta" 1980-luvun alkupuolella. Yhteisö alkoi suuntautua määrätietoisesti kohti tiiviimpää yhteyttä ja aitoja yhteismarkkinoita, mikä on vaikuttanut paljon telesektorin kehitykseen. Gsm-matkapuhelinstandardin luominen lie-nee Euroopan unionin historian menestyksellimpiä hankkeita. Tämän hetken suurim-

mat tietoyhteiskuntataistelut käydään yhä tältä kansainvälisten standardien luomisessa kuten niin sanotun kolmannen sukupolven (3G) teknisestä arkkitehtuurista.⁶ Toisaalta maailmanlaajuiset suuryritykset käyvät kamppailua uusista markkinoista.

Myös tätä poliittisen säätelyn tarkastelusta avautuvaa reittiä joudutaan kysymään regulaation ja innovaatioiden keskinäistä yhteyttä. Oma käsitykseni kallistuu yhä enemmän siihen suuntaan, että poliittinen järjestelmä ei tuota teknologisia innovaatioita, mutta se voi estää, hidastaa tai vaikeuttaa merkittävästikin niiden käyttöönottoa. Innovaatioiden käyttöönoton mekanismeista tulisi olla huomattavasti enemmän tietoa.

Mitä tietoyhteiskunta ei ole

Lopuksi yritän rajata suomalaisen tietoyhteiskunnan määritelmää myös negaation kautta eli todeta, mitä se ei ole. Mielestäni usein mainittua koulutustason nostamista tai kaikkein epämääräisintä käsitettä osaaminen ei voi pitää omalle ajallemme erityisen tyypillisenä piirteenä, vaan monisatavuotisen kehityksen nykyisenä ilmentymänä. Myöskään tiedon tuottamisen tai välittämisen määrän tai kasvunopeuden avulla ei mielestäni ole hedelmällistä piirtää kuvaa nykyluokasta. Tiedon kvantitatiivisen moinnertaisuuden mittarit eivät avaa yhteiskuntien muuttumisen mysteeriä.

Mitä enemmän olen tutkinut meneillään olevaa muutosta, sitä konkreettisempi olen koettanut olla ja sitä paremmalta kolmannen teollisen vallankumouksen käsite tuntuu. Ilma on sakeana yhteiskunnallista hypekäsitteistöä – superlatiiveja ja ilmiöitä vaila täsmällistä sisältöä. Olen nimennyt Nokian historiani perinteiseksi teollisuushistoriaksi, joka kertoo laitteiden kehittämisestä, valmistuksesta ja myynnistä. Nokian valmistamilla laitteilla ja niiden käyttöratkaisulla on viime vuosina ollut varsin hyvä kysyntä, ja ne ovat olleet osa suomalaisen yhteiskunnan ja jopa maailman muuttumista.

Mutta ennen kuin Nokian vaikutuksista yhteiskuntaan kirjoitetaan mitään täsmällisempää, tulisi matkapuhelintoimintaa verrata kahteen aikaisempaan teolliseen vallankumoukseen. Yhteiskuntia muuttavina

keksintöinä höyryvoima, sähkö, auto, televisio, rakettimoottori – ja lankapuhelin – ovat muuttaneet ihmisten elämää enemmän. Pidän näistä televisiota merkittävimpana, sillä se kutisti käytännössä maailman ja muutti peruuttamattomasti paikallisyhteisöjen luonteen.

Tekniikka on muuttanut ihmisen elämää ennenkin. Kun rautatiet yleistyivät, myytiin hyvin kiskoja, vaihteita, asemia, vetureita ja vaunuja, sekä tietenkin spekulointiin rautatieyhtiöiden osakkeilla. Nyt myydään tietoliikenteen infrastruktuuria ja palveluratkaisuja, ja spekuloidaan teknoyhtiöiden osakkeilla.

Aivan lopuksi vielä muutama ajatus siitä, mihin aiheisiin suomalaisen tietoyhteiskunnan tutkimusta kannattaisi suunnata. Tärkeimpänä pidän tekniikan historiaa, yrityshistoriaa ja poliittista historiaa. Suomen Akatemian tulisi perustaa riittävän mittava tutkimusohjelma innovaatiointensiivisen tietoliikennesektorin keskeisten keksintöjen tekniikan historian kirjoittamiseksi. Aivan kuten eduskunnan historia kirjaa lakien säätämistä, tulisi tekniikan historiassa kuvata jokaisen olennaisen keksinnön synty ja kehitys sekä tie kaupalliseksi tuotteeksi.

Toinen tärkeä aihepiiri ovat tietoyhteiskunnan yritykset. Kun sotahistoriaa kirjoitetaan pataljoonien ja jopa komppanioiden tasolle saakka, tulisi tietoyhteiskunnan keskeisten yritysten historiaa kirjoittaa olennaisesti nykyistä yksityiskohtaisemmin. Markkinoiden vapautuessa on yritysten rooli ja merkitys entisestään kasvanut. Suomen tutkimusyhteisöjen kentässä yrityshistorialla tai liiketoimintahistorialla – *business history* lienee yleisin kansainvälinen termi – ei ole vielä riittävän vahvaa kotia.

Kolmas aihealue on regulaatio eli uuden elinkeinotoiminnan poliittis-yhteiskunnallisen säätelyn mekanismit. Valtiollisen elinkeinopolitiikan keinovalikoiman uudistuminen, poliittisten voimien kuvaaminen sekä Suomen integraatiopolitiikan vaikutus kaipaavat syvempää tutkimusta.

6. Jyväskylän yliopiston informaatioteknologian tiedekunnassa toimii professori Kalle Lyytisen johdolla ns. stamina-ryhmä, joka on erikoistunut tietoliikenteen kansainvälisten standardien historiaan.

HUMANISTI VIISAANA KUIN INSINÖÖRI

KIMMO KATAJALA

on Suomen historian dosentti Joensuun ja Tampereen yliopistoissa.

■ *Helsingin Sanomat* otsikoi 6.5.2001 'Yliopistot eivät lisää alueiden vaurautta'. Aiheen antoi Suomen Akatemian tutkijan, historioitsija ja dosentti Karl-Erik Michelsenin haastattelu. Michelsenin muistetaan esimerkiksi taka-ajatuksistaan Historiallisen Aikakauskirjan sivuilla (*HAik 1/1993*), joissa hän kovisteli humanisteja valtiotyön horroksesta yksityisen sektorin karuun todellisuuteen.

Tällä kertaa Michelsenin suuhun oli lehtikirjoituksessa soviteltu sanat "Joensuun yliopiston alueellinen vaikutus ei ole koskaan luonut elinvoimaa ympäristöönsä ja sen Karjalan tutkimuslaitos on hyvin heikko". Ensimmäinen reaktio oli tyrmistys, kiukku, sekä välitön halu mitätöidä väite tuulen huulien heilutteluna.

Pian Karl-Erik Michelsen pehmenteli paikallislehdessä (*Karjalainen* 8.5.2001) Helsingin Sanomien viestiä: Alueelliset yliopistot ovat yhteiskunnan pitkän aikavälin sat-sauksia. Ne tuottavat ympäristölleen kunnon lisäarvoa vasta 20–30 vuoden kuluttua. Myös yliopiston erillislaitos, jossa olen työskennellyt eri tehtävissä kymmenen vuotta, sai armon: "Karjalan tutkimuslaitos

oli pitkään heikko yksikkö, nykyään tilanne on toinen".

Ehkä Helsingin Sanomien kärjistys kuvasti enemmän lehden toimittajan mielipiteitä kuin dosentti Michelsenin selvitysten tuloksia? Valitsemastaan näkökulmasta Michelsen ei sen sijaan myöhemminkään luopunut. Se vauraus ja lisäarvo, jota yliopistot voisivat ympäristöönsä levittää, ilmenee hänen katsannossaan teknisinä keksintöinä. Niitä tuotteistamalla yliopistojen ympäristöön olisi synnyttävä uutta yritys- ja tuotantotoimintaa. Muu "maaseutuyliopistojen" vaikutus ympäristöönsä on lähinnä valtion rahan pumppaamisella aikaan saatua kosmetiikkaa.

Kärjistäen ajatuskulkua päädytään johtopäätökseen, jonka mukaan yliopistoissa tehdään yhteiskunnallisesti merkittävää työtä vain ns. kovissa tieteissä. "Pehmeiden" ihmistieteiden tehtävänä on lähinnä opettaa Pelle Pelottomille vähän kieliä ja eri kulttuurien perusteita, jotteivät aivan ekseyisi maailmalla. Hieman tähän tapaan sarkastisesti eräs historiantutkija kuvaili minulle humanististen tieteiden asemaa teknologia-keskukseksi kehitetyssä Oulun yliopistossa.

Olen Michelsenin kanssa eri mieltä niistä mekanismeista, kuinka ja missä määrin yliopistot vaikuttavat ympäristöönsä. Alueellisen yliopistoverkoston vaikutus esimerkiksi yritystoiminnan sijoittumispäätöksiin on moniulotteinen kysymys, eikä niinkään sidoksissa tuotettuihin keksintöihin. Väitän että vaikutus on esimerkiksi Joensuun kohdalla merkittävä.

Mielestäni on myös kummallista, että Michelsen (tai Helsingin Sanomat) soveltaa kriteereitään "maaseutuyliopistoihin". En

ymmärrä, miksi Helsingin yliopisto pitäisi vapauttaa alueellisen vaikuttavuuden arvioinnista. Sehän voitaisiin panna samaan vaakaan vaikkapa Teknillisen korkeakoulun kanssa, punnuksina yrityksiä tuottavat tekniikan innovaatiot.

Se, että Michelsen on mielestäni väärässä, ei kuitenkaan ole tässä olennaista. Ei myöskään se, että Karjalan tutkimuslaitos ei käsitykseni mukaan ole aiemminkaan ollut erityisen heikko laitos. Olennaista on ottaa vakavasti hänen edustamansa insinöörimäisen näkökulman haaste tieteen tekemiseen ja yliopistopolitiikkaan yleensä.

Erityisen ongelmalliseksi näkemys muodostuu humanistisilla ja yhteiskuntatieteellisillä tieteenaloilla. Mitä tuotteistettavaa me ihmistieteilijät voisimme keksiä? Onko ympäristö valmis ottamaan vastaan keksintöjämme ja rahoittamaan niitä? Erityisesti on kysyttävä mihin tällainen tutkimuksen suunnattaminen johtaisi periaatteellisella tasolla tieteiden sisäisen kehityksen, käytännön tasolla akateemisen rahoituksen hankkimisen ja vielä henkilökohtaisella tasolla yksittäisen tutkijan meritoitumisen näkökulmasta?

Tämän hetken yhteiskunnassa ajattelua edistyksestä ja innovatiivisuudesta jäsentää pelottavan yksipuolisesti käsitys tietotekniikan keskeisyydestä ja kaikkivoipaisuudesta. Vaikuttaa siltä, että kaikki yhteiskunnallinen toiminta on pian alistettu tietotekniikan kehittämiseksi. Tuotannon rakenteet, jotka olivat yhteiskuntamme moottori vielä parikymmentä vuotta sitten, esitetään raskaiden dinosaurusten fossiileina. Sitä, pyörikö taloutemme parikymmenen vuoden kuluttua kenties jonkin muun kuin vikkeläliikkeisen tietotekniikan varassa, ei kukaan oikein tohdi eikä ehdi pohtia.

Humanistille on tietoyhteiskunnassa varattu sisällöntuottajan osa. Siinä siis meidän ”keksintömme”. Kehitettäessä yhä nopeampia ja toimivampia tapoja siirtää tietoa, on tehtävänäme tuottaa tuolle siirrettävälle tiedolle sisältöjä. Jos ei ole sanottavaa, ei ole myöskään tietoa mitä siirtää. Asia ei ole kuitenkaan yksiviivainen. Sekä tiedon siirron tekniset välineet että tiedon tilaajat asettavat tuotettavalle tiedolle reunaehdoja, jot-

ka ovat fundamentaalisesti ristiriidassa tiedeyhteisön hyväksymien tiedon tuottamisen normien kanssa.

Otan esimerkin tällaisesta sisällöntuotannon yrityksestä. Pohjois-Karjalan maakuntahistorian autonomian aikaa ja itsenäisyyden ajan ensi vuosikymmeniä käsittelevä tutkimushanke on kangerrellut parisen vuotta käynnistysvaiheessa. Tavoitteena on tuottaa paitsi itse kirja, myös mahdollisesti digitaalisessa muodossa olevaa historian opetusta palvelevaa oppimateriaalia, matkailutoimintaa palvelevaa digitaalista aineistoa sekä paikallishistoriasta kiinnostunutta yleisöä palveleva bibliografia verkkoon.

Ongelmat ovat olleet odotettuja. Rahoituksen saaminen tiedon digitointiin ja sähköisen tuotteen valmistamiseen ei tunnu olevan ongelma. Sen sijaan itse sisällön tuotantoon, tutkimustyöhön, ei rahaa ole maakunnasta vielä juurikaan lohjennut. Tiedon olisi oltava tiiviissä muodossa, helposti omaksuttavaa ja kaupallisesti markkinoitavissa. On yksinkertaistettava. Monimutkaisia vaikeasti omaksuttavia asioita ei saa olla mukana.

Uusi omaksuttuja käsityksiä järkyttävä tutkimustieto ei näytä olevan erityisesti matkailun näkökulmasta edes toivottavaa. Myytäviksi kelpaavat vain valmiit mielikuvat. Tiedon on sovittava markkinoitavan tuotteeseen, menneisyyttä ja perinnettä kaupallisesti valikoivan kliseen muottiin. Välitettävän tiedon oikeellisuudella ei siis näytä olevan niinkään väliä, kunhan välineet ovat ajan mukaiset.

Koko humanistinen tiedeyhteisö toimii päinvastaisilla ehdoilla. Humanistisen tiedon tuottaminen alueellisiin esimerkiksi matkailullisiin tarpeisiin ei kuulu tieteen tutkimusrahoituksen piiriin. Olisi siis kyettävä toimimaan kahdella rahoituksen ja tutkimuksen kentällä, maakunnallisella ja tieteellisellä, joilla on omat vastakkaiset vaateensa ja odotuksensa tuotettavan tiedon suhteen.

Yksittäisen tutkijan kohdalla tilanne osoittautuu ristiriitaiseksi. Parikymmentä vuotta sitten keskusteltiin siitä, voidaanko paikallishistoriat laskea tutkijan meriitiksi viranhaussa. Eiväthän ne ole tieteen tarkoit-

tamassa mielessä probleematutkimuksia vaan enemmänkin historiallisia selvityksiä. Olisiko nyt herätettävä samankaltainen kysymys kaiken sen digitoidun sälän suhteen, jota tutkijakunta tuottaa pysyäkseen ajassa mukana? Mikä arvo näille yleistysten tiivistelmille olisi annettava?

Alueellisen vaikuttavuuden arvioinnin yksi ulottuvuus on tehokkuus. Sitä on yliopistojen osalta mitattu viimeisen kymmenen vuoden ajan lähes yksipuolisesti tuotettujen tutkintojen määrällä. Yliopistot ovat vastanneet huutoon. Niin perustutkintojen kuin jatkotutkintojen määrät ovat, lähes alalla kuin alalla, moninkertaistuneet.

Tätä koulutuspoliittista toteutumaa eivät ole ohjanneet kartoitukset eri aloilla tarvittavan koulutuksen tarpeesta, joita toki on tehty. Maisteritulva on vaihtunut tohtoritulvaksi. Erityisesti humanististen ja yhteiskuntatieteiden alalla seuraava aste on dosenttitulva. Olemme luomassa maahan aiempaan verrattuna valtavaa asiantuntijoiden joukkoa, myös ihmistieteiden alalle. Mikä on sen tulevaisuus yhteiskunnassa, jota ohjataan ja arvioidaan edellä kuvatuilla tehokkuuden ja vaikuttavuuden kriteereillä? Kerrassaan vastuutonta yhteiskuntapolitiikkaa.

KATI KATAJISTO

Aatelin tutkimuksen uudet suuntaukset

Filosofian maisteri Kati Katajisto esittelee Euroopan aatelia käsittelevää uusinta tutkimusta.

■ Euroopan aatelin tutkimus on noussut laajan mielenkiinnon kohteeksi. Uusi kiinnostus aatelin tutkimiseen juontaa juurensa 70-luvun puolivälistä, mutta vasta viimeisten vuosien aikana on alkanut ilmesyä enemmän aatelia koskevia laajempia yleiskatsauksia,¹ ja toisaalta 1800- ja 1900-luvun aateliston tutkiminen on Werner Paravicinin mukaan vasta hiljattain löydetty. Tämä mielenkiinto aateliin on kohdistunut kaikkiin aikakausiin, vaikka kysyä voikin, mihin aatelin syntymisen alku pitäisi sijoittaa. Oliko aatelin alku roomalaisen senaatin *nobilitas* vai pitäisikö aatelin katsoa syntyneen keskiajalla ritarikulttuurin kautta vai vielä myöhemmin?²

Kovin itsestään selvältä vaikuttava käsite aateli on osoittautunut vaikeaksi määrittellä sisällöllisiltä ja ajallisilta ulottuvuuksiltaan. Siksi käsittelenkin seuraavaksi lähinnä uuden ajan alun aatelin tutkimukseen liittyvää problematiikkaa, vaikkei aatelin määrittelyminen uuden ajan taitteesta Ranskan vallankumoukseen asti ulottuvana ajanjaksona ole myöskään ongelmaton. Perinteinen privilegimääritelmä aatelistosta on osoittautunut uusimpien tutkimusten valos-

sa riittämättömäksi, eikä tutkijoiden keskuudessa vallitse tällä hetkellä selkeää yhteisymmärrystä siitä, miten aateli olisi syytä määritellä.³

Aatelin määrittelymisen vaikeus ei ole kuitenkaan johtanut aatelikäsitteen hylkäämiseen. Sen sijaan uudempi tutkimus on tuonut esiin, ettei aateli tai aatelinen ollut aikalaisille itsellekään kiistaton ja selväräjäinen käsite. Samoin on korostettu, että aateli oli ryhmänä hyvin heterogeeninen

1. Esimerkiksi Jonathan Dewald (1996) *The European Nobility 1400–1800*, Cambridge University Press; H. M. Scott (toim., 1995) *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries I & II*, Longman. Näissä kahdessa teoksessa kattavat kirjallisuusluettelot pääasiassa englanninkielistä kirjallisuutta koskien aatelistaa yleensä sekä eri maiden aatelistista; Otto Gerhard Oexle ja Werner Paravicini *Nobilitas* (toim., 1997) *Funktion und Repräsentation des Adels in Alteuropa*, Vandenhoeck & Ruprecht; 'Les Noblesses à l'époque moderne', aatelistolle omistettu numero aikakauslehdessä *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 46–1, janvier-mars 1999; vrt. myös Suomessa projektiin 'Eliitit ja yhteiskunnan muutos –sukustrategiat ja vallan verkostot 1500–2000' liittyvä aatelia koskeva tutkimus.

2. H.M. Scott and Christopher Storrs (1995) 'The Consolidation of Noble Power in Europe, c. 1600–1800', teoksessa *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries I*, Longman, 1; Werner Paravicini (1997) 'Interesse am Adel', teoksessa *Nobilitas, Funktion und Repräsentation des Adels in Alteuropa*, Vandenhoeck & Ruprecht, 9, 16, 19–20, 25.

3. Peter Burke (1992) 'The language of orders in early modern Europe', teoksessa *Social Orders and Social Classes in Europe since 1500: Studies in Social Stratification*, Longman, 2–3; Dewald (1996), s. xvi; Christophe Duhamelle (1999), 'Noblesses européennes, Les noblesses du Saint-Empire du milieu XVIIe au milieu du XVIIIe siècle', *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 46–1, janvier-mars 1999, 146; Arlette Jouanna (1989) *Le devoir de révolte, La noblesse française et la gestation de l'État moderne, 1559–1661*, Fayard, 16–18; Scott and Storrs (1995), 10; vrt. Ellery Schalk (1996) *L'Épée et le sang, Une histoire du concept de noblesse (vers 1500–1650)*, Champ Vallon, 8–9.

muun muassa varallisuudeltaan, sivistykseltään ja etuoikeuksiltaan. Tutkijat ovat joutuneet hyväksymään, ettei aatelin tarkkaa lukumäärää voida selvittää johtuen aateli-käsitteen juridisesta epätarkkuudesta, ja koska sosiaalisena ryhmänä aateli oli alimilta asteikoiltaan hyvin poroosi eli raja kolmanteen säätyyn oli epämääräinen.⁴

Uudemman tutkimuksen tuloksena käsitys aatelista on muuttunut selvästi ja tätä käsitystä ovat olleet muuttamassa myös poliittisen historian metodien uudistaminen sekä sosiologinen, etnologinen ja ekonomisen lähestymistapa. H. M. Scottin ja Christopher Storrsin mukaan ei voikaan välttyä päättelemästä, että aateliston tutkiminen on kärsinyt vakiintuneesta tendenssistä kirjoittaa historiaa taloudellisen kehityksen ja sitä vastustamattomasti seuranneen keskiluokan sosiaalisen, taloudellisen ja poliittisen vallan kasvun termein. Vanhemmassa tutkimuksessa aatelisto on usein näyttänyt menneisyyden anakroniselta jäänteeltä suhteessa teollistuneeseen ja demokraattiseen yhteiskuntaan.⁵ Samoin J. C. D. Clarkin mielestä historioitsijat ovat usein suhtautuneet aristokratiaan hämmästyttä ja vastenmielisyttä kuvaavilla äänensävyillä.⁶

Historiantutkimuksen ympyrä on siis tavallaan sulkeutunut. Vielä äskettäin usein kuultu moite oli, että historioitsijat kirjoittavat pääasiassa vain valtaapitävien historiaa ja nyt on herätty huomaamaan, että aatelin tutkimus on itse asiassa laiminlyöty. Scottin ja Storrsin mukaan historioitsijoilla on tapana kirjoittaa – vaikkakin usein tiedostamattaan – ”voittajien” historiaa, ja että talonpojat ja keskiluokka on nähty omaan aikaamme johtavan historiallisen kehitysprosessin voittajina. Uusi kiinnostus aateliin johtuu Scottin ja Storrsin mukaan osaksi historia-aiheiden muodin vaihtelusta ja tutkimuksen sisäisistä muutoksista (absolutismin uudelleenarviointi),⁷ ja heidän mielestään tärkeää ei ole pohtia, miksi aateli on nyt kiinnostuksen kohde, vaan se, miksi aateli tutkimuskohteena laiminlyötiin niin kauan.⁸

Aateliin kohdistuvan uuden kiinnostuksen voidaan toisaalta nähdä kuvastavan oman aikamme muutoksia, mutta toisaalta ja selvästikin aatelin tutkimuksessa on ol-

lut aukkoja ja aatelistosta on ollut vanhentuneita ja suorastaan myyttisiä käsityksiä.⁹ Kiinnostus aatelin tutkimiseen voidaan tulkita myös muulla tavalla kuin lähinnä luokka-asenteiksi tai valtapoliittisiksi kuvailtavissa olevilla intresseillä tai mieltymyksillä. Nykyajan globaalin kapitalismin ja kiireellisen työtahdin maailmassa esimerkiksi aatelisarvot ovat mielenkiintoinen vertailukohhta oman aikamme arvoihin tai asenteisiin. Aatelisarvojen mukaan aatelin elämäntyyli oli yhtä kuin vapaus kaikista rasitteista, joihin ihmiset yleensä olivat hengissä pysyäkseen sidottuja, ja jotka kahlehtivat sielun ja ruumiin estäen ihmisen henkisen ja fyysisen kukoistuksen – aatelisarvot eivät tosin toteutuneet läheskään aina käytännössä.¹⁰

Aatelistoa on toki tutkittu myös aikaisemmin, ja siihen on ollut Scottin ja Storrsin mukaan perinteisesti kaksi tapaa, joiden anti on nykytutkimuksen valossa jäänyt rajoittuneeksi. Sukuylypeyden tuloksena syntyneet perhehistoriat, joissa korostetaan esisien saavutuksia ja jotka muistuttavat pitkälti genealogioita, ovat varovaisesti käy-

4. M.L. Bush (1992) 'An anatomy of nobility', teoksessa *Social Orders and Social Classes in Europe since 1500: Studies in Social Stratification*, Longman, 28–29; Claudio Donati (1995) 'The Italian Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries', teoksessa *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries I*, Longman. 240; Volker Hunecke (1995) *Der venezianische Adel am Ende der Republik 1647–1797. Demographie, Familie, Haushalt*, Max Niemeyer Verlag Tübingen, 20–22; Joanna (1989), 16–17; Roger Mettam (1995) 'The French Nobility, 1610–1715', teoksessa *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries I*, Longman, 114–115; Scott and Storrs (1995) 4, 10.

5. Jean-Marie Constant (1985) *La vie quotidienne de la noblesse française aux XVIIe et XVIIIe siècles* Hachette, 7; Dewald (1996), s. xiv–xv; Scott and Storrs (1995), s. 2; ks. myös Schalk (1996), 7.

6. J.C.D. Clark (1985) *English Society 1688–1832: Ideology, social structure and political practise during the ancien regime*, Cambridge University Press, 95; vrt. Jonathan Powis (1984) *Aristocracy* Basil Blackwell, 2. 7. Ks. Scott and Storrs (1995), 36–37; vrt. Robert Desimon (1999) 'Chercher de nouvelles voies pour interpréter les phénomènes nobiliaires dans la France moderne, La noblesse, "essence" ou rapport social?', *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 46–1, janvier-mars 1999, 20–21.

8. Clark (1985) 95; Scott and Storrs (1995) 1–2.

9. Dewald (1996) xiv–xv.

10. Joanna (1989) 20–21; vrt. Clark (1985) 109; Julian Hoppit, (2000) *A land of Liberty?, England 1689–1727*, Clarendon Press 74.

tettyinä hyviä, mutta koko aatelin tutkimisen kannalta ne eivät ole kovin hedelmällisiä. Samoin Scottin ja Storrsin mukaan 1800-luvun lopulla ja 1900-luvulla syntyi joitain merkittäviä poliittisia ja institutionaalisia tutkimuksia aatelista, mutta uuden ajan alkua koskien niillä oli taipumus kiinnittää huomio nousevan modernin valtion ja aatelin suhteisiin, jolloin viimeksi mainittu näyttäytyi väistämättömän historiallisen prosessin uhrina. Tällaisten tutkimusten perspektiivi on Scottin ja Storrsin mukaan rajoittunut ja epätäydellinen, vaikkei täysin väärä ja myös ne ovat olleet avuksi aatelin ymmärtämiseksi ja tutkimiseksi.¹¹

Eroja vai samankaltaisuuksia

Samoin eräs piirre aatelin aikaisemmassa tutkimuksessa on ollut 1800-luvun lopun nationalistisesta historiankirjoituksesta vaikutteita saanut eri maiden aatelisten eroja korostava suuntaus. Nykytutkimus on kuitenkin korostanut aatelin historiallisen kehityksen samankaltaisuutta, vaikka tosin keskustelu ja tutkimus Euroopan eri alueiden aatelisten samankaltaisuutta koskien on vielä käynnissä. Vertailun mahdollistavan tutkimuksen puute on yhä ongelma, ja se koskee joitain tutkimusalueita ja maita. Joissakin maissa aatelia koskeva tutkimus on vasta aluillaan, ja eri maiden erilaiset tutkimustraditiot tai ns. kansallisesti tärkeiden kysymysten selvittäminen ovat vaikuttaneet tutkimuskohteisiin ja -kysymyksiin. Tiukan kansallinen, alueeseen tai edes aikajaksoon rajoittunut aatelin tarkasteleminen on kuitenkin osoittautunut helposti harhaanjohtavaksi katsantotavaksi.¹²

Aatelin aikaisemmassa tutkimuksessa on tunnut unohdettavan usein, että eriarvoisuus ja erilaiset etuoikeudet olivat yhtä itsestään selviä yhteiskunnissa, joissa aateli muodosti yhteiskunnan sosiaalisen kerroksen huipun kuin tasa-arvoisuus porvarillisissa yhteiskunnissa.¹³ Aivan kuin valistuksen kritiikki aatelin laiskuutta, tuhlailevaisuutta, ylpeyttä ja kevytmielisyyttä kohtaan olisi jättänyt pysyvällisen kaikupohjan,¹⁴ jota vasten aatelia on vasta viime vuosikymmeninä alettu ymmärtää oman aikansa lähtökohdista käsin. Aatelin näyttävä kuluttami-

nen (*conspicuous consumption*) varsinkin 1600-luvun puolivälistä lähtien ja siitä tavallisesti seurauksena syntyneet velat on alettu nähdä uudessa valossa. On korostettu tällaisen kerskakulutuksen merkitystä tunnetun poliittisen ja sosiaalisen valta-aseen saavuttamiseksi ja säilyttämiseksi *ancien régime* enemmän visuaalisessa kuin kirjallisessa kulttuurissa. Karin J. MacHardyn mukaan taloudellinen pääoma maaomaisuuden ja rahallisten sijoitusten muodossa oli ensiarvoisen tärkeää aatelissuvun jatkumiselle, mutta taloudellisten resurssien suoma valta ei tullut täysin tehokkaaksi ennen kuin se yhdistettiin aineettomiin voimavaroihin kuten sosiaaliseen (aatelisarvot, patronaattisuhteisiin ym.) ja symboliseen (kunnia, maine ym.) pääomaan.¹⁵

Samoin aatelin koulutus- tai sivistystasoa on usein pidetty huonona, koska mittapuu-

11. Scott and Storrs (1995) 3; vrt. Powis (1984) 2.

12. Descimon (1999) 6; Dewald (1996) xv–xvii; Valerie A. Kivelson (1996) *Aristocracy in the Provinces, The Muscovite gentry and political culture in the seventeenth century*, Stanford University Press; François-Joseph Ruggiu (1997) *Les élites et les villes moyennes en France et en Angleterre (XVIIe–XVIIIe siècles)*, L'Harmattan; Scott and Storrs (1995) 7–8; H. M. Scott (1995) 'Introduction: Serfdom and Service Nobility', teoksessa *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries II*, Longman, 1; R. Malcolm Smuts (toim., 1996) *The Stuart court and Europe, Essays in politics and political culture*, Cambridge University Press, 3–4.

13. Paravicini (1997) 22; Antoni Maczak (1991) 'Aristocratic household to Princely Court', teoksessa *Princes, Patronage and the Nobility, The Court at the Beginning of the Modern Age c. 1450–1650*, Oxford University Press, 317.

14. Tämä ei koske tietenkään kaikkia teoksia.

15. Tomassa Astarita (1992) *The Continuity of Feudal Power, The Caracciolo di Brienza in Spanish Naples*, Cambridge University Press, 3; Dewald (1996), 101, 157–159; R.J.W. Evans (1991) 'The Court', teoksessa *Princes, Patronage and the Nobility, The Court at the Beginning of the Modern Age c. 1450–1650*, Oxford University Press, 483–485; Johanna Ilmakunnas (2000) *Säädyllistä kuluttamista, Yhäsaatelin rahankäyttö ja kuluttamistottumukset Ruotsissa 1700-luvun toisella puoliskolla*, Suomen ja Pohjoismaiden historian pro gradu, Helsingin yliopisto; Powis (1984) 4; Daniel Roche (1989) *La culture des apparences, Une histoire du vêtement XVIIe–XVIIIe siècle*, Fayard, 34–35; Karin J. MacHardy (1999) 'Cultural Capital, Family Strategies and Noble Identity in Early Modern Habsburg Austria 1579–1620', *Past and Present, a Journal of Historical Studies* 1999, n:o 163, 41, 48; Vrt. myös E.P. Thompson (1996) *Herrojen valta ja rabvaan kulttuuri, Valta, kulttuuri ja perinnäistavat 1700–1800-luvun Englannissa*, Gaudeamus, 48–49.

na on pidetty yliopistollisia tutkintoja. Asemansa vakiinnuttaneiden aatelisten kannalta yliopistollista koulutusta tärkeämpää oli kuitenkin – heidän asemansa säilyttämiseksi – epämuodollinen koulutus perheen, suvun ja hovin ympäristössä. Ylhäisaatelisto jopa paikoittain vahvisti omaa distinktiivistä asemaansa ylenkatsomalla yliopistollisia tutkintoja, joita uusien aatelisten ja nousukasryhmien katsottiin hankkivan. Asemansa vakiinnuttaneet aateliset arvostivat enemmän *grand tourin* kaltaisia luontaisesti aristokraattiseksi katsottuja sivistymismuotoja, joihin kuului usein lyhyt vierailu yhteen tai useampaan yliopistoon. Vanhemman aatelin hylkivä suhtautuminen yliopistollisiin tutkintoihin ei silti pätenyt kaikkiin Euroopan alueisiin ja vähitellen vanhempi aateli alkoi kaikkialla kiinnittämään enemmän huomiota yliopistolliseen koulutukseen. Habsburgien Itävallan alueella tämä tapahtui korostamalla samanaikaisesti symbolisen pääoman merkitystä, joka oli paremmin sopusoinnussa mainitun aatelin sosiaalisen statuksen ja aseman kanssa. Köyhällä maalaisaatelilla ei ollut puolestaan edes varoja koulutukseen.¹⁶

Yksi sitkeimmistä aatelialueista koskevista käsitteistä on ollut, että aateli oli kautta vuosisatojen jatkuvassa rappeutumisen tilassa. Tähän myyttiseen käsitykseen aatelin alituisesti heikentyvästä asemasta on aatelisilla itselläänkin ollut osuutta. Alexis de Tocqueville, jonka oma perhe oli hyvässä asemassa Ranskassa, kirjoitti 1800-luvun puolivälissä, että 1000-luvulta lähtien aatelin asema oli ollut jatkuvassa laskussa kautta koko kristillisen maailman. Tällaisella valituksella Tocqueville tuli yhtyneeksi jo keskiajalla lähtien esiintyneeseen nostalgiseen retoriikkaan, joka oli kuitenkin – koskien Tocquevillea itseäänkin – noussut enemmän aatelin odotuksista kuin todellisuudesta.¹⁷ Käsitteeseen aatelin jatkuvasta rappeutumisesta ovat vaikuttaneet myös 1960-luvun ja 70-luvun alun tutkimuksen keskittyminen aatelin taloudelliseen ”kriisiin”. Lawrence Stonen kuuluisa teos *The Crisis of the Aristocracy* (1965) vaikutti voimakkaasti tällaiseen näkemykseen ja hänen jälkeensä ilmestyi myös muita aateliston kriisitilaa ku-

vaavia teoksia. Nykytutkimus on kuitenkin korostanut, että kyseessä oli enemminkin suurinpiirtein vuodesta 1580 alkanut sata vuotta kestävä huono taloussuhdanne, joka koetteli vakavasti aatelisia, mutta jonka vaikutukset eivät olleet universaaleja ja josta aiheutui yllättävän vähän pysyvää vahinkoa aatelistolle kokonaisuudessaan.¹⁸

Aatelin aseman heikentymistä korostavan tutkimuksen takana on myös vaikuttanut aikaisemmin pitkälti weberiläisessä hengessä vallinnut käsitys siitä, että modernisoituvan valtion byrokraattiseksi muuttuva hallintokoneisto keskiluokkaisine ja yliopistollisen koulutuksen saaneine virkamiehineen olisi vienyt vallan pois aatelistolta.¹⁹ Tätä kuvaa on varsinkin uudempi patrinaatti- ja klienttisuhteisiin keskittynyt tutkimus kritisoinut. On myös huomautettu, ettei missään Euroopassa ollut syntynyt täysin professionaalistunutta virkamiehistöä ennen 1700-luvun loppua.²⁰

Uusi tutkimus on korostanut aateliston vallan jatkuvuutta ja sopeutumiskykyä. Yksittäiset perheet tai jopa aatelisryhmät saattoivat tuhoutua ja aatelin uudistuminen oli ylipäättänsä voimakasta, mutta ryhmänä katsottuna aatelisto pysyi vaikutusvaltaisena ja vauraana uuden ajan alussa ja pitkälti vielä 1800-luvullakin.²¹

16. Rudolf Braun (1999) 'Rester au sommet: modes de reproduction socioculturelle des élites du pouvoir européennes', teoksessa *Les Élités du pouvoir et la construction de l'État en Europe*, Presses Universitaires de France; MacHardy, 47–59; Hilde de Ridder-Symoens (1996) 'Formation et professionalisation', teoksessa *Les Élités du pouvoir et la construction de l'État en Europe*, Presses Universitaires de France, 227–235; Scott and Storrs (1995) 47.

17. Dewald (1996) 7–9.

18. Van Nierop (1993) *The Nobility of Holland, From Knights to Regents, 1500–1650*, Cambridge University Press 1993, 7; Scott and Storrs (1995) 26–27.

19. Dewald (1996) xiv; Scott and Storrs (1995) 37.

20. Maczak (1991) 315–327; Mettam (1995) 121–123; Gunner Lind (1996) 'Grands de l'État, classes clientélistes et élites du pouvoir', teoksessa *Les Élités du pouvoir et la construction de l'État en Europe*, Presses Universitaires de France, 11, 17; Wolfgang Reinhard (1995) 'Élites du pouvoir, serviteurs de l'État, classes dirigeantes', teoksessa *Les Élités du pouvoir et la construction de l'État en Europe*, Presses Universitaires de France, 188–189; Scott and Storrs (1995), 49.

21. Bush (1992) 30, 38; H. M. Scott (1995) 'Conclusion: The Continuity of Aristocratic Power', teoksessa *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries II*, Longman, 274–282.

ANU KORHONEN

Naurun teorit ja historiantutkimus

Osoittaako huumorintaju älykkyyttä, vai onko nauraminen tyhmyyden merkki? Asettuuko nauraja nauramansa yläpuolelle vai pilkkaako vallanpitäjiä? Onko kyky nauraa ihmisen perusominaisuus? Näihin kysymyksiin on historian kuluessa annettu hyvin erilaisia vastauksia. Filosofian tohtori Anu Korhonen analysoi naurun teorioiden käyttöä historiantutkimuksessa.

■ Nauru on historiallinen ilmiö, mutta samalla se on asia, joka on aina kuulunut ihmis-yhteisöjen toimintatapoihin. Viime vuosina nauru on ilmestynyt myös historian-tutkimuksen kohteiden joukkoon, mutta miten sitä pitäisi lähestyä? Koska naurun, huumorin ja koomisen tutkimus on usein monitieteistä, naurun historiaan perehtyvä joutuu kohtaamaan monia sellaisia selitysjä kuvausmalleja, jotka herättävät metodisia kysymyksiä. Historiantutkimuksen kannalta huumoriteorioiden kaanon ei ole helposti hyväksyttävissä mutta ei myöskään suoralta kädeltä hylättävissä. Miten sitä tulisi käyttää hyväksi?

Jaan tässä klassiset naurun teorit tyyppiliseen tapaan kolmeen: suomennettakoon ne ylemmyysteoriaksi, yhteensopimattomuusteoriaksi ja huojennusteoriaksi.¹ Nämä teoreettiset mallit ovat syntyneet pääasias- sa eri tieteenalojen, esimerkiksi filosofian ja psykologian tarpeisiin, ja ne pyrkivät selittämään naurun mekanismeja universaalista, ei-historiallisesta lähtökohdasta käsin. Ne siis vastaavat kysymykseen ”mitä nauru on”, kukin hieman omalta kannaltaan. Käsitte- len seuraavassa lyhyesti – ja väkivaltaisesti pelkistäen – näiden selityskimppujen sisäl- töjä ja niiden historiantutkimukselle asetta- mia ehtoja. Hahmottelen kuitenkin myös neljättä selityslinjaa, joka sopisi historiantut- kimukselle paremmin. Naurun näkeminen kulttuurisena ja yhteiskunnallisena ilmiönä

on historioitsijalle luonteva ajatustapa, mut- ta aletaanko naurun historia silloin nähdä välineenä jonkin muun selvittämiseksi?

Ylemmyys

Ylemmyysteoria on nauruteorioista kaikkein vanhin ja vaikutusvaltaisain. Sen alkuperäk- si on usein mainittu Platon ja varsinkin Aristoteles, joiden jalanjäljissä seurasivat Cice- ro ja Quintilianus. Ylemmyysteorian yhteyksiä antiikin kulttuuriin on siis tarpeen miettiä. Ylemmyysmallin mukaan nauru syntyy siitä, että nauraja havaitsee jotakin itseään alemmaksi: jotakin rumaa, joka ei kuitenkaan ole vahingollista. Nauru on siis toisen alentamista ja samalla naurajan itsensä ylentämistä. Kaikki edellä mainitut kirjoit- tajat ja heidän seuraajansa, esimerkiksi Thomas Hobbes, muistuttivat, että nauru sisältää näin aina jonkin verran pahantahtoisuutta, sillä se suuntautui inhimillistä pahuutta, hulluutta ja kykenemättömyyttä vastaan. Tällaiset negatiiviset naurun ominaisuudet tekevät selväksi, että sen objekti tulee nau- rettavuudessaan halvennetuksi.²

Ylemmyysmalli on syntynyt ja siitä kir- joitettiin kulttuurissa, jossa selkeä sosiaali- nen hierarkia koettiin oikeutetuksi, jopa jumalallisesti määräytyneeksi ja muuttumat- tomaksi. Tästä lähtökohdasta katsoen alem- mille nauramisessa ei välttämättä ollut mitään väärää. Alemmat olivat oikealla paikallaan, eikä heitä sen tähden tarvinnut sää- liä. Ylemmyysteorian mukainen nauru on mahdollista vain tilanteessa, jossa hierarkia- asetelma ei herätä sääliä; sääli tuhoaa nau- run mahdollisuuden.³ Niinpä ylemmysteo-

1. Jo alkuun on huomautettava, että harvojen tutkijoi- den kirjoituksia voi pitää minkään teorianmallin puhtaaksiviljeltyinä edustajina. Tässä seuraamani jako on löydettävissä esimerkiksi John Morreallilta, mutta on selvää, että muunkinlaiset jaottelut ovat mahdollisia. Ks. John Morreall (1983) *Taking Laughter Seriously* Albany. Esimerkiksi Seppo Knuutilan hieman erilai- sesta jaosta ks. Seppo Knuutila (1992) *Kansanhuu- morin mieli*, Helsinki 1992, 94, 106–107, 112–113.

2. Ylemmyysteoriasta enemmän Morreall (1983) 4–10. Ks. myös Aristoteles, *Runousoppi* 5, 1449a 31–36; Thomas Hobbes (1985) *Leviathan*, Aylesbury, 125.

3. Naurun sitoutuminen tunteettomuuteen tai myötätunnon tukahduttamiseen on otettu esiin monissa nau- rua käsittelevissä malleissa. Ks. esim. Henri Bergson (1994) *Nauru. Tutkimus komiikan merkityksestä*, Hel-

+ A Fooles Bolt is soone shot.

Good Friends bewa e, I'me like to hit yee,
 What ere you be heer's that will fit yee;
 Which way loeuer that you goe,
 At you I ayne my Bolt and it owne.
 To the Tune of, Oh no no no not yet.

Nauru toimii aseena, joka tähtää kobti kulttuurisia rajoja. Kuva englantilaisesta 1600-luvun arkiveisusta.

rian valtakaudeksi jäi antiikista uuden ajan alkuun ulottuva aika. Jo 1500- ja 1600-luvun kuluessa naurua alettiin samasta syystä kritisoida: ehdottoman oikeutettu ja jumalallisesti määrätty yhteiskuntakäsitys alkoi hajota. Tästä näkökulmasta katsoen ylemmyysteoria näyttäytyy historiallisesti spesifinä, sillä se liittyy tietynlaiseen käsitykseen ihmisten välisistä suhteista. Samalla se tulee ongelmalliseksi nykytutkijan analyttisenä välineenä. Vaikka yksittäisissä tapauksissa ylempi saattaa alemmalleen nauraa, ylemmyysteoria ei riitä selittämään naurun syytä.

Ylemmyysteoria epäilemättä paljastaa yhden tärkeän aspektin naurun mekanismeissa: ylemmydentunteesta voi nousta humoristinen katse alemmaksi havaittuun. On kuitenkin selvää, että tämä aspekti on siinä mielessä ahistoriallinen, että se voidaan löytää kaikissa nauruun taipuvaisissa kulttuureissa. Ei ole olemassa kulttuuria, jossa ei syntyisi hierarkioita, joissa nauru sijaitsee, eikä esimerkiksi länsimainen kulttuuri sivilisoimispyrkimyksistään huolimatta ole onnistunut kitkemään tätä huumorin lajia ihmisten mielistä. Jos kuitenkin yritämme soveltaa ylemmyysteoriaa historiallisen

naurun selittäjäksi, voimme huomata, ettei se välttämättä johda kovin pitkälle. Toki on niin, että menneisydessäkin ylemmät naurivat alemmilleen, mutta entä sitten? Kun havaitsemme menneisyyden lähteissä viiheen naurusta, se voi kertoa siitä, millaisia hierarkiarakenteita kulttuuri tuotti, mutta tämäkin vaatii jo lisäanalyysiä. Emme edes voi olla varmoja siitä, että kyse on juuri hierarkia-asetelmasta.⁴ Naurajan olettaminen automaattisesti naurun kohdetta ylemmäksi ei valaise historiallista tilannetta ja voi myös johtaa varsin virheellisiin tulkintoihin.

Omassa tutkimuksessani narreista ja renessanssin naurukulttuurista olen kuitenkin todennut, että ylemmyysteorialla on selvä paikkansa narreille nauramisen ymmärtämisessä.⁵ Tuon ajan oppineet seurasivat tiiviisti Aristoteleen oppeja ja kuvasivat naurun nimen omaan järjestömämmän ja heikomman havaitsemisesta aiheutuvaksi. Nauru kohdistui esimerkiksi maalaisiin, naisiin ja narreihin. Tässä mielessä naurusta tuli joidenkin mielestä myös hieman halveksittavaa. Voimme kuitenkin kysyä, onko tässä kysymys ainoastaan ylemmydentunteen heräämisestä vai jo seuraavan nauruteorian osasta, vastakohtaan havaitsemisesta ja älyllisyydestä. Ylemmyysteoria näyttäytyy siis vaikkapa narrien tutkijalle hyödyllisenä osana uuden ajan alun ajattelua, mutta modernin historiantutkimuksen kannalta siitä tuskin riittää keskiajan ja uuden ajan alun naurun selittäjäksi.

Sosiaalishistorian ja naishistorian tutkijat ovat samoin osoittaneet, että naurun voi nähdä tehokkaasti toimivana sosiaalisen kontrollin välineenä: vitsien, komedian ja huumorin kautta esimerkiksi käsitystä naisesta on voitu länsimaisessa perinteessä säädellä. Kun nauru nähdään tällä tavoin jotakin ihmisryhmää vastaan kohdistuvana aseena, asetelma liittyy ylemmyysteoriaan, mutta näyttää sen toisessa valossa. Nauru alkaa osoittaa kulttuurisia rajoja. Ylemmyydestä nouseva nauru on poliittinen ase ja samalla sosiaalisen polarisaation väline.⁶

Naishistoria avaa edelleen toisenkin näkymän ylemmyysteorian hankaluuksiin. Jos ajattelemme vaikkapa uuden ajan alkua, on helppo nähdä naisille nauraminen kontrol-

lin välineenä ja alemman aloillaan pitelemisenä. Nykypäivän naisille nauraminen ei voi tarkoittaa aivan samaa asiaa, mutta sukupuolitettun huumorin genre jatkaa eloaan aivan yhtä vahvana. Toki voimme edelleen tulkita blondivitsit patriarkaalisiksi mekanismeiksi, mutta niiden konteksti on kuitenkin toinen kuin uuden ajan alussa, jolloin ajatusta sukupuolten tasavertaisuudesta ei tosiasiassa ollut olemassa. Onko nauru siis luonteeltaan yliökonservatiivista ja sijaitsee vain *longue durée*n alueella? Ei tietenkään. Alemmuuden merkitys nykykontekstissa on toinen, ja mikäli naista vastaan suunnatut vitsit kertovat repressiivisistä pyrkimyksistä, on kysyttävä, miltä pohjalta ja millaisin ajatussisällöin nämä pyrkimykset toimivat. Pelkästä huumorin subjektin ylemmydentunteesta ei ole kysymys.

Yhteensopimattomuus

Yhteensopimattomuusteoria kääntää katseemme kohti naurun kognitiivista puolta: sen mukaan nauru on intellektuaalinen reaktio, jonka herättää jonkin odottamattoman, epäloogisen tai sopimattoman havaitseminen. Epäsuhtiin ja epäjohdonmukaisuuksiin reagoimiseen perustuvaa yhteensopimattomuusteoriaa on usein pidetty varsin myöhäisenä tulokkaana naurun teoriomallien joukossa: sen syntyvaiheet on ajoitettu jopa 1700-luvulle.⁷ Tämä ei pidä paikkaansa. Ainakin jo naurusta kiinnostuneet renessanssihumanistit olivat erittäin tietoisia odottamattomuudesta ja epäloogisuudesta nauramaan johdattavina malleina.⁸

Kiinnostavaa inkongruenssin mallissa on, että se johtaa hahmottamaan naurattavan yhteensopimattomuuden muotoja kulttuurisen ilmaisun eri tasoilla. Kielen taso on näistä tietenkin yksi: virheet, murteet, kaksimielisyydet, kielellä leikkiminen ja sen sääntöjen taivuttaminen aina paradokseihin ja loogisten periaatteiden rikkomiseen asti näyttävät jo yhden yhteensopimattomuuden tason moninaisuuden. Muitakin tasoja on lukemattomia. Yhteensopimattomuus toimiikin historiantutkimuksessa parhaiten muistuttaessaan naurun synnyn monimuotoisuudesta.

Jos otamme taas esimerkiksi uuden ajan

alun narrit, yllätysteorian käytännöllisyys käy hyvin ilmi. Narrien ajateltiin poikkeavan tavallisista ihmisistä niin ulkonäkönsä kuin käytöksensä, niin ajatustapojensa kuin koko henkisen rakenteensa suhteen. Ihmiset nauroivat narrin yllättäville toimille tai niille yllättäville huomioille, joita narrit heidän ilokseen tuottivat. Toisaalta narrit näyttävät myös yllätysteorian huonon puolen: kun uuden ajan alun kulttuurissa jo narrin olemus ja kaikki hänen tekemisensä oletettiin naurettaviksi eikä kaikki tuo touhu ollut mitenkään yllättävää, miksi he edelleen herättivät naurua? Monet nauruteoreetikot ovat todenneet, että nauru syntyy helpoimmin silloin, kun olemme valmistautuneita

sinki, 9; Sigmund Freud (1983) *Vitsi ja sen yhteys pöytäjuuntaan*, Helsinki, 192.

4. Kiinnostava yritys hahmottaa historiantutkimuksen, sen historian ja naurun suhdetta ylemmyysteorian valossa löytyy Hannu Salmen melko tuoreesta artikkelista. Salmi pohtii ensiksikin, voisiko menneisyydessä esitetty historian tulkinta näyttäytyä myöhemmälle lukijalle naurettavana siksi, että lukija kokee tuntevansa menneen tutkimuskohteen kirjoittajaa paremmin. Toiseksi hän kysyy, tunteeko tutkija joissain tilanteissa tutkimuskohteensa suhteen ylemmyyttä ja siksi myös huvittuneisuutta, eli naurattaako menneisyys fiksuä nykytutkijaa. Ks. Hannu Salmi (2000) 'Nauru menneisyydelle, Historiantutkimuksen ja huumorin', teoksessa Pauli Kettunen, Auli Kultanen & Timo Soikkanen (toim.) *Jäljillä. Kirjoituksia historian ongelmista*, Osa 1, Turku, 191–192. Mielestäni Salmen tulkinta herättää enemmän kysymyksiä kuin antaa vastauksia, sillä itse pitäisin vieraana sellaista asennetta, jossa tutkija kokee itsensä menneisyyttä tai sen tutkijaa etevämmäksi. Tietenkin Salmen kysymystä voisi jatkaa pohdintalla, olisivatko yllätys ja yhteensopimattomuus yhdistettävissä ylemmyyteen, ja voisiko siis historiantutkimuksen menneisyys sekään herättää naurua tutkijan hämmennyksen takia! Nähdäkseni tieteen narratiivien koomisia ominaisuuksia, vaikkapa ironista kertomistapaa, voi parhaiten lähestyä aspektologisten mallien kautta: tutkijakin nauraa esimerkiksi säännöstä poikkeamiselle ja yllättäville viittauksille.

5. Anu Korhonen (1999) *Fellows of Infinite Jest. The Fool in Renaissance England*, Turku.

6. Ks. esim. Linda Woodbridge (1984) *Women and the English Renaissance. Literature and the Nature of Womanhood, 1540-1620*, Brighton, 32; Sara Mendelson & Patricia Crawford (1998) *Women in Early Modern England 1550-1720*, Oxford, 60.

7. Morreall (1983) 15–19.

8. Gregory de Rocher (1979) *Rabelais's Laughters and Joubert's Traité du Ris*, Alabama, 19, 31–42; Daniel Ménager (1995) *La Renaissance et le rire*, Paris, 38–40. Ks. myös esim. Giovanni Giorgio Trissino (1562) *La quinta e la sesta divisione della poetica*, Venezia, 37; Laurent Joubert (1980) *Treatise on Laughter*, Alabama, 21–23.

ja odotamme koomista tilannetta.⁹ Eikö tämä heikennä yllätys- ja yhteensopimattomuusmallin tehoa? On jälleen todettava, että vaikka yllätysteoria sopii hyvin näyttämään yhteyksiä menneen ajan ajatusmallien ja nauramisen välillä, ei ole kovin helppoa löytää siitä välineitä kohti historiantutkijan viimekätistä tehtävää: menneen kulttuurin erityislaadun havaitsemista ja historiallisen muutoksen osoittamista yhteensopimattomuusteoria ei välttämättä palvele. Kuten ylempymalli, se antaa mahdollisuuksia ymmärtää naurun luonnetta yleensä, muttei puutu naurun luonteeseen historiallisena ilmiönä.

Henri Bergsonin kuulu tulkinta, jossa tärkeimmäksi naurua herättäväksi ilmiöksi nousevat inhimilliset odotukset pettävä jäykkyys ja mekanistisuus, on tulkittavissa inkongruenssin muodoksi: onhan siinä kysymys arkielämän edellyttämän jännitteisyyden ja joustavuuden puutteesta, joka yllättäen ilmetessään saa katsojan huvittumaan. Bergson itsekkin kuitenkin katsoo, ettei pelkkä inkongruenssi auta meitä vähimmässäkään määrin ymmärtämään, miksi nauramme. Nauru on palautettava ”luonnolliseen ympäristöön, yhteiskuntaan”, kuten Bergson totesi.¹⁰ Mekanistisuuskin on siis naurettavaa vain siinä suhteessa, missä se asettuu poikkitelein kulttuurin vaatimusten kanssa.

Samaan ovat viitanneet monet muutkin naurun tutkijat. Esimerkiksi Seppo Knuutilan mielestä inkongruenssi voi toki auttaa ymmärtämään naurua, mutta ei riitä selittämään sitä. Kaikki vastakohtaisuus ja yllättävyys taas ei herätä huvitusta. Kuten Mary Douglas on huomauttanut, jos pelkkä yhteensopimattomuus ja ylösalaisin kääntäminen riittäisivät kaskuksi, ihmiskunta ei koskaan herkeäisi nauramasta. Vastakohtaisuuden korostaminen on naurun superiteoria, jonka voi varsin ongelmitta liittää kaikkiin muihin malleihin. Kumota sitä ei voi, mutta samalla sopii kysyä, onko se liian yleinen avatakseen erityistä selittävää näkökulmaa.¹¹

Huojennus

Huojennus-, vapautus- tai varaventiiliteoria johdattaa nyky muodossaan Sigmund Freudin

jäljille, mutta sen edeltäjiä on havaittavissa paljon aiemminkin. Esimerkiksi 1400-luvun Ranskassa selitettiin karnevaalin tarpeellisuutta höyryn päästämisen mekanismina: kuten täysistä viinitynnyreistä tuli väliin laskea ilmaa etteivät ne halkeaisi, myös yhteisöstä tuli väliin päästää ylimääräisiä jännitteitä ulos. Huojennusteoriassa siis oletetaan, että sekä yksilö että yhteiskunta kokoavat itseensä liiallista henkistä energiaa, joka vaatii jossakin muodossa ulospääsyä. Nauru tarjoaa yhden tällaisen vapautusmekanismin, vaikkapa kapina toisen. Huojennusmalli on siis ennen kaikkea (sosiaali)psykologinen tulkinta naurun synnystä.

Vapautusteoriaa on kuitenkin syystä kritisoitu. Esimerkiksi draamatutkija David Wilesin mielestä varaventiiliteoria edustaa kyseenalaista näkemystä yhteiskunnan toiminnasta:

Varaventiiliteoria, ja sen vastaava kirjallisuudentutkimuksellinen linja, koomisen huojennuksen teoria, nojaavat sellaiseen malliin, jossa yhteiskunta ja yksilö yhteiskunnan pienoismallina nähdään kuohuvana ja hahmottomana massana, jota pitää paikallaan jokin ulkoinen voima. Keskiaikainen ajatus siitä, että hengen on hallittava rumista, edeltää Freudin mallia idiä hallitsevasta egosta. Molemmat mallit implikoivat sitä, että tukahduttaminen on välttämätön osa henkilökohtaista ja poliittista selviytymispeliä.¹²

Yhteisön sisäistä sekasortoa olisi siis kontrolloitava ulkoisen paineen avulla, jotta päädyttäisiin hallittuun ja sivilisoituneeseen kokonaisuuteen. Vapautusteoriassa freudilaisittain on kysymys samasta asiasta ihmismielen suhteen: mieli nähdään sinä energiavaranona, jota voidaan vapauttaa erilaisten toimintamallien kautta ja ohjata haluttuun suuntaan. Nauru toimii yhtenä vapautuksen mekanismina. Freudilaisen huojennusteorian edustajien mukaan sosiaaliset kiellot keräävät henkistä energiaa tiedostamattomaan, ja naurutilanteet sitten tarjoavat mahdollisuuksia tuon energian vapauttamiseen.¹³

Ongelmalliseksi energian vapautuksen mallin tekee se, ettei mitään keinoja hen-

kisen energian mittaamiseen tai havaitsemiseen ole löydetty. Teoria on siis vain teoriaa, olettamusta inhimillisen psykologian luonteesta.¹⁴ Jos jälleen otamme esimerkin narreista, voi olettaa vain, että narri kaikenlaisten rajojen rikkojana tarjoaisi naurulle välineen syöksyä ilmoille tai että hän omak-suessaan ruumiillisia ja seksuaalisia vapauksia puhdisti yhteiskunnan ja sen yksittäisten jäsenten henkisen energian varastoja, jotka muuten pidettiin repressoivan egon avulla kurissa. Vaikka tällainen lähestymistapa voi eittämättä olla kiinnostava, historioitsijan vaikeudet sen suhteen ovat ilmeisiä.

Huojennusmalli sopii menneisyyden tutkimiseen huonosti, koska sekä koomisen että sosiaalisesti hyväksyttävän käyttäytymisen rajat olivat erilaisia kuin nykyisin. Kuinka siis voisimme tietää, mitkä ajatukset, käytänteet ja tukahduttamismekanismit keräsivät henkistä energiaa, mitkä taas olisivat voineet sitä vapauttaa? On tietenkin liian yksinkertaista olettaa, että kaikki kaskut tai kaikenlainen komedia olisivat syntyneet teemoista, jotka selkeästi osoittaisivat, mikä oli kulttuurissa kiellettyä ja millaisia estoja saattoi puhdistaa naurun avulla. Historioitsija siis tarvitsisi huomattavan määrän kontekstuaalista tietoa voidakseen olettaa jotakin naurun osoittamista rajoista. Mitä näistä rajoista tai naurusta itsestään siis enää voisi analysoida vapautusteorian avulla?

Nauruteoria ja historian ongelma

Tällaiset huumoria, koomista ja naurua selittävät teoreettiset mallit eivät ole täysin oikeassa eivätkä väärässä, ne eivät kumoa toisiaan eivätkä selitä kaikkea naurusta. Niiden ongelmaksi on yleensä koettu se, ettei mikään niistä yksin selitä naurua kovinkaan pitkälle, vaikka ne eivät oikein ole täysin yhdistettävissäkään.¹⁵ Historiantutkijalle ongelma ei pelkisty siihen, että teoriomallien väliltä olisi vaikea valita, vaan kysymys on ennemminkin niiden historiantutkimukseen sopimattomasta alkuoletuksesta, siis naurun historiattomuudesta. Vaikka näissä malleissa esiintyisikin huomio naurun yhteiskunnallisuudesta ja kulttuurisuudesta, ajallisuutta ei niissä problematisoida.

Klassisten nauruteorioiden ongelma historiantutkimuksen näkökulmasta on jo niiden tavoitteenasetteluun liittyvä historiallisen herkkyyden puute: pyrkimyksessään universaalisuuteen ja kattavuuteen ne jättävät tahallisesti naurussa tapahtuvat muutokset havaitsematta ja problematisoimatta – sekä naurun subjektien että objektien kannalta. Ajattelemme naurun syitä tai käytänteitä, on kuitenkin selvää, että nauru muuttuu ajan kuluessa. Jopa se tapa, jolla ihmiset nauravat, on historiallisesti muuttuvaa. Tältä pohjalta klassiset nauruteoriat käyvät historiantutkimuksen käytössä suorastaan absurdeiksi. Vaikka historian näkökulmasta kaikki nauruun liittyvä kuuluu historialliseen prosessiin, klassisten nauruteorioiden kannalta Platon ja Aristoteles, riippumatta omasta kulttuurisesta ja historiallisesta kontekstistaan, tarkastelivat täsmälleen samaa ilmiötä, jonka me voimme havaita omissa kulttuurissamme.¹⁶

Tällainen lähestymistapa ei voi kiinnittää ensisijaista huomiota siihen, millaisille asioille ja teemoille kunakin aikana on nauruttu tai millaisia ilmiöitä ihmiset ovat kokeneet hauskoiksi. Nämä kysymykset ovat liitoksissa kulttuurisiin arvo- ja merkitysjärjestelmiin, kun taas universaalien naurumääritelmien kanssa niillä on vähemmän tekemistä. Esimerkiksi Mary Douglas on muistuttanut, ettei koomista ole olemassa ilman kulttuurista kontekstiaan. Konteksti

9. Ks. esim. Freud (1983) 192.

10. Bergson (1994) 13–14.

11. Mary Douglas (1996) *Thought Styles. Critical Essays on Good Taste*, London, 6; Seppo Knuutila (1996) 'Humorforskningens teori och praktik', teoksessa Ulf Palmfelt (toim.) *Humor och kultur*, Turku, 43.

12. David Wiles (1987) *Shakespeare's Clown. Actor and Text in the Elizabethan Playhouse*, Cambridge, 173; ks. myös Morreall (1983) 32–33.

13. Freud (1983) 108, 205–206.

14. Morreall (1983) 20–36. Huojennusteorian eri aspekteja on myös psykologiassa perusteellisesti kritisoitu. Ks. esim. Kirsti Lagerspetz (1977) *Aggressio ja sen tutkimus*, Helsinki, 211–213, 230.

15. Ks. Knuutila (1992) 105–106.

16. Esimerkiksi lähes kaikki artikkelit nauruteorian moderneissa klassikoissa ponnistavat universaalisuuden ja muuttumattomuuden lähtökohdasta, ks. Anthony J. Chapman & Hugh C. Foot (toim.) (1976) *Humour and Laughter: Theory, Research and Applications*, London ja John Morreall (toim.) *The Philosophy of Laughter and Humour*, Albany.

paitsi antaa luvan nauraa, myös ylipäättään synnyttää koomisen tilanteen.¹⁷

Lienee myös syytä olla hieman varuillaan sen suhteen, miten psykologisesti yhtenäiseksi ihmisen ajallisen maailman mieltää: kokivatko esimerkiksi keskiajan ihmiset todellakin naurun aivan samalla tavoin kuin me, koska heidän psykologinen laatunsa oli täsmälleen sama? Vaikka historiantutkijat tapaavatkin olla varuillaan teorian suhteen ja vierastavat usein esimerkiksi voimakkaan konstruktivistista suuntaa psykologisiksi luonnehdittavien ilmiöiden historian tutkimisessa, on kuitenkin helppo ajatella, että kulttuurikonteksti vaikuttaa siihen, miten ihminen yhtäältä käyttäytyy ja toisaalta ymmärtää käyttäytymisensä taustalta löytyvät ilmiöt. Nämä ilmiöt voivat olla esimerkiksi tunteita tai naurun tapaan niitä lähelle tulevia asioita. Siinäkin tapauksessa, että ajattelisimme ihmisten pysyvän pohjimmiltaan psykologisesti muuttumattomina, joutuisimme hyväksymään sen, että kulttuuri heidän ympärillään säätelee naurun mahdollisuuksia. Kun nämä säätelymekanismit joka tapauksessa ovat historiallisesti muuttuvia, on vaikeaa enää mieltää ihmisten reaktioita-kaan täsmälleen samoiksi.

Kaikkien kolmen teorian kuvaamat ilmiöt voidaan kuitenkin löytää menneisyyden kulttuureista. Teoriamallit eivät suinkaan ole virattomia historiantutkimuksessakaan, kunhan muistaa katsoa asiaa juuri menneisyyden kulttuurin huomioon ottaen. Ne eivät käy analyttisiksi välineiksi historian päätehtävää, historiallistamista, suorittamaan, mutta ne voivat olla hedelmällisiä kunkin yksittäisen tutkimustehtävän kannalta. Nauru on tunnistettava menneistä yhteyksistään, ja niiden kautta se on myös merkityksellistettävä. Tätä varten tutkijan on löydettävä menneisyydelle oikeat kysymykset, joilla paikantaa naurua. Klassisten nauruteorioiden avulla voi joskus selkeyttää myös menneisyyden naurun prosesseja, kunhan ei oleta teoriamallien selittävän menneisyyttä mitenkään absoluuttisesti.

Tässäkin mielessä klassisissa nauruteorioissa on kuitenkin ongelma, sillä ne eivät juurikaan tue sellaisia problematisoinnin tapoja, jotka nykyisessä historiantutkimuk-

sessä koetaan tärkeiksi. Hyvä esimerkki tästä on niiden totaalinen vaikeneminen suhteessa sukupuoleen. Kuitenkin nämä teoriat ovat selkeän sukupuolittuneita ja sukupuolittavia. Nainen ei niissä näy, tai jos näkyy, nainen mielletään huumorin kohteeksi. Jos nainen mielletään koomisen subjektiksi, se tarkoittaa usein koomisen mieltämistä samalla vähempiarvoiseksi retoriseksi keinoksi. Kuten Frances Gray on todennut, on jo korkea aika luoda huumorin teoria, jossa naisen naurua ei lueta ainoastaan sellaistaisten miehiseksi miellettyjen määritelmien kautta, jotka pahimmillaan kieltävät naisen huumorin mahdollisuuden ja parhaimmillaankin muokkaavat sen maskuliinisen mallin mukaiseksi.¹⁸ Sukupuolikysymys on vain yksi esimerkki menneisyyden kulttuuria hallitsevista teemoituksista, joista nauruteoriat eivät puhu.

On tietenkin myös muistettava, että jokainen naurun teoriasta sanansa sanonut on samoin sidoksissa omaan aikaansa ja kulttuuriinsa. Esimerkiksi Mihail Bahtinin tulkinnot Rabelais'n naurusta syntyivät suhteessa stalinistiseen puhdasoppineisuuden vaatimukseen, joka hänen tutkimustyössään vertautui uuden ajan alun katoliseen kirkkoon ja valtaeliittiin.¹⁹ Henri Bergsonin ajatusta mekaanisen jäykkyyden naurettavuudesta taas voi tarkastella vasten viime vuosisadan vaihteen voimakasta teollistumiskehitystä ja Bergsonin omaa huolta yhteiskunnan epäinhimillistymisestä.²⁰ Kiinnostavaa monissa aiemmissa teorioissa on myös se, että ne pyrkivät tekemään voimakkaasti eroa hengen ja ruumiin välille. Bergsonille "moraalinen persoonallisuus ja sen älyllisesti muuntautuva energia" oli se luova prinssiippi, joka asettui nauramaan "typerän yksitotiellemä ruumiille" sekä sen jäykkyydelle ja konemaisuudelle.²¹ Freudin aggressiivinen tai seksuaalinen vitsi mahdollisti hengen energiataloudessa tapahtuvat purkaukset, joissa ruumiin sanelemia sääntöjä päästiin käsittelemään piilotajunnassa.²² Jopa Bahtinin groteski ja ruumiillinen nauru ilmaisi samalla kansan hengen vapautta, jota kirkko ja valta eivät kyenneet tukahduttamaan. Naurava ruumis nousee siis hengen ilmaisen kanavaksi. Näinkin naurun tutkimus on

siis aikaansa ja länsimaiseen ajattelun traditioon sidottua. Nykytutkija ei enää voi ottaa ruumiin ja hengen epäsuhtaa tai hierarkiaa annettuna, eikä oikeastaan edes erottaa näitä entisessä mielessä toisistaan.

Muuttuvat naurut eli historian hauskuus

Historiantutkija siis lisäksi mielellään naurututkimuksen kaanoniin kolmen edellä esitellyn lisäksi naurun ajallista ulottuvuutta korostavan suunnan. Kysymys ei ole vain naurun historian tutkimisesta, vaan sen tunnistamisesta, että nauru on lähes universaaleista piirteistään huolimatta erittäin kulttuurisidonnaista ja aikaspesifiä. Asiaa voisi ehkä katsoa tutkimusmielessä kahdesta suunnasta: haluammeko selvittää, mitä nauru menneisyydessä oli, vai haluammeko etsiä sitä, mitä nauru kertoo kulttuuristaan? Osin nämä näkökulmat ovat tietenkin päällekkäisiä, sillä naurun olemukseen kuuluu myös se, mille nauretaan. Historioitsija kysyy mielellään ensi sijassa sitä, mitä merkityksiä menneisyyden nauru kantaa ja mitä se meille tuosta menneisyydestä kertoo.

Nykyiselle historialliselle naurututkimukselle suurimman panoksen on varmasti antanut Mihail Bahtin, joka tutkimuksessaan Rabelais'n huumorista sijoitti naurun nimen omaan yhteiskunnalliseen kehykseen.²³ Bahtin puhui torin kielestä, groteskista ruumiillisuudesta ja karnevalistisista rakenteista, jotka kaikki sijoitettiin spesifisti 1500-luvun kulttuurin piiriin. Näin Bahtinia voi pitää naurun kontekstuaalisen ja kommunikatiivisen suuntauksen vahvana tiennäyttäjänä. Kun Bahtinin tulkintojen pohjalta on yleistetty karnevalismin teoriamalli, mennään kuitenkin vaarallisemmille vesille. Bahtin ei Rabelais-kirjassaan väitä, että nauru toimisi aina karnevalistisen mallin mukaisesti tai että naurun yleinen luonne olisi karnevalisointi. Hänelle karnevalismi oli partikulaarista: se liittyi uuden ajan alun kulttuuriin, jossa karnevaalilla oli erityinen spesifi merkityksensä. Tästä huolimatta myös bahtinilaisesta tulkintatavasta on haluttu muokata naurua universaalisti kuvaava malli, joka itse asiassa muistuttaa kovasti huojennusteoriaa.²⁴ Tässä mallissa nauru sijaitsisi jäl-

leen hierarkiassa – tällä kertaa marxilais-pohjaisessa sellaisessa – jossa alemmat yhteiskuntaluokat nousevat hallitsevaa luokkaa vastaan ja vapauttavat itsensä nostamalla esiin valtakulttuurin groteskit ja absurdit puolet. Vaikka Bahtinin kansannaurussa olikin vapauttamisen vivahde, hän kyllä näki ylösalaisin kääntämisen nojautuvan käännöksen näkyvyyteen: kulttuuriset käännökset naurattivat vain, jos tiedettiin, mikä suhteen käännökset tehtiin.

On ylitulkintaa väittää, että karnevaali olisi ollut Bahtinille vallankumouksen väline tai mekanismi. On ylitulkintaa väittää myöskään, että Bahtin olisi vetänyt yhtäläisyysmerkit käsitteiden karnevaali ja karnevalismi välille. Bahtinin viesti on siis hänen muodikkuutensa myötä trivialisoitunut. Historiallisen naurututkimuksen kannalta kannattaakin olla olettamatta Bahtinin pohjalta karnevalismin tulkintamekanismia, vaan pitäytyä Bahtinin ydinsanomaa, naurun toimintatapaan tietyssä kulttuurisessa tilanteessa. Tämä ei tarkoita, etteikö naurun kykyä näyttää vakavat asiat naurettavana voisi samalla pitää klassisten nauruteorioiden tapaan kaikkea naurua luonnehtivana yleisenä väittämänä. Sen sijaan huomion-arvoista on esimerkiksi Daniel Ménager'n

17. Douglas (1996) 5–6.

18. Frances Gray (1994) *Women and Laughter*, London, 20, 33.

19. Eva Österberg (1995) *Folk förr. Historiska essäer*, Stockholm, 87–88.

20. Mary Douglas (1975) *Implicit Meanings. Essays in Anthropology*, London, 87.

21. Bergson (1994) 44–46.

22. Freud (1983) 86.

23. Mihail Bahtin (1995) *François Rabelais – keskiajan ja renessanssin nauru*, Helsinki.

24. Aivan viimeaikaisista esimerkeistä mainitsen Vesa Kurkelan artikkelin työväeniltamista, jossa kansan mentaliteetiksi konstruoidaan karnevalistinen diskurssi, jonka juurien sitten todetaan Bahtiniin nojautuen olevan myöhäiskeskiajalla. En lainkaan väitä, etteikö karnevalismia voisi pitää tällaisena diskurssina. Kurkela ei kuitenkaan eksplikoi, millä perusteella karnevalismin pitkä linja luodaan. Karnevalismin nimeäminen työväestön diskurssiksi näyttää aivan ongelmattomalta, mutta aikaperspektiivin olettaminen vaatisi mielestäni pidempää perustelua, jottei päädyttäisi universaaliolletuksiin. Vesa Kurkela (2000) 'Työväeniltamat, valistus ja karnevaali', teoksessa Joni Krekola, Kirsti Salmi-Niklander & Johanna Valenius (toim.) *Naurava työläinen, naurettava työläinen. Näkökulmia työväen buumoriin*, Saarijärvi, 14.

voimakkaasti esittämä näkemys, että Bahtin oli väärässä olettaessaan naurun populaarikulttuuriseksi ilmiöksi. Nauru kuului kaikille kulttuurin tasoille. Bahtinin ajatus ei saa mitään tukea myöskään renessanssin nauruteoreetikkojen kirjoituksista – he kun olivat erittäin koulutettua ja luenututta mutta samalla huvittelunhaluista väkeä. Tietenkin myös Rabelais itse oli kaukana populaarikulttuurisesta hahmosta.²⁵

Historiantutkimuksessa sosiaalinen hierarkia ja sen monet käännökset ovat joka tapauksessa nousseet merkittävimäksi naurun kautta tulkittavaksi aspektiksi. Varsinkin varhaisempia aikoja tulkittaessa naurun takertuminen sosiaaliseen järjestelmään on avannut Suomessakin kiinnostavia kysymyksiä; esimerkeistä käyvät vaikkapa Marko Lambergin ja Kustaa H. J. Vilkun artikkelit keskiajan ja uuden ajan alun naurusta.²⁶ Sekä ylemmyys- että huojennusteorian kannalta on tietenkin mielenkiintoista, että historiantutkimuksen katse on löytänyt menneisyydestä ennen kaikkea alempien naurua ylemmilleen. Kysymys on samasta tendenssistä, jonka voimme huomata niin Bergsonilla, Freudilla kuin Bahtinilakin: nauru on jotakin epämuodollista, energistä ja elinvoimaista, joka hyökkää muodollisen, vakavan ja etablisoituneen kimppuun. Koominen on kontrollin vastustamista.²⁷ Ei kuitenkaan kannata unohtaa, että myös tuo vakava kontrollipyrkimys käyttää hyväkseen naurua. Maalaisuudelle, naiseudelle, tyhmyydelle ja lapsellisuudelle on myös osattu nauraa. Nauru ei siis sijaitse sosiaalisessa hierarkiassa mitenkään yksiselitteisellä tavalla.

Nykyisessä historiantutkimuksessa kulttuuri nähdään mieluusti prosessina, ei staatitena tilana. Tällainen kulttuuristen prosessien risteyspaikka tarvitsee aina dialogia ja kitkaa toimiakseen. Nauru sijoittuu näppärästi kulttuurin prosessi-määritelmään: nauru on tällöin yksi niistä mekanismeista, joilla kitka synnytetään ja joilla dialogia käydään. Robert Darnton käyttääkin naurututkimukselle sopivaa metaforaa kulttuurihistorian perustehtävästä: menneisyyden hahmottaminen on ”vitsin ymmärtämistä” (*getting the joke*). Nauru on siis kiinnostavaa juuri siinä

suhteessa, missä se sijoittuu kulttuuriseen merkityksenantoon.²⁸ Nauru on yksi sosiaalisen neuvottelun tapa, eikä vain epätoivotujen käyttömallien kritisointimenetelmä. Nauru ei osoita vain sitä, mitä paheksutaan, vaan myös sitä, mitä arvostetaan tai mistä keskustellaan. Näin nauru antaa tutkijalle mahdollisuuden tarkastella lähietäisyydeltä menneisyyden arvomaailmaa. Asiat, joista kerrotaan vitsejä, ovat asioita, jotka herättävät epävarmuudentunteita: ne pitävät sisällään sosiaalisia jännitteitä, poliittisia pelkoja, tiedollisia ristiriitoja tai muuttuvia arkipäivän arvoja ja normeja. Eva Österberg onkin kiinnostavasti todennut, että itse asiassa naurua herättävät vain ”vakavat” asiat, eivät suinkaan kevyet ja turhanpäiväiset!²⁹

Neuvotteluksi ja dialogiksi ymmärrettynä kulttuurissa nauru voi olla myös sosiaalisen yhteenkuuluvuuden ja samuuden viestittäjä: sen avulla voidaan julistaa jaettu arvoja ja hallita sosiaalisia prosesseja. Esimerkiksi uuden ajan alussa naurua käytettiin varsin tietoisesti yhteiskuntajärjestyksen ylläpitäjänä, sillä sen avulla voitiin vahvistaa toivottuja käyttäytymismuotoja ja leikin varjolla kritisoida poikkeavaa käytöstä. Uuden ajan alun kulttuurissa naurettavana näyttäytyi ennen kaikkea poikkeavuus, josta saatettiin suorastaan rangaista naurattavien häpeäriittien avulla.³⁰

Vaikka erilaisuus on edelleen meidänkin kulttuurissamme naurettavaa, myös liiallinen samankaltaisuus saa meidät herkästi tarttumaan pilkkakirveeseen. Naurun kohde vaihtelee arvojen muuttuessa, naurun avulla voidaan muuttaa arvoja, ja nauru saattaa jopa ennakoida arvojen muutosta. Huumorin ja koomisen paradoksaalisiin puoliin kuuluu se, että ne voivat olla samanaikaisesti äärimmäisen konservatiivisia ja suoranaisten vallankumouksellisia. Tiedämmekö esimerkiksi, mitä rahvaan vallanpitäjistä kertomat kaskut todella merkitsivät suhteessa sosiaalisen hierarkian pysyvyyteen? Kaskuja ei voinut ymmärtää ilman tietoisuutta hierarkiasta ja usein ne myös pönkittivät sitä, mutta kuitenkin ne samalla vihjasivat muista mahdollisuuksista ja loivat ajatuksen muutoksesta ja säännön kyseenalaistamisesta.

Marko Lamberg on aivan oikein todennut, että menneisyyden huumoria tutkiva törmää tavan takaa siihen tosiasiaan, ettei hän ollenkaan tiedä, mille tutkimuskohteessa oikein ollaan nauramassa. Aina nauru ei edes edellytä erityistä syytä.³¹ Niin paljon kuin voimmekin väittää naurun kiinnittyvän vakavien asioiden käsittelyyn, ei tutkijalla ole mitään takeita siitä, että naurulla tai menneisyyden koomisilla teksteillä on ollut mitään syvällistä tarkoitusta. Syvällisyyttä kannattaa silti etsiä. Historiallisen naurututkimuksen perimmäinen pyrkimys on konstruoida koomisen kulttuurin konteksti, ja se on vakava tehtävä.

Seppo Knuutila on paikantanut huumorin ja koomisen tutkimuksessa kolme keskeistä metodologista ja teoreettista ongelmaa. Ensiksikin tutkijan tulisi saada selville, mitä huumori ja koominen kertovat menneisyyden kulttuurista ja siinä elävistä ihmisistä. Toiseksi koominen on pystyttävä paikallistamaan, tunnistamaan ja merkityksellistämään monissa konteksteissaan. Kolmanneksi tulisi vielä etsiä ja ymmärtää niitä reaktioita, joita huumori ajan ihmisissä herätti.³² Nämä hieman eritasoiset ja tutkimusprosessissa eri kohdissa aktualisoituvat ongelmat tulevat hienosti esiin esimerkiksi Anne Heimon artikkelissa, jossa hän pohtii vuoden 1918 traagisten tapahtumien käsittelyä ”humoristisina kertomuksina”. Huumorilla on monia tehtäviä, ja ne voivat näyttäytyä hämmentävimmillään ja paljastavimmillaan juuri äärimmäisen vakavien tutkimuskysymysten kautta. Heimolla huumori peittää ja paljastaa, suojaa kertojaa, ilmaisee epävarmuutta ja näyttää vakavan huvittavana.³³ Historiantutkijalle Heimon haastattelumateriaaliin perustuva tutkimus esittää ylimääräisen haasteen: kun historioitsija niin usein tutkii aikaa, jonka puhetta ja naurua emme tosiasiaassa voi kuulla, miten löydämme ne paikat, joissa koominen sijaitsee?

Anne Heimon näkökulma johdattaa myös huomaamaan, että historiallekin naurun pitää kertoa muustakin kuin sosiaalisesta hierarkiasta. Koominen sijaitsee niin kerrotussa kuin kertomisen tavassa, niin kertojan ja kuulijan yksilöllisessä mielessä kuin heidän kollektiivisessä merkityksimaailmassaan.

Kulttuurihistorioitsijaa jääkin helposti vaivaamaan, etteivät naurun sosiaali- tai mentaliteettihistorialliset painotukset ole juuri välittäneet sosiaalisen rakenteen ohella muista koomisen sijaintipaikoista. Huumorintutkimuksen aspektologisia malleja hyväksi käyttäen voisimme ehkä hahmottaa, millaisia nämä koomisen paikat voisivat olla. Anton Zijderveld on osoittanut koomisen luonteeksi deviaatiota, normista poikkeamista. Poikkeaminen voisi tapahtua ensiksikin jo mainitun sosiaalisen tai yhteiskunnallisen rakenteen suhteen, mutta myös

25. Ménager (1995) 5–6.

26. Marko Lamberg (1998) 'Arvokkuus, valta ja huumori myöhäiskeskiajan yhteiskunnassa', teoksessa Susanna Niiranen & Marko Lamberg (toim.) *Ihmeiden peili. Keskiajan ihmisen maailmankuva*, Jyväskylä; Kustaa H. J. Vilkkunen (2000) 'Herranperkeleet ja nakumannit. Säätyläistön ja rahvaan välinen ristiriita suomalaisessa kansanomaisessa huumorissa 1550–1850', teoksessa *Naurava työläinen, naurettava työläinen*, Saarijärvi. Samaan on pyritty myös kansainvälisesti: hollantilaisten historiantutkijoiden kokoama *A Cultural History of Humour* on kiinnostunut nimen omaan sijoittamaan naurun tarkempiin kulttuurisiin ympäristöihinsä länsimaisen historian pitkällä linjalla. Kuten kirjan toimittajat toteavat, koomiset tekstit on paikallistettava ”siihen ryhmään tai kulttuuriin, jossa niitä levitettiin”. Jan Bremmer & Herman Roodenburg (1997) 'Introduction: Humour and History', teoksessa Jan Bremmer & Herman Roodenburg (toim.) *A Cultural History of Humour*, Cambridge, 3.

27. Douglas (1975) 95.

28. Robert Darnton (1984) *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History*, London, 81–82.

29. Österberg (1995) 75; ks. myös Knuutila (1992) 275.

30. Naurusta koston välineenä uuden ajan alun kulttuurissa ks. esim. Peter Burke (1997) 'Frontiers of the Comic', teoksessa *A Cultural History of Humour*, Cambridge, 62, 65–67; häpeäriiteistä ks. esim. Martin Ingram (1984) 'Ridings, Rough Music and the "Reformation of Popular Culture"', *Past & Present* 105, passim; naurusta sukupuolittavan kontrollin välineenä ks. esim. Natalie Zemon Davis (1975) *Society and Culture in Early Modern France*, Cambridge, 133–142; Elizabeth Foyster (1993) 'A Laughing Matter? Marital Discord and Gender Control in Seventeenth-Century England', *Rural History* 1:4, 6–7.

31. Lamberg (1998) 55–57; ks. myös Philippe Ménard (1990) 'Le rire et le sourire au Moyen Age dans la littérature et dans les arts. Essai de problématique', teoksessa Thérèse Bouché & Hélène Charpentier (toim.) *Le rire au Moyen Age dans la littérature et dans les arts*, Bordeaux, 25–26.

32. Knuutila (1992) 87.

33. Anne Heimo (2000) "Se oli simmost sukkelaa aikaa". Mikä sammatillaisia vuodessa 1918 naurattaa?, teoksessa *Naurava työläinen, naurettava työläinen. Näkökulmia työväen huumoriin*, Saarijärvi, 53.

VIIVI JA WAGNER

Viivi ja Wagner: nykyaurun analyysia.

kielen, logiikan tai emootioiden suhteen.³⁴ Samantyyppiseksi merkitysrakenteeksi voisi vielä bahtinilaisittain kohottaa myös inhimilliset fyysiset tekijät, ulkonäön ja ruumiillisuuden. Näiden aspektien kautta voisi nähdäkseni tavoitella naurun ja koomisen paikantamista kokonaisvaltaisemmin kulttuurisessa mielessä, ja toki esim. koomisen sidonnaisuus seksuaalisuuteen on kiinnostanut myös suomalaisia historioitsijoita.³⁵

Naurun olemus on joka tapauksessa kommunikatiivista ja laajasti ajatellen sosiaalista. Myös kulttuuri sinänsä on kommunikatiivista, ja nauru on sen sisällä monella tasolla toimiva erityinen merkitysten havaitsemisen ja vaihdon tapa. Naurua tarkastelemalla voimme rikkoa totunnaisia sosiaalisen elämän hahmottamiseen liittyviä kategorioitamme. Tapaamme ajatella, että työ ja lepo ovat arkea jakavia periaatteita, samoin vakava ja leikki tai yksilö ja kollektiivi. Nauru ei ole vain lepoa ja leikkiä, vaan sillä on kiinteä suhde siihen, mikä nähdään vakavana. Se on myös yksilön ja kollektiivin toisiinsa sitouttamisen tapa. Nauru siis ikään kuin halkaisee tällaiset jaottelut tai kuljettaa merkityksiä niiden välillä. Nauru on kaksikasvoinen ilmaisun ja ymmärtämisen tapa, joka valaisee kohdettaan aina useammasta suunnasta. Edelleen, naurua ei sinänsä voi pitää tunteena, mutta siihen latautuu huomattava määrä erilaisia tunnereaktioita, joita historiantutkimuksen on kiinnostavaa lähestyä. Nauru voi siis avata erilaisen näkökulman kohti arkitodellisuutta. Historiantutkija voisi vääntää tul-

kintansa miekkaa juuri tällaisissa haavoissa, siellä missä menneisyyden kulttuuri avaa näkymän merkityksen repeämään, monitulkintaisuuteen.

Naurun ilmasujen paikantaminen on kuitenkin edellä esitetystä huolimatta edelleen kovin hankalaa. Voimme hyvin ajatella, että nauru on säännöstä poikkeamista, mutta entä toisin päin: miten naurusta voi päätellä tuon säännön? Menneisyydessä on ilmiöitä ja kertomuksia, joista tiedämme, että ne ovat herättäneet huvitusta. Historiantutkija uskoo, että huvitus sijoittuu kulttuurikontekstiin – että nauru kertoo meille kontekstista ja konteksti naurusta. Nauru voi kuitenkin liittyä useiden sääntöjen rikkomiseen ja viitata moneen suuntaan. Chris Holcombin tavoin voisi todeta, että ”vitsit varmistavat tehonsa yhdistämällä kokemuksen yhteensopimattomia osa-alueita sopivan sopimattomiksi yhdistelmiksi”. Nauru tekee kaikkensa vastustaakseen merkitysten ja vaikutusten yksilulotteisuutta ja selkeyttä, sillä naurun luonteeseen kuuluu monitulkintaisuus ja epävarmuus. Vitsille voi esittää täysin vastakkaisia tulkintoja, jotka kaikki ovat yhtä oikeita.³⁶

Ei ole mitenkään yksinkertaista rekonstruoida tilanteita, joissa naurettiin, olivat nuo tilanteet sitten diskursiivisia tai tapahtumanomaisia. Knuuttilan huomio siitä, että naurun tutkiminen on ennen kaikkea sen paikallistamista, on siis otettava vakavasti. Kun Henri Bergson luonnehtii naurua ”älyjen yhteydeksi”,³⁷ hän osuu myös historiallisen naurututkimuksen ongelman ytimeen: missä

mielessä meidän tutkijanälymme voi olla yhteydessä menneisyyden naurajan älyyn? Samalla kuitenkin huomaamme, että pyrkimys ymmärtää menneisyyden naurua on malliesimerkki hermeneuttisen keskustelun vaatimuksesta: emme voi ymmärtää siitä mitään, ennen kuin antaudumme dialogiin menneisyyden jälkien kanssa ja opimme seuraamaan noissa jäljissä näkyvää tapaa järkeillä. Ilman menneisyyden järkeilytapojen havaitsemista emme voi kuulla menneisyyden naurua.

Jos haluamme naurun kulttuurisen paikan lisäksi tutkia historiallista naurua itseään, meidän on vielä käännettävä katseemme kontekstista takaisin kohti naurua. Nauru ei ainoastaan valaise ympäristöään, vaan on myös itsessään arvokas tutkimuksen kohde. Monesti historiantutkijat ovat peräytyneet naurun kaksinaisen luonteen – historiasidonnaisuuden ja universaalisuuden – edessä ja päätyneet tarkastelemaan sitä, mistä nauru kertoo. On helpompaa tutkia sitä, jonka tiedämme muuttuneen kuin etsiä jonkin sellaisen luonnetta, jonka muutos on epävarmaa. Emme silti voi tyytyä vain etsimään naurua määritteleviä ja sääteleviä kulttuurisia mekanismeja, vaan on pysähdyttävä myös miettimään, miten ja miksi nauru itse on menneisyydessä ollut olemassa. Yksinkertaisimmillaan tämä voi tarkoittaa esimerkiksi nauramisen tapoja: onko ehkä äänekäs naurunhohotus ollut varhaisempina aikoina sallitumpaa ja hillitty hymyily myöhemmin korkeammassa kurssissa? Myös alussa esittämäni kysymys huumorintajun käsitteellistämistä koskee naurun muuttuvaa ymmärtämistä. Ehkä tunnetuin esimerkki menneen naurun merkityksellistämistä ja siihen aina liittyvistä ohittamattomista vaikeuksista on Robert Darntonin tulkinta pariisilaisten oppipoikien kissankidutuksesta, joka kertoo olennaisia asioita 1700-luvun naurun emotionaalisista latauksista ja aggression merkityksestä nauramisessa. Darntonin useaan suuntaan avautuva tulkinta paljastaa mainiosti, miten monisyisestä ja -tulkintaisesta ilmiöstä naurussa on kysymys.³⁸

Emme siis saa unohtaa naurun sisäisiä lainalaisuuksia: ylemmän ja alemman suh-

detta, karnevalistista nurinpäin kääntämistä, yllättävyyttä, odottamattomuutta ja ambivalenssia sekä naurun vapauttavaa vaikutelmaa. Historiantutkimuksessa on järkevää käyttää klassisia nauruteorioita valaisemaan naurun yleistä luonnetta, mutta tarvitsemme lisäksi toisesta suunnasta ilmiötä läpileikkaavaa ajallisuuteen huomionsa kiinnittävää katsetta. Naurun kommunikatiivisen luonteen tunnustaminen on ensisijaisen tärkeää etsittäessä historiantutkimukselle luonteenomaista tapaa lähestyä naurua. Nauru on aina neuvottelua ja sopimusten artikulointia ihmisten ja ilmiöiden välillä. Nauru myös sijaitsee aina kulttuurisessa, historiallisesti spesifissä kontekstissaan, joka tuo oman ulottuvuutensa naurun tarkasteluun. Nauru ei ole muuttumatonta.

Tuntuisi ehkä houkuttelevalta yhtyä Bergsonin viehättävään päätelmään, että nauru on lepoa ajattelemisen työstä, jokapäiväiseen arkeenkin kuuluvasta keskeytymättömän älyllisen valppauden ponnistuksesta. Bergsonille nauru oli tahdon epähuomiota ja älyn hetkittäistä laiskuutta, elämän väsymyksen vaatimaa lepoa.³⁹ Emme kuitenkaan enää voi tyytyä tällaiseen tulkintaan. Päinvastoin, nauru on nimen omaan ajattelua. Se on kuitenkin sellainen ajattelun muoto, jonka olennainen ainesosa on leikki. Nauru ei ole vain lepoa ja laiskuutta vaan myös ponnistusta, ymmärrystä ja tulkintaa. Kuten Eva Österberg on kirjoittanut, nauru on kulttuurista ilmaisua ja laddattu täyteen merkitystä.⁴⁰ Kysymykseksi kuitenkin jää, mitä ihmeen merkitystä! Siksi naurua on syytä tarkastella historiantutkimuksen näkökulmasta.

34. Anton C. Zijderveld (1983) 'The Sociology of Humour and Laughter', *Current Sociology* 31:3, 6–10; ks. myös Knuutila (1992) 114.

35. Ks. esim. Kustaa H. J. Vilkkuna (2000) 'Herotes oli koira: humoristinen puhe rikoksena', teoksessa Olli Matikainen (toim.) *Rikos historiassa*, Jyväskylä, 252.

36. Chris Holcomb (2000) "A man in a painted garment": The social function of jesting in Elizabethan rhetoric and courtesy manuals, *Humour* 13:4, 430–431.

37. Bergson (1994) 10–11.

38. Darnton (1984) 101.

39. Bergson (1994) 151–152.

40. Österberg (1995) 75. Lopuksi kiitos kommentoitsita Marjo Kaartiselle.

JUKKA KORPELA

Faktaluettelo, tulkin- ta ja spekuloiava essee – mitä on huippu- historiantutkimus?

Professori Juha Sihvola pohti edellisen numeron pääkirjoituksessa historian tieteellistä luonnetta. Professori Jukka Korpela arvioi Sihvolan väitteitä. Sihvola vastaa Korpelalle s. 192.

■ Historia on objektiivisuuden pyrkivä tie, joskin sen teorianuodostus on varsin heterogeenista. Historiaa kirjoitetaan ymmärrettävällä arkikielellä, joten sen argumentaation tajuaa jokainen sivistynyt ihminen, ja hän on siten kompetentti osallistumaan keskusteluun. Historiantutkimus kohdistuu ”perimmäisiin kysymyksiin, siihen, mikä on olennaista ihmisenä olemisessa” ja siksi kansalaiskeskustelu on historiantutkimuksen keskeinen ulottuvuus. Historian tieteellisiin erityisominaisuuksiin kuuluu myös ”tulkinnallinen mielikuvitus”.

Historian ”tieteellisyys” on perinteinen ongelma. Englannin kielen science-sanan merkityksellä saivartelu on kuitenkin ollut erittäin destruktiivista koko historiantutkimuksen osalta. Suomalaisessa käsitemaailmassa historia on ja pysyy tieteenä, kuten Sihvola itsekin asian totesi. Akatemian lomakkeen ”scientific relevance” on sitä paitsi täsmällisempi käänös kuin ”scholarly re-

levance”, koska kyse on kansainvälisestä konferenssikielestä eikä Oxfordin englannista. Tarkoitus on välittää tietoa ei-äidinkielisten välillä keinotekoisella, englantilaispohjaisella yhteisellä kielellä. Informaation välitys on tärkeämpää kuin harhautella toisiaan niillä idiomeilla, joita Shakespeare on joskus sattunut kirjoittelemaan. Käytämme englantia, koska se on kansainvälinen kieli, emmekä siksi, että englantilaisilla tai amerikkalaisilla olisi korvaamatonta sisällöllistä annettavaa. Englantilais-amerikkalaisella tiedekäsityksellä on pikemminkin paha kontaminova vaikutus. Sen vihoviimeisin ulottuvuus lienee tuotekehittelyn ymmärtäminen tieteeksi. Siihen suuntaanhan suomalainenkin mediajulkisuus ohjaa ihmisten ja hallinnon tiedekäsitystä ja sitä myötä yhteiskunnan varoja.

Historian yhteydessä korostetaan irratiionaalisen fantasian aspektia eli ”mielikuvitusta”, kun taas yhteiskuntatieteissä hoetaan myyttistä teorian mantraa. Kummassakin on kyse samasta asiasta. Yksittäisiä havaintoja pyritään ymmärtämään aiemman tutkimuksen luomalla tiedolla, ymmärryksellä tai hyväksytyillä oletuksilla. Yhteiskuntatieteet korostavat tieteellisyytään oikein: ne yrittävät esittää kykijensä rajoissa vakavia ja säännöllä kontrolloituja loogisia väitteitä tutkimuskohteestaan. Historian arkikielisuuden vuoksi siinä tieteen ja spekuloinnin rajan osoittaminen olisi tärkeää. Kun jokamies kykenee esittämään mielipiteitään eikä itse pysty tajuamaan historiantutkimuksen periaatteiden puutteellista tuntemustaan, hämärtyy se ero, mitä menneisyydestä oikeasti tiedetään ja mitä sinne kuvitellaan.

Historian ja kaunokirjallisuuden rajan

häivyttäminen on laaja ilmiö. Luonnollisesti jokamiestä kiinnostavat villit visiot ja tulkinat enemmän kuin täsmällinen lähdetutkimus, joka pahimmillaan voi johtaa kivaan päätelmään, että jostakin asiasta ei tiedetä paljoakaan. Ilmeisesti tämän vuoksi käsitys historiasta alkaa rajoittua vain laajoihin puheenvuoroihin. Se näkyy tiedotusvälineiden, yliopisto-opiskelijoiden ja siis myös tiedeyhteisön historiakuvassa. Historiatieteeksi nimitetään esseistisiä spekulatioita nykyihmisen identiteetistä, suomalaisten sieluntuskasta ja Euroopan maailmankansalaisen mielenmaisemasta. Käsitys on tullut esille myös viime päivien puheenvuoroissa Venäjän historiasta. Vaikka onkin tärkeää antaa yleisölle kokonaiskuva, olisi korostettava myös sitä, että tieteellisesti tämä on mahdollista vasta perusteellisen lähdetutkimuksen pohjalta ja että lähteillä eli ”muinaisuuden jätteillä” argumentoitua visio on vain väite, ei tutkimustulos. Kaunokirjallisuuden maailmassa toki riittää, että väitteet ovat vain loogisia. Niidenhän ei tarvitse olla kerran ollutta totuutta.

”Tulkinnallista mielikuvitusta” ei toki tarvitse sulkea pois. Se on kuitenkin pidettävä omana kategorianaan ja tosiasioiksi esitetyt omanaan. Tutkijan on selkeästi erotettava se, mitä lähteistä hänen mielestään voidaan oikeasti tietää ja mikä on hänen tulkintaansa. Hän itse ratkaisee tuon ”oikeasti”-sanan sisällön. Siitä häntä tutkijana arvotetaan. Mielikuvituksellinen visio ei saa myöskään riistää pääosaa. Tieteellisen tutkimuksen ja kaunokirjallisen spekuloinnin rajaa ei toki tarkasti voi määritellä. Sen Sihvola minua huomattavasti parempana filosofina täsmällisesti esittikin. Parhaimmillaan rohkeat yleistykset ja syvälliset assosiaatiot johtavat humanistisen sivistyksen helmiin. Pahimmillaan ”lähdetutkimukset” taas jäävät detaljien identifiointilistoiksi, joita ei voi pitää keräilyharrastusta syvällisempinä. Jokaisen pitäisikin itse koko ajan kaikkea historiaa lukiessaan miettiä myös sitä, millä auktoriteetillä eli historiallisella lähdemateriaalilla tekijä kulloinkin väitteitään tukee: onko kyse dokumentoitavasta menneisyyden tiedosta, loistavasta assosiaatiosta, omasta mielipiteestä vai arvauksesta.

Suomen kieli tuo vielä erityisen ongelman mukanaan. Kun spekuloidaan suurilla kulttuurikielillä, tiedeyhteisö asettaa rajat. Toisaalla – kuten Venäjällä – rajat ovat hyvin ahtaat. Tieteenä katsotaan lähes vain rikostutkimuksen tarkkuudella tehty dokumentaatio. Toisaalla – kuten Yhdysvalloissa – oivaltavalle ideoinnille annetaan tilaa. Kaikkialla kuitenkin tiedeyhteisö kykenee laajuutensa vuoksi kontrolliin ja erottaa tieteen mielikuvituksesta. Suomessa tällaista laajaa asiantuntevaa yhteisöä ei ole kuin poikkeustapauksissa. Useimmat tutkijat ovat alansa ainokaisia ja siten ”aivomyrskyt” ja ”ajatuksenlennot” otetaan yleensä tosina. Suomesta puuttuu myös diletantti-käsite positiivisessa mielessä. Meillä ihmiset esittävät näkemyksensä omalla persoonallisella arvovallallaan, jonka he ovat saaneet siviilivirkansa, poliittisen asemansa tai muun yleisen kunnioituksensa takia. On kuitenkin aivan eri asia, mitä Max Jakobson, Mauno Koivisto, Heikki Ylikangas tai Ohto Manninen tietävät talvisodasta. Kaikki osaavat sanoa asiasta viisaita näkemyksiä, mutta heitä tarkemmin arvottamatta jokainen puhuu eri kategoriassa.

Itse korostaisin historiantutkimuksen aikasidonnaisuutta ja tutkimuskohteen ainutkertaisuutta. Historia on historiaa vain, kun tutkimuskohte ei ole abstrakti aikaan sitoutumaton yleinen väittämä. Historia yrittää ymmärtää jotakin nimenomaista jossakin nimenomaisessa ajassa. Tämä täytyy tieteenkin tajuta varsin laajasti. Ainutkertainen voi olla jokin yhteiskunnallinen rakenne esim. väkivaltarikollisuus teollisuusyhteiskunnassa. Tieteenä historia ei kuitenkaan tämän pohjalta halua väittää enää mitään sen yleisempää ”väkivaltarikollisuudesta”. Historioitsija voi toki sanoa, mutta silloin hän siirtyy jo tieteenä ulkopuolelle spekuloiimaan. Tässäpä myös on ero yhteiskuntatieteisiin: ne pyrkivät luomaan teorian, jolla jotakin ilmiötä voi ymmärtää varsinaisen empiirisen materiaalin ulkopuolella. Historia ei kai ainakaan tieteenä edes yritä irrottautua tutkimuskohteestaan ja väittää jotakin universaalia.

Sihvolan pääkirjoituksen huonoin puoli onkin siinä, että hän rajoittaa ”historiaksi”

vain laajat "puheenvuorohistoriat" ja määrittelee historian tutkimuksen ymmärtämiseksi vain tutkimuksen johtopäätelyn logiikan ymmärtämisen. Kaikki "puheenvuorohistoriat" eivät toki ole tieteellisen historiantutkimuksen ulkopuolella, ja kiistatta laajat visiot ovat tärkeä osa jokaisen ihmisen historia- ja minäkuvasta. Tällaisten laajojen kysymysten yhteydessä toimii myös kaikkien sivistyneiden kansalaisten kyky osallistua keskusteluun ja heidän kykynsä arvioida lähtökohtien ja johtopäätelyn oikeellisuutta, koska aiheiden laajuuden vuoksi tekijä on aina pakotettu liikkumaan melko yleisellä tasolla. Tällaisissa "puheenvuorohistorioissa" aiemman tutkimuksen soveltaminen ja "tulkinnallinen mielikuviutus" ovat myös hyvin keskeisiä. Niissä voi olla runsaastikin detaljivirheitä sen vuoksi, että tekijä ei tietenkään kykene hallitsemaan erittäin laajaa erityistutkimusten kenttää, ja on pakotettu epätarkkoihin yleistyksiin ja joutuu käyttämään vanhentuneita erikoistutkimuksia. Näitä väistämättömiä virheitä keskeisempää onkin saattaa kansalaiskeskustelun pohjaksi perusteltu näkemys menneestä.

Se puoli, jonka Sihvola ja koko nykyinen keskustelu sivuuttaa, on erityisalojen täsmätutkimus. Se on ehdottoman tärkeää, jotta tieto menneisyydestä pysyisi ajan tasalla ja jotta "puheenvuorohistoriat" edes jollakin aikaviiveellä olisivat muuttumatta täydeksi fantasiaksi. Koska erityistutkimuksissa pyritään mahdollisimman suureen täsmällisyyteen, ne edellyttävät suurta spesialisoitumista. Siksi niitä ei todellisuudessa ymmärrä kuin kuhunkin erityisalaan vihkiytynyt. Kysehän ei ole pelkästään johtopäätelyn oikeellisuudesta, vaan pikemmin useista syvällisistä erityistiedoista ja -taidoista. Juuri siksi historian professori ei ole maallikkoa viisaampi päättämään itselleen vieraan historia-alan tutkimushankkeesta. En usko omien töitteni juurikaan avautuvan tutkijoille, jotka eivät tunne slaavikronikoiden kehityshistoriaa, niiden kieltä ja viimeisintä tutkimusta Itä-Euroopan keskiajasta. Tutkimus Stefan Permiläisen kuvan eroista Moskovan ja Novgorodin kronikoiden välillä ei myöskään "pohdi ihmisenä olemisen olen-

naisuuksia", mutta silti se on tieteellistä historiaa. Oma tieteellinen pätevyuteni rajoittuu myös näihin keskiajan Itä-Euroopan asioihin ja kunnioittaakseni tätä en väitä olevani kiinnostunutta maallikkoa kummoisempi nykyisen Venäjän ongelmassa, vaikka olen muissa työtehtävissä ammatillisesti käsitellyt Venäjää ja sen yhteiskuntaa.

Jos on suurella vaivalla hankkinut jonkin alan syvällisen asiantuntemuksen, on myös oikeutettu vaatimaan, että hankkeita ja saavutuksia arvioivat ja arvostelevat sellaiset ihmiset, jotka myös niistä oikeasti jotakin tietävät. Tämä ei tarkoita sitä, etteivät muutkin saisi lausua asiasta mielipiteitään yleisessä keskustelussa. Nämä mielipiteet eivät kuitenkaan sisällöllisissä seikoissa voi olla painavia ja niiden sellaisena ottaminen on joko avointa halveksuntaa oikeille asiantuntijoille tai tunnustusta omasta asiantuntemattomuudesta.

Yleisen kompetenssin kiistäminen aiheuttaa käytännön ongelman mm. Akatemian rahanjaon tieteellisessä savuverhossa. Tästä huolimatta ei minullakaan ole tarjota mitään vaihtoehtoa nykyiselle toimintamallille. Emmehän me voi omia tutkimuksiamme arvioida tai antaa niitä tutkijajästyviemme tai -vihamiestemme arvioitavaksi. Ongelman ja oman rajallisuuden tunnustaminen olisi kuitenkin kaikille hyväksi. Tämä johtaisi luonnollisesti samalla kaikkien "huippu"-etuliitteellä varustettujen hankkeiden ymmärtämiseen naurettavuuksina.

Historiantutkijoiden tulee osallistua kansalaiskeskusteluun. Se on sivistyneen kansalaisen velvollisuus, mutta en sotkisi siihen tieteellistä pätevyyttä. Keskusteluihin osallistuu kaikkien alojen ammattilaisia keskustelun omilla ehdoilla. Historioitsija voi esittää oman ammattinsa tärkeitä näkökulmia ja saada siten yhteisöä ymmärtämään esim. musiikkitaloproblematiikassa jotakin aivan uutta. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että tällaiset historioitsijan politiikassa esittämät mielipiteet olisivat tieteellisiä. Vaikka talvisodasta kirjoitettua tutkimusta kykenevät useat kiinnostuneet lukemaan ja voivat sen pohjalta käydä perusteltua keskustelua, ei tämä myöskään tarkoita sitä, että kaikki keskustelu olisi tutkimuksellisesti

merkityksellistä. Arvokkaatkin mielipiteet eivät näet aina täytä historian tieteellisiä kriteereitä.

Oma ammattilypeys ei ole minkään halveksimista tai kenenkään oikeuksien polkemista: putkimies osaa korjata putkia ja lääkäri hoitaa sairaita kadunmiestä paremmin. Tämän asian toteamisella ei ole demokratian kanssa mitään tekemistä. Poliittisia mielipiteitä saa jokainen esittää kansalaiskeskustelussa eikä koulutus voi tätä rajoittaa. Silloin kun historiantutkimus on poliittista spekulatiota, siitä tietenkin voi esittää kuka vain mielipiteitään. Jos taas kyse on roomalaisten piirtokirjoitusten ajoituksesta, niin toivoisi keskustelijoilta edes välttävää latinan taitoa. Kohtuullisen pitkällä kokemuksella politiikasta kehottaisin ystävä Juhaa tutustumaan todelliseen demokratiaan ja osallistumaan jonkun vuoden päästä Jyväskylässä yleisiin vaaleihin. Toisin kuin Helsingin salongeissa oikeat äänet kerätään marketilla kahvia ja pullaa tarjoamalla sekä höpöttämällä pehmoisia. Todellisuudessa ei kannata edes yrittää mitään argumentoivaa keskustelua, koska ihmiset vain stressaantuvat turhasta ajattelusta. Loppujen lopuksi kaikella keskustelulla on tasonsa eikä niitä juurikaan kannata sotkea keskenään.

JUHA SIHVOLA

Täsmätutkimuksesta ja kansalaiskeskustelusta

■ Kiitän professori Jukka Korpelaa mahdollisuudesta jatkaa historian tieteellisyyttä koskevaa debattia, jota viimeksi harjoitimme Helsingin yliopiston historianopiskelijoiden ainejärjestölehdessä *Kronikassa* joskus 1980-luvun alussa. On paikallaan kiittää Korpelaa myös erityisalojen tieteellisen täsmätutkimuksen puolustamisesta. Kun olen

itse saanut tärkeimmän tieteellisen koulutukseni antiikin filosofian tekstejä kreikan-kielillä lukemalla ja niistä detaljitutkimuksia kirjoittamalla, ymmärrän toki, että pelkkä lähteiden saattaminen luettavaan muotoon ja niiden täsmällinen tulkinta vaativat suurta vaivannäköä ja erikoistunutta ammattitaitoa. Erityisesti kunnioitan papyrologia, jotka toimittavat Herculaneumista löytyneitä filosofisia papyruksia meidän aatehistorioitsijoiden ja filosofien luettavaksi, sekä kriittisten käsikirjoituseditioiden tekijöitä, jotka käsikirjoituskaaoksen pohjalta jaksavat palauttaa tekstejä mahdollisimman alkuperäiseen muotoon.

Historiatiede(kään) ei koostu pelkästä erikoistuneesta täsmätutkimuksesta vaan tarvitaan myös laajempia tulkintoja, kontekstualisointeja ja synteesejä. Toisin kuin Korpela näyttää ajattelevan, en pidä hyväksyttävänä, että tällaisetkaan esitykset sisältäisivät yksityiskohtia koskevia virheitä, vaikka olenkin hänen kanssaan samaa mieltä siitä, että suomen kaltaisella pienellä kieli-alueella tällaisten virheiden eliminointi on vaikeampaa kuin muualla puutteellisen kollegiaalisen kontrollin takia. Kun esimerkiksi kirjoitin Korpelan kenties ”puheenvuorohistoriaksi” luokittellemaa kirjaani *Toivon vuositubat*, pyrin välttämään yksityiskohtavirheitä luettamalla käsikirjoitusta parhailla asiantuntijoilla akatemiaprofessoreista piis-poihin sekä käyttämällä uusinta kansainvälistä tutkimusta vanhentuneiden yleistestosten sijasta sellaisten kohtien muotoiluissa, joiden osalta alkuperäislähteitä koskeva perehtyneisyyteni oli pinnallinen.

Väitteeni tulkinnallisen mielikuvituksen välttämättömyydestä ei kuitenkaan liittynyt täsmätutkimuksen ja synteessin väliseen eroon. Tulkinnallista mielikuvitusta tarvitaan myös täsmätutkimuksessa syistä, jotka mainitsin Korpelan kritisoimassa pääkirjoituksessani (*HAik* 1/01) ja joita olen systemaattisemmin käsitellyt esimerkiksi Jorma Kallelan juhlakirjaan kirjoittamassani artikkelissa ’Anakronismi ja sen välttäminen’. Toisin kuin Korpela en myöskään ymmärrä tulkinnallista mielikuvitusta missään mielessä ”irrationaaliseksi fantasiaksi”. Kysymys on pikemminkin hyvästä arvostelukyvystä.

Olen joka tapauksessa ilahtunut, että Korpela hyväksyy ajatuksen, että tieteellisen tutkimuksen ja kaunokirjallisen spekulati-
on rajaa on kovin vaikea määritellä. Sama tietysti koskee täsmätutkimuksen ja synte-
sin tai perustutkimuksen ja sen poliittisiin
päämääriin tähtäävän sovelluksen välillä.
Olen samaa mieltä kuin Korpela siitä, että
jonkinlaista rajanvetoa kaikissa näissä suh-
teissa tarvitaan. Yksi spekulatiion ulos sul-
keva kriteeri voisi liittyä esimerkiksi tulkin-
nan yksinkertaisuuteen: tieteellinen tutki-
mustulos on yksinkertaisin mahdollinen tie-
teellisesti kontrolloitu tulkinta, joka voidaan
antaa annetulle lähdeaineistolle.

Korpela viittaa myös erikoisalojen täsmä-
tutkimuksen tieteellisen merkityksen arvi-
oinnin ongelmallisuuteen, josta hän on
käyttänyt laajemman puheenvuoron *Helsingin Sanomissa* aiemmin keväällä (HS
24.3.2001). Arviointi esimerkiksi Suomen
Akatemian määrärahoja jaettaessa on vai-
keaa, koska on määritettävä sekä tutkimuk-
sen taso sekä oman erikoisalansa kentässä
että suhteessa muiden alojen tutkimukseen.
Suomen Akademia käyttää täsmäasiantunte-
musta arviointitehtävissä, mutta se ei vähen-
nä päätöksenteon vaikeutta, koska täsmä-
asiantuntijalla on usein vahva tendenssi yli-
korostaa oman alansa merkitystä suhteessa
muihin aloihin. Hänellä ei kuitenkaan ole
mitään erityistä asiantuntemusta tällaisen
vertailevan arvion tekemiseen. Siksi pelkil-
lä täsmäasiantuntijoilla saataisiin paljon ar-
viointituloksia asteikon yläpäähän. Vastuu
päätöksestä on tietenkin toimikunnilla,
mutta asiantuntija-arviot eivät tällöin juuri
antaisi ohjausta päätöksentekoon. Tähän on-
gelmaan ei ole mitään helppoja ratkaisuja.

Parasta, mitä tutkija voi itse tehdä saa-
dakseen työnsä oikeudenmukaisesti arvioi-
duksi, on esittää tuloksensa niin selkeästi
ja täsmällisesti kuin mahdollista, jotta eri-
koisalain ulkopuolinen asiantuntija ja pää-
töksentekijäkin voi ymmärtää, mitkä ovat
tutkimuksen lähtökohdat, miten johtopää-
tökset on tehty niiden perusteella ja mikä
on tutkimustulosten yleinen merkitys. Tämä
ei tietenkään olisi väitettävä selvittäneen-
sä ”ihmisenä olemisen olennaisuuksia”.

Olen Korpelaa optimistisempi sen osalta,
että asiallisesti tehtyä tieteellistä tutkimus-
ta osaavat arvioida suhteellisen oikeuden-
mukaisesti muutkin kuin erikoisalain asian-
tuntijat. Tästä yksi osoitus on se, että Suo-
men Akatemian käyttämissä laajoissakin
asiantuntijapaneelissa päädytään yllättävän
suureen mielipiteiden konvergenssiin.

Korpela suosittelee minulle siirtymistä
Helsingin salongeista Jyväskylän supermar-
ketteihin höpöttämään pehmoisia ja syöt-
tämään mummoille pullaa, jos haluan tu-
tustua suomalaisen demokratian todellisuu-
teen ja luoda poliittista uraa. En tiedä, onko
Korpela oikeassa väittäessään, että suoma-
laisessa politiikassa ei kannata edes yrittää
argumentoivaa keskustelua, koska ihmiset
muka stressaantuvat turhasta ajattelusta.
Esimerkiksi Osmo Soininvaaran kaltaisen
pohdiskelevan ja halpaa populismia välttä-
vän poliitikkotyypin nousu ainakin puhuu
päinvastaista. On poliittisen todellisuuden
kanssa miten tahansa, poliittinen järjestel-
mämme perustuu aika ylevään ideaaliin.
Demokratiaa perusteleva normatiivinen
taustaoletus on, että kaikkien kansalaisten
ajatellaan ainakin halutessaan kykenevän
ymmärtämään ja seuraamaan argumen-
toivaa puhetta ja sen myötä poliitikkojen
ja jopa intellektuellien väitteitä, vaikka kaik-
ki eivät ehkä kykene tällaista puhetta itse
tuottamaan. Siksi demokraattisen kansalais-
keskustelun ajatellaan olevan ainakin peri-
aatteessa mahdollista. Historiaa koskevilla
argumenteilla on tässä keskustelussa tärkeä
sija. Omat kokemukseni kansalaiskeskuste-
lun käymisestä ovat voittopuolisesti myön-
teisiä. Luojan kiitos kaikkien ei ole pakko
seisoa räntäsateessa ostoskeskuksella tai
esiintyä Tuttu juttu -showssa saadakseen
äänensä kuuluviin. Itselleni on riittänyt, että
Helsingin salonkien lisäksi on ollut tilaisuus
puhua esimerkiksi Sysmän Lehmäseminaa-
rissa, Sippolan Ilon ja surun akatemiassa ja
Pohjois-Karjalan historiallisessa yhdistykses-
sä. Jälkimmäisten kaltaisissa tilaisuuksissa
on useimmiten saanut sekä kiitollisempaa
että kriittisempää palautetta kuin pääkau-
punkiseudun poispilatululta herrasväeltä.

PETRI KARONEN

Turhaa teorian alasampumista

Dosentti Petri Karonen vastaa vielä kerran akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle nuijasodan tulkinnastaan (ks. Haik 1/2000 s. 87). Ylikankaan oheinen kommentti päättää keskustelun.

■ Ennen kuin julistaa itsensä taistelun voitajaksi, olisi hyvä pohtia vaihtoehtoa, jonka mukaan vastapuolen hiljeneminen josakin kysymyksessä ei välttämättä ole merkki myöntymisestä tai antautumisesta, vaan saattaa kertoa myös siitä, että keskustelu todetaan hedelmättömäksi.

Heikki Ylikangas on esittänyt kantansa harvinaisen selvästi. Mutta miksi akatemiaprofessori tuhlaa energiaansa kelvottomaksi ja virheelliseksi tuomitsemansa tulkinnan alasampumiseen useilla erilaisilla foorumeilla – eikö hän luota yleisön arvostelu- ja vertailukykyyn? Jos niin on, niin en enää ihmettele, miksi yhtä yksityiskohtaa koskeva kritiikki on saanut tällaiset mittasuhteet. *Pohjoisen suurvallan* kokonais kuvassa nuijasota ei ole kovin tärkeä – toisin kuin 1590-luvun kriisin loppuratkaisu kokonaisuutena. Kriisin jälkitilan vähintään kohtuullinen hoitaminen oli keskeistä suurvalta-aseman saavuttamisessa ja varsinkin aseman säilyttämisessä. Todettakoon, että yleiskäsitykseni Ruotsin suurvalta-ajasta eroaa Ylikankaan kuvauksesta.

Muilta osin viittaa aikaisempiin kirjoituksiini ja päätän keskustelun omalta osaltani tällä erää tähän.

HEIKKI YLIKANGAS

Käsitysten eroavuudesta

■ Petri Karonen on oikeassa siinä, että käsityksemme Ruotsin suurvalta-ajasta eroavat. Minusta nuijasota – talonpoikaissota suomalaisittain – ei ole vain historiankirjoituksen koetinkivi vaan myös vuosisataisen historiallisen kehityksen keskeinen solmu-kohta. Se poisti viimeisetkin pidäkkeet sääty-yhteiskunnan tulolta. Puheet 1600-luvun talonpoikien tasavertaisesta vuoropuhelusta hallituksen kanssa ovat katetta vailla.

Talonpoikien vaikutus valtiopäiväpäätöksiin oli jokseenkin olematon. Voudit ja heitä seuraten maaherrat ja tuomarit olivat velvoitettuja pitämään huolta siitä, ettei rettelöitsijöitä valittaisi edustajiksi. ”Valituksi” tulikin joukko muita kuin juuri talonpoikia. Samat tahot avustettuna papistolla manipuloivat talonpoikien valtiopäivävalituksia poistaen niistä kohdat, ”joita hallitus ei voinut sietää”. Säädyn istunnoissa hallituksen valitsema kirjuri valvoi päätöksentekoa. Tärkeimmistä päätöksistä vastaavaan salaiseen valiokuntaan talonpoikia ei laskettu. Tarpeen tullen hallitus vei tahtonsa läpi turvautuen valiokuntavaltioapäiviin, joille talonpoikia ei vaivattu lainkaan, tai sitten maakuntakokouksiin, joita sen oli helppointa painostaa. Jos sitten niskoittelua kuitenkin esiintyi, se saatiin kummasti laantumaan joko majesteettirikossyytteillä tai menetelmällä, jota sovellettiin esim. vuonna 1624. Silloin hallitus antoi polttaa kapinoivan smoolantilaiskylän asukkaineen päivineen.

Ei totisesti ihme, että talonpojat anoivat alamaisesti vapautusta pakosta osallistua valtiopäiville. Syystä Eino Jutikkala toteaa, että ”valtiopäivät olivat kansalle vain vastenmielinen velvollisuus saapua ankan painostuksen alaisena antamaan myönnytyksensä uusia sotia, uusia väenottoja ja uusia veroja koskeviin hallituksen esityksiin”.

Tätä arviota ei muuta toiseksi se, että talonpoikia käytettiin joskus valtiopäivillä

hyväksi, näin mm. itsevaltiutta tai reduktiota toteutettaessa. Talonpoikien valtiollinen asema kohentui vasta myöhään 1700-luvulla, ei enemmin. Niin syvän viillon talonpoikaissotien aikakausi jätti.

Keskustelu Petri Kerosen kirjasta päättyy tähän.

Toimitus

JUHANI SUOMI

Rautkalliolle ja Häikiölle

Professori Juhani Suomi vastaa dosentti Hannu Rautkalliolle ja dosentti Martti Häikiölle, jotka edellisessä numerossa arvostelivat Suomen Kekkos-tutkimusta (HAik 1/2001 s. 89–91; ks. myös Suomen puheenvuoro HAik 4/2000 s. 353).

■ Hannu Rautkallio puuttuu (*HAik 1/2001*) esittämäni syytökseen, että hän on mm. syylistynyt lähdedokumentin väärentämiseen. Hän koettaa selitellä syytökseni kohdistuvan johonkin kummalliseen J. K. Paasikiven päiväkirjamerkintään. Todellisuudessa osoitin hänen ottaneen eräästä brittidokumentista alkuosan ja toisesta brittidokumentista loppuosan ja luoneen niistä aivan uuden asiakirjan. Sitä minä kutsun lähdedokumentin väärentämiseksi. Asia on halukkaiden tarkistettavissa tässä lehdessä aikoinaan julkaisemastani arvostelusta.

Samalla Rautkallio toistaa usein esittämänsä väitteen, etten ole käyttänyt neuvostoliittolaisia arkistolähteitä. Siinä vaiheessa, kun ne käytännössä avautuivat tutkimukselle, olin jo valmistelemassa Kekkoselämäkerran viidettä osaa ja siis noottikriisin jälkeistä aikaa. Sitä koskevia merkittäviä neuvostodokumentteja en ole vielä tähän

päivään mennessä nähnyt julkistetun misään vakavasti otettavissa tutkimuksissa.

Rautkallio väittää myös, että ”toistaiseksi eivät muut tutkijat ole päässeet Kekkoselä omista papereista (päiväkirjat, vuosikirjat) tarkistamaan, voisiko niistä vetää muitakin johtopäätöksiä kuin mitä Suomi on tehnyt”. Vuosikirjat ovat olleet tutkijoiden käytettävissä jo hyvän aikaa sekä Orimattilassa että Ulkoasiainministeriön arkistossa, ja niitä on myös runsaasti käytetty. Mitä päiväkirjoihin tulee, ne julkaistaan nimenomaan minun aloiteestani. Minä otin ajatuksen esille hallitusneuvos Matti Kekkoselä kanssa, joka yhdessä ylijohtaja Timo Kekkoselä kanssa suostui julkistamiseen epämittä, mikä osoittaa harvinaislaatuista ennakkoluulottomuutta. Päiväkirjojen ensimmäinen, vuodet 1958–62 kattava volyyymi ilmestyy syksyllä 2001.

Muilta osin Rautkallion sinne tänne poukkoileva katkera vuodatus ei valitettavasti avaudu minulle. Se johtuu varmasti vain henkisestä rajoittuneisuudestani.

Häikiölle toteaisin, että kun tutkimuksesani pohdiskelen Kekkoselä motiiveja, niin paneudun silloin nimenomaan niihin. Jälkiviisas tuumailu siitä, mitä tapahtui vuonna 1981 ja sen jälkeen, on aivan eri asia. – Sivusta seuranneena toteaisin vielä, ettei Koiviston alkukausi niin auvoista ja helppoa ollut, kuin Häikiö näyttää kuvittelevan.

Keskustelu Juhani Suomen Kekkostutkimuksen ympärillä päättyy toistaiseksi tältä osin tähän.

Toimitus.

JOUKO LAHTERO, EEVA MATINOLLI,
 KYLLIKKI MÄNNIKÖ, LEENA
 PUHAKAINEN JA MAIRE SALMELA

Historian opetuksen määrästä ja laadusta koulussa 1900-luvun jälkipuoliskolla

Liisa Saariluoma vaati lisää historianopetusta kouluihin (HAik 2/2000 s. 158). Sirkka Ahonen ja Jan Löfström kommentoivat näkemystä historian tajusta (HAik 3/2000 s. 264). Turkulaiset historianopettajat jatkavat keskustelua.

■ Yleisen kirjallisuuden professori Liisa Saariluoma käytti tässä tärkeässä asiassa kauan kaivatun akateemisen tahon puheenvuoron. Hän itse aloitti – kuten kirjoittajat – historian opinnot 12-vuotiaana ahmimalla Mantere-Sarvan oppikirjasta Kreikan mytologiaa. Seuratessaan omien lastensa kouluopintoja ja oppilaittensa ongelmia yliopistossa hän ihmettelee vanhan yhtenäisen pohjan putoamista. Opettajain auskultoimisesta vastaava taho – Sirkka Ahonen ja Jan Löfström – esitti oman näkemyksensä. Me jatkamme ruohonjuuritasolta 800–1000 oppilaan talossa. Olemme opettaneet historiaa kauan – yhteensä 150 työvuotta – ja monella tavalla oppikoulussa, peruskoulun yläasteella ja lukiossa.

Kun vanhin meistä 1950-luvulla aloitti, historiaa oli keskikoulussa 12 vkt (=viikkotuntia) ja lukiossa 10 vkt. Ennen peruskoulu-uudistusta määrä vähentyi hieman (11 ja 8,5 vkt). Peruskoulu-uudistuksessa yläasteen aineenopettajille jäi kouluvuodet 7–9, 6 vkt. Lukio jatkoi vanhaan tapaan kurssimuotoisen lukion tuloon asti. Silloin pakollisia kursseja (vastaa viikkotunteja) jäi jäljelle 7. Luokattomassa lukiossa niitä on enää 5. Talous- ja kulttuurihistorian kursseja (1–2) seuraa nyt kronologisesti etenevät kurssit (3–4) 1800-luvun alusta lähtien. Yhteiskuntaoppi on edelleen pakollinen (5), mut-

ta taloustieto vapaaehtoinen, kuten myös Suomen historia vuoteen 1808. Aineenopettajien hallussa oli 1950-luvulla 22 vkt ja nyt puolet siitä (11). Jos suunta ja vauhti jatkuu samana, vuoden 2050 tienoilla on odotettavassa ainakin koulussa opetettavan historian loppu.

Vanhan oppikoulun historian opetuksen pedagoginen pohja oli selkeä. Historiaan siirryttiin II luokalla Kreikan ja Rooman myyttien ja tarujen kautta. Vaikka opetus eteni aikakausittain poliittista historiaa myönteillä sekä keskikoulussa että lukiossa, ote oli erilainen: keskikoulussa narratiivinen ja lukiossa analyttinen. Talous-, väestö- ja kulttuurihistorian (oppihistoriaa, taidehistoriaa, kirjallisuuden ja musiikin historiaa ja tapahistoriaa myöten) poikkileikkauksiin oli aikaa aina kun tarve vaati sekä keskikoulussa että lukiossa. Perusmenetelmä oli opetuskeskustelu. Se vilkastui oppilaiden vartuessa. Oman ajan historian, yhteiskuntaopin ja taloustiedon opetusta painotettiin aikaisemmin hieman vähemmän, mutta mm. silloisen aineopettajajärjestömme ansiosta se tehostui koko ajan. Oppilas-opettajasuhde kesti jopa 7 vuotta. Nyt se kestää ala-asteella 2 ja yläasteella 3 vuotta ja suuressa lukiossa pahimmassa tapauksessa 2–3 kurssin ajan. Oppilastuntemus jää heikoksi. Sooloilijat pysyvät sooloilijoina ja umpimieliset puhumattomina.

Peruskoulu-uudistus 1970-luvun puolivälissä pani historian opetuksen sekaisin. Pääsykokeella karsittu oppilasaines oli oppikoulun II–III luokalla (6. ja 7. kouluvuosi) lukenut aineenopettajan johdolla 2+3 vkt:ssa yleistä historiaa antiikista uuden ajan alkuun. Se oli kohtuullinen ja ikään sopiva tehtävä. Peruskoulun ala-asteella koko ikäluokka opiskelee nyt 5. ja 6. kouluvuonna 2+2 vkt:ssa luokanopettajan johdolla antiikin, keskiajan ja 1500–1700-lukujen yleistä ja Suomen historiaa. Tehtävä on ylimitoitettu, ja monet luokanopettajat sanovat keuvansa historian opettamisen vaikeana.

Didaktikot katsovat aikakausittain etenevän opetuksen peruskoulussa riittävän. Näin saattaa joku teoretisoida, mutta näin ei kokemuksemme mukaan ole todellisuudessa. Siirryttäessä yläasteelle jatkuvuutta ei tah-

do löytyä. Esimerkki: opettaja äityi kyselemään, mihin asti on ennätetty. Luokalta tuli vastaus: Kolumbuksesta on kerrottu ja siten tehty projekteja ja opiskeltu historian tunneilla tärkeitä aineita matematiikkaa ja englantia. Tarkistussoitto opettajalle vahvisti, että näin oli tapahtunut. Parhaimmillaankin yläasteen ensimmäisellä luokalla on 13-vuotiaiden kanssa aloitettava vuodesta 1789. 7. ja 8. vuonna luetaan 1800- ja 1900-lukujen yleistä ja Suomen historiaa ja 9. vuonna yhteiskuntaoppia ja taloustietoa. Kaiken kaikkiaan historianopetus peruskoulussa on monipuolisempaa kuin vanhassa kansakoulussa, missä luettiin pääasiassa Suomen historiaa.

Ongelmat korostuivat jo samalla metodilla, ts. aikakausittain etenevässä opetuksessa siirryttäessä lukioon. Peruskoulun alasteen osuus – antiikin, keskiajan ja uuden ajan alun Euroopan historia – oli unohtunut. Oli läpikäytävä uutena tämä ala-asteen luokanopettajien vastuualue. Metodissa ei ollut valinnan varaa. Ajan niukkuuden vuoksi jokaisen opettajan lauseen oli vietävä pääasiaa eteenpäin eli hänen tuli ylläpitää tiukasti aiheeseen rajattua opetuskeskustelua 45 minuuttia kerralla. Tuntien valmistus ei ollut uusimman tutkimuksen seuraamista, vaan epäolennaisen kovakouraista karsimista. Suhteen kateederin ja luokan välillä oli oltava kunnossa, jotta osapuolet näin hikistä rääkkiä kestävä. Yläasteen aineenopettajien jäljiltä opetettua palautui muistiin. Tuloksista tinkimättä voi valita metodin: lisätä dokumentteja ja kuvallista opetusta, teettää ja monistaa ryhmätöitä, kutsua vierailijoita, lähteä retkelle jne. Yhteiskunnallisen osallistumisen perustaidot – halu ja kyky viedä asioita eteenpäin keskustelemalla ja ottaa huomioon toisten mielipiteitä – virkistyivät luokassa loppua kohti. Hiki väheni ja ilo palasi.

Suomen historia oli keskikoulussa useimmiten omana kokonaisuutena viimeisellä luokalla. Peruskoulussa se on yleisen historian lomassa. Vanhassa lukiossa sitä oli viimeisenä vuonna ja kurssimuotoisessa lukiossa vielä paremmin 2. (vuoteen 1808) ja 3. (vuodesta 1809) vuonna (kurssit 3 ja 6). Kurssi 3. korosti didaktikkojen artikkelissa

vaikenemalla kuitattua, tärkeintä annettavaamme maanosamme kulttuuriin: demokratian alkujuuria (maaorjuuden puuttumista, lakien takaamaa oikeusturvaa, sananvaltaa yhteisön asioissa, kuninkaissa käyntiä viimeisenä oikeusasteena, reduktioita, perustuslakiemme kehitystä jne.). Se piti sisällään mahdollisuuden tuoda opetus lähelle tutkimusta (esim. dokumenttiopetuksesta on koulumme vuosikertomuksessa ensimmäinen maininta 1974–75). Täysin käsittelemättä on, että luokattomassa lukiossa Suomen historia vuoteen 1808 on valinnainen kurssi.

Jokainen kokenut opettaja tietää, että yhteiskuntaopin ja taloustiedon yhteisessä kurssissa oli kaksi erilaista osiota: huolellisesti opiskeltava, kuivahko yhteiskuntaoppi ja tärkeään keskusteluun ja väittelyyn innoittava taloustieto. Koimme hyväksi niiden opettamisen viimeiseksi. Fedi Vaivion kehittämä ja HYOL:n markkinoima talouden makromalli sopii kouluun hyvin. Havainnollistaessaan perusasioita ja niiden välisiä riippuvuuksia se pitää jatkuvasti mielenkiinnon keskeisissä asioissa. Luokattoman lukion kummallisuuksia on se, että pari on erotettu ja asetettu eriarvoiseen asemaan: yhteiskuntaoppi on edelleen pakollinen kurssi, mutta taloustieto on nykyisenä talouden ylivallan aikana jäänyt vapaaehtoiseksi. Ratkaisu ei ole oppilaiden edun mukainen.

Vanhassa lukiossa pyrittiin kokonaisuuksien hallintaan. Luokaton lukio lisäsi kursikohtaisia suorituspaineita. Koulu on kasvun paikka. Sen on jaettava hyvää perusopetusta. Muistellemme sympatialla vanhan oppikoulun kasvatusoppineen J. F. Herbartin ajattelua, esim. opetuksen ajoitusta: vasta murrosiässä syvenee kyky ymmärtää historiaa. Kenen kasvatusoppineen ajatuksiin aikakausijaosta luopuminen lukio-opetuksessa perustuu? Siis se, että jo 16–18-vuotiailla on riittävät valmiudet harjoitella lukion kurseissa 1–2 talous- ja kulttuurihistorian pitkittäisleikkauksia ja kurseissa 3–4 Suomen historian murroskausien ja Kansainvälisten suhteiden moniperspektiivistä selittämistä. Valittavana on kauniita ja laveita oppikirjasarjoja, jotka ajan mittaan pik-

ku hiljaa paranevat. Nykyisyys koetaan niin tärkeäksi, että 1800- ja 1900-luvun asioita (nationalismi, imperialismi, Marx ja sosialismi, Länsi-Euroopan integraatio jne.) toistetaan laveasti kolmessa neljässä kurssissa.

Valinnaiset kurssit Suomen historia vuoteen 1808 ja taloustieto kilpailevat resursseista monen muun kanssa. Kilpailuasema ei ole hyvä. Nämä kurssit eivät ole helppoja. Ne ovat vain tärkeitä. Mitä niiden valitsematta jättäminen merkitsee? Sitä, että useimpien nyky-ylioppilaiden koulutiedot maamme historiasta vuoteen 1808 rajoittuvat jopa vähempään kuin aikanaan kansakoulun käyneiden: luokanopettajien 6–7 vuotta aikaisemmin 11–12-vuotiaille lapsille jakamiin eväisiin! Taloustiedon alkeet ovat vähän paremmassa muistissa. Niitä opiskellaan hiukan peruskoulun viimeisellä luokalla.

Se on todellisuus tässä ja nyt. Sen pitäisi olla aivan toisenlainen. EU-jäsenyys ja luokan lukio ovat koko lailla samanaikaisia. Edellytykset opiskella maanosamme histo-

riaa jopa paikan päällä paranivat samanaikaisesti kuin kurssimäärää lisäämisen sijasta vähennettiin. Vastineen kirjoittaneet didaktikot voisivat meille riviopettajille selvittää, verrattiinko oppimääriämme ja opetusmetodeitamme muiden EU-maiden oppimääriin ja opetusmetodeihin ja kuinka monen EU-maan lukion historianopetuksessa on luovuttu aikakausittain etenevästä opetuksesta ja päädytty samantapaiseen institutionaaliseen kehykseen kuin täällä kaukana koillisessa periferiassa? Ainakin saksalaisen ystävyyskoulumme historian oppikirjoissa puhutaan edelleen Canossan matkasta ja Sisilian iltamessusta. Ja meillä ovat unohtuneet saalilaisten keisarien ja Hohenstaufien lisäksi Habsburgitkin. Liisa Saariluoman mainitseman antiikin ohella katveeseen jäävät myös Euroopan keskiaika ja uuden ajan historia 1800-luvun puoliväliin asti. Oman historiamme lisäksi olisi nyt haljettava entistä paremmin sekä ”Euroopan konserttia” että sen kulttuuria.

Historiankirjoittajan retoriikka

Jorma Kalela: Historiantutkimus ja historia. Helsinki: Gaudeamus 2000. 272 s.

■ Retoriikasta on viime vuosina tullut jo lähes muotitiede. Historiantutkimuksen alueella professori Jorma Kalela on kuulunut tämän suuntauksen uranuurtajiin Suomessa. Kalelan kirja *Historiantutkimus ja historia* täsmentää hänen vuonna 1993 ilmestyneessä *Historia, aika ja yleisö* ilmestyneitä ajatuksia. Kalela on harvoja varttuneen polven historioitsijoita, joka on vakavasti pohtinut metodologisia kysymyksiä osana viime vuosien keskustelua postmodernista – samoja teemoja, joita myös politiikan tutkimuksessa on tarkasteltu 1990-luvulla.

Mitkä oikeastaan ovat politiikan kielellisen tai retorisen käänteiden keskeiset väittämät? Kyse on oman sanomisen vakuuttamisesta, mikä voidaan esittää kysymyksenä kuka sanoo kenelle ja millä argumen-

tilla. Poliitiikan tutkijana asian voi historian tutkimusta ajatellen tiivistää siten, ettei kieli ole neutraali tai että asiat tai lähteet eivät puhu "sinänsä". Hollandilaista F. R. Ankersmitä lainaten Kalelan mukaan historioitsijan onkin jokaisessa vaiheessa oltava tietoinen siitä, keiden todellisuudesta ja kielestä on kysymys.

Kalela kirjoittaa kirjan rakenteen ja esitystavan hiomisen vieneen kuusi vuotta. Tuona aikana hän kertoo "kantapään kautta" sisäistäneensä Aristoteleen opit retoriikasta. Asiasisältö on ydin, mutta heti kun "... tutkija alkaa kirjoittaa sitä tekstiksi, siihen yhdistyvät kirjoittajan uskottavuus ja yleisön käsitykset". Historia on siis paljon muutakin kuin tutkimusta, se on olennaisesti myös *esittämistä* ja *uudelleen esittämistä*. Tässä ollaan oikeastaan lähellä näkemystä, jota seuraan esimerkiksi politiikan käsite on laajentunut huomattavasti viime vuosina.

Historia tietona ja tietämyksenä on paljon muutakin kuin aiempia tutkimustuloksia – tämä tärkeä erottelu käy ilmi jo kirjan nimestä. Tutkijat ovat vain pieni vähemmistö niiden joukossa, jotka osallistuvat historian yhteiskunnallisen määrittämisen prosessiin. Kalelan

mukaan historioitsijat tarvitsivat perusteellista esitystä niistä erilaisista tavoista, joilla tutkijan jatkuvasti muotoutuva historiatietoisuus (siis poliittinen maailmankatsomus, subjektiivisuus, "ajan henki" jne. *H.N.*) vaikuttavat hänen työhönsä.

Weimarissa, siis toisessa kulttuurissa, vierailut Kalela oli tullut siihen tulokseen, että "historiatietoisuus on vahvasti yhteiskunnan ja kulttuurin ehdollistamaa". Aivan, nämä monesti varsin arkipäiväiset käytännöt, niiden erikoisuus, poliittisuuskin, paljastuvat nähdäkseen usein vasta toiseen kulttuuriin siirryttäessä. Poliitiikan tutkijana ymmärtäisin juuri tätä väljästi politiikaksi; asioista muistuttamiseksi tai niitten aktiiviseksi julkiseksi onohduttamiseksi. Olen huomannut, että Nürnbergistä on vaikea löytää Zeppelininiittyä tai natsioikeudenkäyntien pitopaikkaa – niistä kaupunkiesitteessä ei muistuteta erikseen!

Historian esityksistä ei ole järkevää kysyä, ovatko ne "oikeita" vai "väärää", mutta Kalelan mukaan voi kysyä, tekevätkö ne oikeutta esityksen kohteelle. Tutkijan tehtävänä ei ole selvittää, vastasiko toimijan käsitys todellisuutta vaan mikä tämä käsitys oli. Kalelal-

le tämä on eettinen lähtökoh- ta. Yhtä hyvin tämä eettinen voi silti olla tietystä ajassa myös poliittinen lähtökoh- ta. Olisi esimerkiksi osattava sel- littää neuvostokommunistien perusteet kollektivoinneille heidän omista lähtökohdis- taan. Toisaalta mitä muuta jul- kisuudessa usein esitetty kes- kustelu taistolaisuudesta on ollut kuin nykyisen poliittisen kontekstin jälkikäteistä liimaa- mista 1970-luvun päälle?

Onko niin, että Kalelan läh- tökohdasta politiikkaa ei voi välttää? Tästäkin voi mielestä- ni vetää kahdenlaiset johtopää- tökset: tutkimuksella on ruvet- tava politiikoimaan tai että po- liitiikka on satunnaista ja ennal- ta arvaamatonta keskustelua erilaisten yleisöjen ja historian vastaanoton, suuria otsikoita hakevien toimittajien ja myyn- tilukuja tarkkaavien kustanta- jien välillä.

Kalelalle objektiivisuuden vaatimus on itse asiassa kiel- tänyt tutkijaa erittelemästä juu- ri työnsä niitä puolia, joita etiikka vaatii. Omat tarkoitus- perät ja oma kulttuurinen si- donnaisuus asettavat hänen rehellisyytensä koetukselle. Objektiivisen tiedenäkökulmaa tavoiteltaessa itse asiassa his- toriantutkimuksen retorinen erityisluonne on jäänyt sivuun.

Kalela väittää vahvasti, että tutkijaa on itse asiassa houku- teltu peittämään lähtökoh- tansa ja olemaan epärehellinen. Tähän voisi lisätä, että jo Kan- tin filosofiasta lähtien havain- noitsija on osa havaintoa – mutta niinpä myös eri yleisöt lukevat historiantutkijan tekstejä eri kokemusten läpi.

Monet historioitsijat varoit- tavat ryhtymisestä jonkin tai

jonkun asianajajaksi – myös eri yleisöt toimivat vahtikoirina. Toisaalta tutkija asianajajana, ”poliittikkona”, ei voi tietää kaikkia oman työnsä poliittisia ulottuvuuksia. Kalelan näkö- kulma on oikeuden tekemistä menneelle, mutta nähdäkseni myös poliittisiin *odotuksiin* vastaamista: aina jotkut antai- sivat historian roskatynnyrei- den haista rauhassa. Kalelan johtopäätös on, etteivät eetti- nen ja poliittinen sulje toisiaan pois vaan ovat limittäisiä.

Myös ajatus tutkimuspoliti- kan välttämättömyydestä on hyvin mielenkiintoinen. Mo- nesti ”politiikka” voikin olla jo seminaarikäytäntöjä opetelta- essa – ja myöhemmin säätiöil- le esitettävissä rahahakemuk- sissa – eli mistä näkökulmasta jotakin saa tutkia. ”Historian- tutkijat ovat tietoisia siitä, että tutkimusprosessin premisseis- tä päättäminen määrää hyvin pitkälti tutkimustulosten sisäl- lön”. Nähdäkseni tämä johtaa väistämättä erilaisten valtata- hujen kanssa pelaamiseen ja eri vuosi- tai muistopäivien sil- mälläpitoon mahdollisia ra- hoittajia ajatellen.

Yhtenä tärkeänä tekijänä on myös oman historiantutkimus- sija sijoittaminen aikaan. Kaikki aika ei ole historiallista aikaa, vaan sellaiseksi tutkijan- työssä kelpaa tutkijan merki- tyksellistämä aika – mikä siis voi olla aivan eri asia kuin ih- misten oma käsitys ajasta. Va- rana ovat tahattomat anakro- nismit, joiden välttämiseksi kannattaa ajatella, että tutki- muskohde sijaitsee vieraassa kulttuurissa.

Oma käsitykseni on se, että itse asiassa historiantutkijat ovat yhtä lailla nykyisyyden

tutkijoita kuin yhteiskuntatie- teilijätkin – tämä nykyisyys versus menneisyys -ajattelu voidaan nähdäkseni kyseen- alaistaa. Myös menneet tule- vaisuudet olivat avoimia, eri- laiset kausaalisuudet ovat lo- pulta vaikeita todistaa.

Paikoin kirjassa häiritsee hieman yksioikoinen kuva ”postmodernista”, jonka tar- kempi määrittely alkaa vasta sivulla 154 (Jenkins, Kelner, Munslow, White ja Ankersmit). Kalelan mielestä Munslowkin puhuu historiasta sekä kohtee- na että tutkimuksena. En kiis- tä puutteita kuten historia-sa- nan moniulottuneisuutta, mut- ta kai voi ajatella niin, että täs- säkin suhteessa tutkimus on mennyt eteenpäin. Eikö pi- kemmin ole niin, että ns. post- modernistit ovat juuri olleet viemässä keskustelua juuri laa- jemmän historiamerkityksen suuntaan?

On tärkeä huomata sanan historia monimerkityksellisyys. Gordon N. Carper (1991) on tehnyt jopa sanakirjan, jossa on 3 000 lainausta historian merkityksestä eri toimijoilla. Myös tutkijoiden tapa käyttää termiä historia johtaa usein harhaan: sillä viitataan milloin menneisyyteen, menneisyyden tapahtumiin, historiantutkimuk- seen, tutkimukseen tai akatee- miseen oppiaineeseen. Tämä on vähän sama juttu, kuin us- kaltaako politiikan tutkijana enää käyttää sanaa politiikka ollenkaan?

Kalela väittää, että kielelli- sen käänteen jälkeen kulttuu- rin ja yhteiskunnan tutkijat ovat sivuuttaneet kuvan totuu- desta. Siihen ei tietenkään voi lähteä, että kaikki tulkinat olisivat keskenään samanarvoi-

sia; oli se sitten postmodernia tai ei. Tässä voi yhtyä Kalelan lainaaman Antoon Van den Braembusschen sanoihin, että totuuden sisältö on siinä, että "puretaan kaikki ehdottoman ja yksiselitteisen totuuden väitteet". Nähdäkseni kysymys on ollut pikemminkin tästä eikä edellisen tapaisesta kovin yleistävästä lauseesta.

Kalelan sanoin historiantutkija rajaa usein oman kulttuurinsa järjestelmällisen erittelyn huomaamattaan tutkimusprosessin ulkopuolelle. Kun tutkija ei arvioi omaa kieltään ja käsitystään todellisuudesta, niistä tulee arvottamisen malleja. Ei ole niin, että Euroopan unionia tutkivan historioitsijan pitäisi käyttää unionistien jargonia, vaikka hänen onkin tunnettava se.

Kalela moittii sekä historioitsijoita että filosofi: historioitsijoita siinä, etteivät he ole tehneet päättelyään läpinäkyväksi, muutoin päätelmärankenteiden loogisuuden analyysi kuuluu lähinnä filosofeille. Kalelan mukaan tämän läpinäkyvämmättömyyden aiheuttavat usein tekstin julkilausumattomat elementit.

Nähdäkseni pikemminkin olisi lopetettava televisiossa ja aikakauslehdissä esiintyvä "talvisodan taustat" -retoriikka, jossa tutkija kertoo, kuinka kaikki oikeastaan on tapahtunut. On tunnustettava epävarmuus, jossa voitaisiin kertoa siitä, millä metodeilla juttu on tehty. Minusta tämä ei ole tiedollisen epävarmuuden vahvistamista kuten Kalela väittää. Pikemminkin juuri epävarmuuden tekeminen varmuudeksi on huijausta; lääkäri on paljon uskottavampi myöntäessään

potilaalle keinojensa rajallisuuden.

Metsä olisi kuitenkin nähtävä pulta, ja loppujen lopuksi kiista "postmodernista" ei ehkä ole niin olennainen, kuin mitä se on saattanut näyttää. Itse asiassa Kalela on mielestäni hyvin lähellä vastausta puhussaan argumentaatiosta. Kyse on aina jollekin yleisölle tarkoitetusta argumentaatiosta, jonka pitäisi olla myös uskotavaa. Saman asian voi esittää eri sanoin eri yleisölle puhumattakaan siitä, kuka asian esittää.

Historiantutkijan työssä on kyse kaksiosaisesta prosessista: rekonstruktiosta ja argumentaatiosta. Tämä argumentaation, joka on siis aina suunnattu jollekin yleisölle, on Kalelan kirjan "uutuus". Historioitsija on samalla sekä syyttäjä että puolustusasianaja – Aristoteleen retoriikassa ne olivat erikseen, mutta siellä oli erikseen myös tuomari.

Nyt voidaan kuitenkin kysyä, kuka tämä historian tuomari on, ja tätä Kalela olisi voinut selvittää enemmänkin. Olemassa on sekä ammattiyleisö että ns. suuri yleisö, mutta enemmänkin olisi voinut pohdita julkisuuden merkitystä rekonstruktiolle ja argumentaatiolle. Kalelan vastaus on, että tutkijan on itse päätettävä miten aikoo osallistua yhteiskunnassa koko ajan meneillään olevaan historian määrittämiseen.

Kalela olisi voinut antaa tilaa myös historiakulttuurille (*Geschichtskultur*) eli historian esillä pitämiselle julkisuudessa. Hyvin mielenkiintoinen aihe olisi ollut historiantutkija eräänlaisena mediaintellektuel-

lina. Se on rooli, jossa hän joutuu tasapainoilemaan sekä omaan tutkimusetikkaansa nojaavan "tuomarin" ja tutkijan sekä toisaalta historiallisia sensaatioita paljastavan ja näitä odotuksia luovan "arkistoinsiööriin" roolin kanssa.

Lukukokemuksena teoksesa välillä rasitti se, että kirjassa viitattiin kovin usein muihin lukuihin. Vaikka hyvä tutkimus ei etenekään suoraviivaisesti, vaan välillä muistuttaa myös jo aiemmin sanotusta, ei tätäkään tarvitsisi tehdä jatkuvasti.

Joka tapauksessa kyseessä on ehdottomasti hatunnoston arvoinen suoritus. Teoksen teemojen kanssa Kalelan omat oppilaat ovat jo sinut ja aihepiiriä on käsitelty myös esimerkiksi Jyväskylän yliopiston yhteiskuntatieteen ja filosofian laitoksella. Teos opettaa myös muita kuin historiantutkijoita; eivät vain historiantutkijat vaan laajemmin yleensä humanistit ja yhteiskuntatieteilijät ovat tekemisessä narratiivien, niiden konstruoinnin ehtojen ja argumentoinnin kanssa. Kirja vastaa myös moniin historian ja politiikan suhdetta käsitteleviin kysymyksiin, joita filosofian ja politiikan tutkimuksen puolelta on perinteistä historiantutkimusta kohtaan asetettu.

Heino Nyyssönen

Historia muistina ja muisti historiana

Anne Ollila (toim.): Historical Perspectives on Memory. Studia Historica 61. Helsinki 1999: Suomen Historiallinen Seura. 220 s.

■ Anne Ollilan toimittama teos käsittelee historian ja muistin suhteita. Lähtökohtana on ajatus muistista yhtenä historian peruskäsitteistä. Kirja perustuu Turun yliopiston historian laitosten järjestämään konferenssiin *History and Memory* 1997. Toimittajan informatiivisen johdantoluvun ohella teos sisältää kymmenen artikkelia, joissa pohditaan eri näkökulmista historiallisesti suuntautuvan tutkimuksen ja muistin suhteita. Kirjoittajista pääosa on historian tutkijoita, mutta historian ja muistin kompleksisia suhteita avataan myös filosofian ja folkloristien suuntaan.

Muistiin liittyvä tutkimus on viime vuosikymmeninä ollut monien tieteenalojen keskiössä. Ilmeisesti jossakin määrin myös historiassa, vaikka sen tutkimuksen kentässä muistilla ja muisteluaineistoilla ei ole ollut kovinkaan tunnustettua asemaa. Tässä mielessä teos on tarpeellinen ja varteenotettava puheenvuoro sekä periaatteellisesti että etenkin metodologisesti. Kokonaisuutena teosta voisikin luonnehtia his-

toriallisen ja sosiaalisen muistin arvon kohottajaksi.

Teoksen ensimmäinen artikkeli 'Who Owns History?' kirjoittajana Natalia Zemon Davis tarttuu tärkeään aiheeseen kysymällä kenelle historia kuuluu, onko vain historian tutkijoilla kyky ja oikeus kertoa oikeaa historiaa, omistavatko ns. länsimaat historian ja oikean historian kirjoittamisen tavan? Kirjoittaja päätyy ikään kuin kumoamaan esittämänsä kysymykset ja puolustamaan akateemisten tutkijapiirien ja länsimaiden ulkopuolisten oikeuksia historiansa esittämiseen. Historian tekijöitä eivät ole ainoastaan kansakunnat eivätkä kolonialistiset käsitykset saa ohjata historian esittämistä. Historia on monenlaisten menneisyyden toimijoiden historiaa, ja heitä kaikkia on tarpeen mukaan osattava kuunnella.

Marjatta Rahikainen jatkaa samankaltaisista kysymyksenasetteluista artikkelissaan 'Writing History in No-Man's-Land'. Hän sivuaa käsitteitä, joita myös antropologiassa ja etnologiassa on viime vuosikymmeninä pohdittu ja kyseenalaistettu: miten suhtautua esimerkiksi rodun, kansallisuuden, etnisen identiteetin tai etnisen ryhmän käsitteisiin. Kun kansakunta korvattiin etnisyydellä ja rotu kulttuurilla, ajateltiin näiden käsitteiden toimivan ikään kuin puolueettomina tutkimuksen välineinä. Kuitenkin on osoittautunut, etteivät käsitteet ole pysyneet sisällöllisesti neutraaleina. Esimerkiksi entisen Jugoslavian alueella uskonto sinänsä on jakanut ihmiset eri etnisiin ryhmiin ja on ilmeisesti osaltaan

ollut johtamassa pysyviin keskinäisiin vihamielisyyksiin ja väkivaltaisuuksiin. Rahikainen korostaa myös historian ja etenkin muistitietohistorian (*oral history*) konstruktivisuutta, mutta toisaalta historian toimijoiden oikeutta vaieta. Hänen mukaansa harvoin pysähdytään miettimään, haluavatko aiemmin hiljaa pysyneet ryhmät välttämättä kertoa julkisesti omat tarinansa. Tämä on aiheellinen näkökohta pohdittavaksi muillekin omaelämäkerrallisuutta ja narratiivisuutta tutkimuksissaan hyödyntäville. Tutkimuseettiset kysymykset muisteluaineistojen käytöstä ja omistusoikeudesta ovat viime aikoina herättäneet paljonkin keskustelua; samassa ongelma- vyyhdissä olisi tarpeen pohtia myös sitä, edellyttääkö tutkijan etiikka joskus myös kentän rauhaan jättämistä.

Georg G. Iggers ja Patrick Hutton käsittelevät artikkeleissaan historian tutkimuksen historiaa, joskin eri näkökulmista. Edellisen kirjoitus 'The Role of Professional Historical Scholarship in the Creation and Distortion of Memory' keskittyy kysymään, mikä on ollut historian tutkijoiden rooli kollektiivisen muistin luojina. Iggers tähdentää, että historian tutkimus itsessään on sosiaalista ja kulttuurisesti määrittyvää, sen taustana ovat oman aikansa arvot, normit ja aiempi historian tutkimus. Historioitsija Jacques Le Goff (esim. *History and memory*, 1992) onkin korostanut historian ja muistin suhteita tarkastellessaan sitä, että muistin tavoin historian tutkimus on valikoivaa ja niin muisti kuin historian tutkimuskin muokkaavat jatkuvasti toi-

siaan. Kukin sukupolvi tavaltaan kirjoittaa historian uusiksi; kerran kirjoitettu historia ei ole ainaisesti pysyvää, vaan aika ja lisääntynyt tieto ja sen myötä muuttuneet käsitykset siitä "wie es eigentlich gewesen" muuntavat historian tulkintoja. Huttonin artikkeli 'Mentalities, Matrix of Memory' jatkaa samaa tematiikkaa tarkastelemalla muistin roolia arkielämän historian ja kollektiivisten mentaliteettien yhteydessä. Mentaliteettitutkimus on yksi tapa tarkastella historiaa alhaalta käsin, tavallisen ihmisen näkökulmasta. Muisti on historiallisesti kulttuurinen käsite, sillä muistilla on eri aikoina ollut erilaisia tehtäviä ja erilainen merkitys ihmisten elämässä. Muistin ja muistettavien asioiden luonteet muuttuvat jatkuvasti ajan virrassa.

Koin yhdeksi teoksen mielenkiintoisimmista artikkeleista Frank R. Ankersmitin kirjoituksen 'Remembering the Holocaust: Mourning and Melancholia'. Se on kiinnostava ja tärkeä puheenvuoro muistin ja unohtamisen suhteista historian tapahtumien esittämisessä, ja tavallaan jatkaa edellä olevien kirjoittajien ajatuksia. Historian tutkimus on jatkuvaa kamppailua unohtamista vastaan. Toisaalta yhteiskunnallinen ja etenkin poliittinen ilmapiiiri säätelee niin muistamista kuin unohtamistakin. Ankersmitin lähtökohtana on ajatus siitä, että todella traumaattiset ja kohtalokkaat kollektiiviset historian tapahtumat, joista holokausti ja keskitysleirit ovat kuvaavia esimerkkejä, vaativat tutkijalta aivan erityistä asennoitumista. Faktuaalisen toden tavoittelu tai moraalisesti

ja eettisesti tuomitseva asennoituminen voi johtaa tutkijan umpikujaan. Historian tutkijalle (ainakin aiemmin) tyypillistä objektiivista ja itsensä etäännyttävää tutkimustapaa on esitetty yhdeksi ratkaisuksi. Mutta ovatko holokausti ja keskitysleirit systeemeinä ja aiheuttaminaan ihmiskohtaloina niin käsittämättömiä, että tutkija päätyy tai joutuu pohtimaan mahdollisen ja mahdottoman tutkimuskohteen rajoja. Yksi inhimillisen kulttuurin piirre on kuitenkin se, että äärimmäisen traumaattisiakin historian tapahtumia halutaan estää unohtumasta. Konkreettisia muistamisen välineitä ovat erilaiset muistomerkit, joita on rakennettu holokaustin ja keskitysleirien kauhut kokeneiden ja niissä menehtyneiden muistoksi. Ankersmitin mielestä niiden tärkein tehtävä on olla merkkeinä ihmismielen sairaudesta, josta me katsojinakin joudumme tavallaan kärsimään. Vain näin estetään unohtaminen ja ehkä pystytään ehkäisemään uusien holokaustien syntyminen; lähihistoria on tosin näyttänyt, ettei tämä ole täysin onnistunut.

Sodan traumoja on purettu myös muistelukertomuksiin, joita Ulla-Maija Peltonen analysoi artikkelissaan 'The Return of the Narrator'. Hänen tarkastelukohteenaan ovat Suomen 1918 kansalaissodan tapahtumat lähinnä punaisten kokemusten kautta. Folkloristiikas- sa, jota kirjoittaja edustaa, kertomusten analysointi on vanhastaan tuttua. Folkloristiselle tutkimukselle on pitkään ollut tyypillistä suullisen perinteen genre-luokittelu, jonka Peltonen toteaa toisaalta taakaksi-

kin kerronnan semanttisia, genre-luokituksiin sopimattomia, merkityksiä tutkivalle. Kansalaissodan muistot, nimetään punaisten kokemuksista, olivat aina 1960-luvulle eräänlainen tabu, mikä luonnollisesti on lisännyt sodan traumaattisuutta. Kun kansalaissodan tapahtumia aiemmin tutkittiin valikoiden ja painotetummin lähinnä voittajien näkökulmasta, tämä muokkasi käsityksiä sodan kulusta. Sodan kokeneiden tai siitä omaisiltaan kuulneiden kertomusten kautta on syntynyt uusia tulkintoja täydentämään ja kritisoiamaan niin individuaalisen kuin kollektiivisenkin tason kokemuksia. Peltonen on myös vertaillut samojen kirjoittajien eri arkistoihin (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto, Työväen Arkisto ja Kansan Arkisto) lähettämiä muisteluja 1918 sodan ajasta. Vertailu valaisee osuvasti muistin ja muistelun tarkoitushakuisuutta: kirjoittajat ovat mieltäneet Työväen Arkiston ja Kansan Arkiston omiksi arkistoihinsa, joiden lukijakunta on omaa joukkoa. Sen sijaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto on edustanut kirjoittajille toista osapuolta, jolle omia kokemuksia ja muistoja on pitänyt selittää tarkemmin ja perusteellisemmin väärinkäsitysten välttämiseksi ja "oikean totuuden" vakuuttamiseksi.

Muistitietohistoria on jo pitkään ollut yksi kantava teema Jorma Kalelan tutkimuksissa. Käsiteltävän teoksen artikkelissaan 'The Challenge of Oral History – The Need to Rethink Source Criticism' hän asettuu

puolustamaan suullisen ja muistinvaraisen aineiston oikeutusta historian tutkimuksen lähteenä. Kalela tarttuu artikkelissaan painokkaasti historian tutkimuksen olennaisena piirteensä pidettyyn lähdekritiikin ehdottomuuden vaatimukseen. Perinteisimmillään historiassa harrastettu lähdekritiikki on hänen mukaansa käsitelty yksilöllistä muistia ja muistiaineistoja lähinnä historiallista evidenssiä heikentävinä. Tähän on vaikuttanut historian tutkijalta odotettu objektiivisuus ja tietynlainen neutraalisuus: ei ole ollut soveliasta niin sanotusti "asettaa itseään likoon", suhtautua tutkimukseensa reflektiivisesti. Kalelan mukaan on historian tutkijan harhaluulo, että tiukka lähdekritiikki avaa väylän asiaintilojen ja tapahtumien oikean todellisuuden esittämiseen. Sen sijaan historioitsijan tulisi muistaa jatkuvasti kysyä, kenen todellisuudesta kulloinkin on kyse, sillä historian tutkimus on aina "toisen" ja vieraan tutkijasta. Sinänsä perusteellisen ja vakuuttavan esityksen tueksi jäi kaipaamaan konkreettisia esimerkkejä ja niiden analysointia; tällöin artikkeli olisi syventynyt historian tutkimuksen metodologian ohella myös itse muistitietohistorian metodologiaan.

Teoksen kolme viimeistä artikkelia käsittelevät tavalla tai toisella aikaa ja ajan kuvaamista historiassa. Henry Baconin 'The Historical Film in the Light of the Philosophy of Paul Ricoeur' pohtii menneisyyden esittämistä nykyisyydessä elokuvan keinoin. Ollakseen historiallinen elokuvan täytyy ainakin jollakin tavoin ankkuroi-

tuua yleisesti hyväksytyihin ajankohdasta kertoviin historiallisiin faktoihin. Historiallisuutta voidaan tavoitella ja kuvata eri keinoin: historiallinen aika on vain taustana filmin kertomukselle, tärkeintä on vaikuttavuus ei niinkään historiallisesti paikkansa pitävyyks; historiallinen tausta ja ajankuva rakennellaan mahdollisimman pikkutarkasti oletettujen historiallisten faktojen pohjalta ja tapahtumien tulkinnaassa noudatetaan historiallista uskottavuutta; elokuva kiinnittyy historialliseen ajankohtaan tai tapahtumaan tavalla, jonka oletetaan kuvaavan ihmillistä elämää yleisen relevanssin ja uskottavuuden kautta. Elokuva on samalla kertomusta menneestä ajasta ja nykyisyydestä. Jäin kuitenkin odottamaan artikkelilta selkeämpiä kytkeäntöjä teoksen toiseen peruskäsitteeseen: muistiin.

Aika on muistin ohella historian peruskäsitteitä, vaikka sitä Anton van den Braembuschen mukaan on yleensä historiassa pidetty ikään kuin annettuna. Tästä syystä aikaa ei ole myöskään problematisoitu. Braembuschen artikkeli 'The Politics of Time. Reflections on Time, Memory and History' on historiallis-filosofinen pohdiskelu mahdollisista vaihtoehdoista historian lineaariselle ja sykliselle aikakäsitykselle. Kirjoittajan mielestä historian tutkijoiden parissa erimielisyyttä on nimenomaan subjektiivisen ajan käsitteestä. Aika ei ole objektiivinen suure muuten kuin teknisessä mielessä; sen sijaan ajan kokeminen ja eläminen on yksilöllistä, muistelijan aika on hänen individu-

aalisesti kokemansa aika. Muistelu on yksilöllinen tapahtuma, mutta aina sidoksissa omaan aikaansa, sen arvoihin ja käsityksiin: historian ja ajan hahmottaminen on kulttuurisesti sidonnaista eikä välttämättä asetu lineaarisen tai syklisen aikakäsityksen rajoihin.

Kirja loppuu luonteeltaan filosofiseen pohdintaan kysymyksestä, mitä historian tutkimukselle merkitsee ajatus siitä, että modernin projekti on ohi. Aihetta problematisoi Thomas Wallgren artikkelissaan 'The Modern Discourse of Change and the Periodization and End of Modernity' ja se liittyykin osaltaan historian tutkimuksen perustaviin kysymyksenasetteluihin. Sinänsä mielenkiintoinen artikkeli astuu ikään kuin problematisoimaan teoksen otsikkoa ja kyseenalaistaa muistin ja historian suhdetta ja ideaa historiallisesta kertomuksesta.

Muisti yhdistää selvästi teoksen artikkeleita, muistelun näkökulma näyttää kuitenkin olevan paikoittain sivuosassa. Eri tieteenalojen perinteet henkilökohtaisten muistelujen käytöstä ovat tietysti erilaiset; folkloristiikassa ja etnologiasa suullisten, muistinvaraisten aineistojen tutkimuskäyttö on ollut toisenlaisessa asemassa kuin historiassa. Historian tutkijoiden artikkeleissa ei muisteluaineistoja ja niiden analysointia ole esillä osana käsiteltävää tematiikkaa; historian ja muistin suhteiden problematisointi näyttäisikin painottuvan merkittäviin ja suuria ihmisjoukkoja koskettaneisiin historian tapahtumiin ja niiden kollektiiviseen historiaan ja kokemiseen. Osa teoksen artikke-

leista pöyhentää tosin tehokkaasti käsityksiä muistin luotettavuudesta ja ”oikean” tiedon tuottamisesta. Artikkelien perusteella voinee todeta, että kyseessä eivät ole niinkään muistiin vaan paremminkin historiaan tieteenalana liittyvät paradigmaattiset ongelmat ja niiden ratkaisuyritykset.

Historical Perspectives on Memory on mielenkiintoinen avaus ja luo siltoja historiallisesti suuntautuvien tieteiden välille. Vaikka artikkelit toimitetulle kirjalle ominaisesti keskittyvät osin varsin erilaisiin kysymyksiin ja näkökulmiin, syntyy lukijalle teoksesta kokonaiskäsitys, joka rakentuu ja vahvistuu artikkelista toiseen.

Pirjo Korhikangas

Länsi-Afrikan sudanilaisvaltiot eurooppalaisessa kirjallisuudessa

Pekka Masonen: The Negroland Revisited. Discovery and Invention of the Sudanese Middle Ages. Suomalaisen Tiedeakatemian toimituksia, Humaniora nide 309. Helsinki 2000. 599 s.

■ Cambridgen yliopiston Afrikan historian professori John

Iiffe väitti vuonna 1992 *History Today* -aikakauskirjassa ilmestyneessä kirja-arvostelussaan Afrikan kansojen menneisyyden löytämisestä merkittävimmäksi edistysaskeleeksi historian tutkimuksen alalla toisen maailmansodan jälkeen. Iiffe halusi tällä harkitun provokaatiivisella huomautuksellaan muistuttaa tutkijayhteisöä Afrikka-kuvan radikaalista muutoksesta viimeisen puolen vuosisadan aikana. Afrikan historia ei ole enää pelkästään eurooppalaisten historiaa Afrikassa kuten vielä 1900-luvun alkupuolella ymmärrettiin. Afrikatutkijoiden piirin laajeneminen, uudet paradigmaattiset lähtökohdat ja tutkimusmenetelmien kehittyminen auttoivat löytämään tien afrikkalaisten kansojen värikkääseen omaan historiaan.

Pekka Masosen tutkimus osoittaa erinomaisesti, että eurooppalaisten käsitys Afrikasta, afrikkalaisista kulttuureista ja ihmisistä muuttui sekä lisääntyneen tiedon että eurooppalaisten omien poliittisten ja taloudellisten tarpeiden mukaan jo ennen John Iiffen painottamaa viimeisintä suurta murrosta. Masosen tutkimuskohteena on Länsi-Afrikan sudanilaisvaltioiden keskiajasta muodostunut kuva eurooppalaisessa kirjallisuudessa aina 1100-luvulta 1920-luvulle saakka. Sudanilaisvaltioiden keskiajaksi kutsutaan Afrikan historian tutkimuksessa vuosien 600 ja 1600 välistä aikaa. Tutkimuksen kohteena ovat sudanilaisvaltiot – Ghana, Mali ja Songhai – sijaitsevat Sahelin alueella Länsi-Afrikassa. Sudanilaisvaltiot erottuvat niitä käsittelevän kirjallisen aineiston

suhteen muusta Saharan eteläpuolisesta Afrikasta. Pohjois-Afrikasta Saharan eteläpuolelle suuntautunut karavaanikauppa kiinnosti arabimaantieteilijöitä, minkä johdosta Länsi-Afrikan sisäosista on tietoa jo heidän laatimissa varhaisissa kronikoissa. Masosen tutkimus ei kohdistu suoraan kronikoihin, mutta ne muodostavat tärkeän ja paljon käytetyn lähderyhmän hänen analysoimassaan sudanilaisvaltioiden historiasta kertovassa kirjallisuudessa. Vastakohtana sudanilaisvaltioille säilyivät kauppareiteistä syrjässä sijainneet Saharan eteläpuolisen Afrikan sisämaa-alueet tuntemattomina niin arabeille kuin eurooppalaisille aina 1700-luvun lopulle saakka.

Masosen tutkimustehtävä on metodisesti ja lähdeaineiston suhteen poikkeuksellisen vaativa. Tutkimuksen ylätaivoiteena on analysoida sudanilaisvaltioiden historiaa koskevien tulkintojen ja myyttien syntyä sekä niiden elinvoimaisuutta. Tutkimusaineisto on poimittu Euroopassa lähes 800 vuoden aikana syntyneestä sudanilaisvaltioiden keskiaikaa käsittelevästä kirjallisuudesta, mikä edellyttää tutkijalta monipuolista kielitaitoa. Länsi-Afrikkaa kohtaan kun tunnettiin pitkän tutkimusperiodin kuluessa kiinnostusta eri puolilla Eurooppaa. Tutkimusperiodin pituudesta ja tarjolla olleen tutkimusaineiston massiivisuudesta huolimatta tekijä on onnistunut ottamaan tutkimuskentän hyvin haltuunsa kysymyksenasettelun ja täsmällisten rajausten avulla.

Tutkimusaineistoksi valittu eurooppalainen sudanilaisval-

tioiden keskiaikaa käsittelevä kirjallisuus on jaoteltu kronologisesti kuuteen kauteen Euroopan poliittisissa ja taloudellisissa oloissa, arvoissa ja maailmankuvassa tapahtuneiden muutosten perusteella, joilla oli vaikutusta eurooppalaisten Länsi-Afrikan sisäosia kohtaan tuntemaan kiinnostukseen. Teoksen pääluvut muodostavat ikään kuin itsenäisiä kirjoja, jotka limittyvät saumattomasti toisiinsa. Kunkin aikakauden kirjallisuutta lähestytään kolmesta näkökulmasta soveltaen Michel Foucaultin tiedon arkeologia -menetelmää tutkimusaineiston analysoinnissa. Tekijä pohtii ensinnäkin sudanilaista Länsi-Afrikkaa koskevan tiedon akkumuloitumista eurooppalaisessa kirjallisuudessa. Toiseksi analysoidaan, millaisen tiedon varassa sudanilaisvaltioiden historiaa kirjoitettiin tarkastelemalla kulloinkin tutkijoiden saatavilla ollutta lähdeaineistoa ja sen käyttöä. Kolmanneksi pureudutaan niihin paradigmaattisiin lähtökohtiin, jotka heijastuivat sudanilaisvaltioista kirjoittaneiden tutkijoiden lähteiden tulkintaan. Masonen osoittaa metodisen kypsyytensä vaikeasti hallittavan tutkimusaineiston käsittelyssä ja on onnistunut pitäytymään ihailtavan tinkimättömästi valitsemassaan menetelmässä läpi koko teoksen.

Masosen tutkimusstrategiana on poimia syvätutkimuksen kohteeksi kultakin aikakaudelta merkittävimpiä sudanilaisvaltioiden keskiaikaa käsitteleviä teoksia. Tällaisten helmien esiin nostaminen on perusteltua kirjallisuuden laajuuden takia. Tutkimusaineiston valin-

ta ei tuota ongelmia keskiajan eikä varhaisen uuden ajan osalta, jolloin tarjolla on vielä rajallinen määrä aineistoa: karttoja, kronikoita ja matkakertomuksia. Sen sijaan 1800-luvulla julkaistun tutkimusaineiston valintaa olisi kannattanut perustella hieman paremmin. Tutkimuksen kohteeksi kelpaava kirjallisuus paisuu tuolloin räjähdysmäisesti aiempiin vuosisatoihin nähden. Vaikuttaakin siltä, että tekijä on esitellyt joitakin 1800-luvulla ilmestyneitä teoksia ikään kuin varmuuden vuoksi, mikä käy ilmi analyysin pinnallisuutena. Tutkittavan aineiston perusteltu karsiminen ei olisi heikentänyt tutkimuksen tieteellistä luotettavuutta, mutta olisi tarjonnut mahdollisuuksia esityksen tiivistämiseen.

Tekijän vertaileva lähdekriittinen tutkimusote johdattaa väistämättä arabiankielisille lähteille, joihin suurin osa tutkimuksen kohteena olleesta eurooppalaisesta kirjallisuudesta joko suoraan tai välillisesti perustui. Arabiankielistä kirjallisuutta on hyödynnetty ansiokkaasti vertailevana aineistona. Niitä on käytetty englanniksi ja ranskaksi toimitettuina lähdejulkaisuina (*Corpus of Early Arabic Sources for West African History*, 1981) ja (*Recueil des sources arabes concernant l'Afrique occidentale du VIIIe au XVIe siècle, Bilād al-Sūdān*, 1975). Arabimaantieteilijöiden kronikoita käytettäessä on viitattu aina molempiin käännöksiin ja verrattu niitä toisiinsa. Arabiankielisten lähteiden käännöksiin tukeutuminen on tutkimuksen kysymyksenasettelun valossa hyväksyttävää. Arabiankielisen

kirjallisuuden kohdalla on pohdittu perusteellisesti kysymystä, milloin arabimaantieteilijöiden laatimat kronikat ja niiden kopiot tulivat tutkijoiden tietoisuuteen. Joidenkin kronikoiden kohdalla tieto niiden olemassaolosta selvisi eurooppalaisille tutkijoille vasta vuosisatojen kuluttua kronikoiden synnystä. Vertaileva kriittinen analyysi paljastaa yhtäältä plagioinnin yleisyyden sudanilaisvaltioista kertovassa kirjallisuudessa että toisaalta aiemmin syntyneen kirjallisuuden kriittittömän käytön.

Masonen osoittaa eurooppalaisten mielenkiinnon kohdistuneen keskiaikana ja uuden ajan alussa Länsi-Afrikan sisäosien tarunhoitoisten paikkojen sijainnin selvittämiseen. Portugalilaisten tutkimusmatkailijoiden Länsi-Afrikan rannikolle 1400-luvun alkupuolelta lähtien tekemien tutkimusmatkojen vaikutus jäi vähäiseksi alueen sisäosien tuntemuksen kartuttajana. Länsi-Afrikan sisäosien kuvaukset perustuivat 1500-luvulle saakka havainnoidulla, haastatteleamalla ja arabiankielisistä käsitteistä hankittuun toisen käden tietoon.

Merkittävä rooli Länsi-Afrikan tuntemuksen kartuttajana Euroopassa oli Vatikaaniin Paavi Leo X:n suojelukseen päätyneellä mauri Leo Africanuksella, jonka vuonna 1550 julkaistun teoksen *Della Descrittione dell'Africa et delle cose notabili che ivi sono* varaan kuva sudanilaisvaltioiden keskiajasta rakentui yli kahden vuosisadan ajan. Leo Africanuksen kuvaus Timbuktusta kristallisoi kaupungin vaurautteen liittyneen myytin, joka

säilyi aina 1800-luvulle saakka. Leo Africanuksen teoksen merkitystä korostaa sen kääntäminen monille eurooppalaisille kielille pian ilmestymisensä jälkeen.

Kolmas murros Länsi-Afrikan sisäosien tuntemuksessa ajoittui 1700-luvun lopulle ja seuraavan vuosisadan alkuun, jolloin eurooppalaiset suuntasivat ensi kertaa tutkimusmatkoja alueen sisäosiin. Tutkimusmatkailun ohella toinen Länsi-Afrikan tuntemuksen syvenemistä edesauttanut tekijä oli orientalismin nousu. Arabien laatimien käsikirjoitusten saatavuus parani merkittävästi käsikirjoitusten käännöstyön ansiosta 1700-luvulta lähtien. Uuden tilanteen hyödynsi parhaiten William Desborough Cooley, joka ei tosin koskaan käynyt itse tutkimusalueellaan. Cooley tukeutui vuonna 1841 julkaisemassaan *The Negroland of the Arabs Examined and Explained; or, An Inquiry into the Early History and Geography of Central Africa* taitavasti kaikkeen saatavilla olleeseen lähdeaineistoon arabimaantieteilijöiden kronikoista lähtien. Hän korosti lähteiden vertailevan analysoinnin tärkeyttä ja kritisoi aiempaa tutkimusta saksen ja liimaa -tekniikalla laadituksi. Cooleyn tutkimuksen merkittävin saavutus oli kronologian luominen Länsi-Afrikan historialle ja sudanilaisvaltioiden maantieteellisen sijainnin tarkentaminen.

1850-luvun loppuun mennessä eurooppalaiset olivat onnistuneet selvittämään sekä Niger-joen että Timbukun sijainnin. Alueen kartoittamisen ja väestön etnografisen kuvauksen ohella tutkimusmatkai-

lijat olivat kiinnostuneita historiastakin. Länsi-Afrikassa erityisen huomion kohteena oli – kuten jo aiemminkin – tarunhohtoinen muinainen Ghana. Cooleyn ohella tärkeitä Länsi-Afrikan sisäosien tuntemuksen kartuttajia olivat skotti Mungo Park, joka vieraili alueella ensimmäisen kerran 1790-luvulla ja kuoli toisella matkallaan vuonna 1806. Saksalainen Heinrich Barth vahvisti teoksellaan *Reisen und Entdeckungen in Nord- und Central-Afrika in den Jahren 1849 bis 1855 (1857/58)* Cooleyn aiemmin saavuttamia tuloksia.

Kolonialismin kauden käynnistyminen heijastui merkittäväällä tavalla sudanilaisvaltioiden keskiajasta esitettyyn tulkintaan. Koloniaalisen tieteen tutkimuskohde sudanilaisvaltioiden keskiajassa suuntautui maantieteen ja paikannimien sijaan yhteisöjen poliittisen organisoitumisen ja talouden rakenteiden tarkasteluun sekä yhteisöjen etnografiseen kuvaukseen. Kirjallisten lähteiden ohella alettiin koota muistitietoa ja tehdä arkeologista tutkimusta. Kolonialismin kaudelle oli niin ikään leimallista rasismin voittokulku. Afrikkalaisten alistamista siirtomaavallan alle perusteltiin 1800-luvun jälkipuolella haamilaihyypoteesilla, mikä tuli näkyvästi esiin sudanilaisvaltioiden keskiajan tulkinnoissa. Toinen kolonialismin ajan kirjallisuudelle ominainen piirre oli ranskalaisen tutkijoiden panoksen lisääntyminen sudanilaisvaltioiden tutkimuksessa, minkä taustalla oli alueen joutuminen Ranskan haltuun.

Pekka Masosen tutkimus on rakenteellisesti selkeä ja tasa-

painoinen esitys sudanilaisvaltioiden keskiaikaa koskevan kuvan synnystä ja muuttumisesta eurooppalaisessa kirjallisuudessa liki kahdeksan vuosisadan aikana. Tutkimusta voi luonnehtia monella tapaa William Desborough Cooleyn vuonna 1841 ilmestyneen teoksen ”päivitykseksi”. Ajatus on varmaan käväissyt kirjoittajankin mielessä, mihin viittaa tutkimusten otsikoiden samankaltaisuus. Cooleyn teoksen tavoin Masosen tutkimus painottuu temaattisesti Länsi-Afrikan sudanilaisvaltioiden maantieteellisen sijainnin tarkentamisen analysointiin sekä paikannimien etymologian syvälliseen pohdintaan. Teoksen kolmantena keskeisenä teemanä on ollut sudanilaisvaltioiden kronologian tarkentamisen analysointi.

Edellä esitellyistä temaattisista rajauksista ja tutkittavan aineiston lukutavasta johtuen sudanilaisvaltioiden kulttuurin ja talouden kuvaus on jäänyt paikoin ohueksi. Jäin kaipaamaan erityisesti orjuuteen ja kauppaan liittyvien kysymysten nykyistä syvällisempää ja systemaattisempaa pohdintaa, mihin osa tutkimusaineistoa olisi tarjonnut mahdollisuuksia. Muistitietoa sisältävän aineksen kaivaminen esiin tutkimuksen kohteena olleesta kirjallisuudesta olisi tarjonnut kiinnostavan uuden haasteen. Nyt muistitiedon hyödyntämiseen on paneuduttu ainoastaan tutkimuksen viimeisessä pääluvussa.

Tutkimuksen laajuuden ja päälukujen itsenäisen luonteen johdosta suppeahko yhteenvetoluku jokaisen pääluvun lopussa olisi ollut tarpeellinen

kirjoittajan saavuttamien moninaisten tulosten esittelemiseksi. Tähän on pyritty varsinaisessa johtopäätösluvussa, jossa on koottu ansiokkaasti yhteen työn keskeiset tulokset. Valitettavasti siinä ei ole ollut mahdollista esitellä läheskään kaikkea mainitsemisen arvoista.

Tutkimuksen ajatuksia heittävässä johdantoluvussa olisi ollut tiivistämisen varaa. Tekijä loittonee väliin turhankin kauas varsinaisesta tutkimustehtävästään perustellessaan historiografisen tutkimuksen oikeutusta, paikoin jopa poleemisessa sävyssä. Länsi-Afrikan löytämismyytin laeva analysointi johdantoluvussa, samoin kuin hyökkäys afrosentrasta koulukuntaa vastaan limittyvät huonosti tutkimuksen kysymyksenasetteluun. Sinällään nämä kritisoimani alaluvut ovat hyvin kirjoitettuja ja miellyttäviä lukukokemuksia, mutta hieman turhia tähän tutkimukseen liitettäviksi ainakaan nykyisessä laajuudessaan.

Kirjoittaja ja tutkimuksen kustantaja, Suomalainen Tiedeakatemia, ansaitsevat kiitoksen teoksen ulkoasusta ja teknisestä viimeistelystä karttoja lukuun ottamatta. Kahdesta kartasta (s. 39, 192) on kirjaa painettaessa jäänyt pois niiden ymmärtämisen kannalta olennaisen tärkeä rasterointi. Kirjoittajan kannalta tämä on erittäin harmillista, sillä vielä taitovedosvaiheessa kartat olivat moitteettomassa kunnossa.

Kokonaisuutena Pekka Masosen synteesi sudanilaisvaltioiden keskiaikaa koskevan kuvan synnystä ja sen muuttumisesta eurooppalaisessa kirjallisuudessa on urauurtava, korkeat kansainväliset mitat

täyttävä tutkimus. Teos on merkittävä uusi aluevaltaus myös suomalaisessa sosiaali-, väestö- ja poliittiseen historiaan painottuneessa Afrikan historian tutkimuksessa.

Harri Siiskonen

Länsieurooppalaisen yksityiselämän historiaa

Philippe Ariès, Georges Duby ja Roger Chartier (toim.): Omassa huoneessa. Yksityiselämän historiaa renessanssista valistukseen. Suomentanut Johanna Ilmankunas. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Nemo, 2001. 426 s. Alkuteos *Histoire de la vie privée III. De la Renaissance aux Lumières, osa Formes de la privatisation*, Paris: Éditions du Seuil, 1985.

■ Yksityiselämän nousu tieteellisen historiankirjoituksen kohteeksi on yksi niin sanotun "uuden historian" mukanaan tuomista ilmiöistä. Annalistisen tutkimustradition vaikutuksen myötä historian mielenkiinto on muutenkin pirstaloitunut yhä useampiin aihepiireihin, joista yksityisyyden muotojen lisäksi esimerkkejä ovat muuten muassa maun ja tapakulttuurin menneisyys. Juuri näitä aihepiirejä käsittelee ranskalaisen viisiosainen suurteos *Histoire de la vie privée*, 'Yksityis-

elämän historia', vuosilta 1985–1987. Suomeksi hiljattain ilmestynyt kirja *Omassa huoneessa* on osa tätä sarjaa, katkelma sen kolmannelta osalta, ja ensimmäinen aihepiiriä käsittelevä suomennettu annalistiteos.

'Yksityiselämän historian' pääideoija ja toinen päätoimittaja oli Philippe Ariès, joka muistetaan ennen kaikkea lapsuuden ja kuolemakulttuurin nostamisesta historiankirjoituksen fokukseen. Toinen päätoimittaja oli puolestaan 1900-luvun jälkipuoliskon kenties merkittävin keskiajan yhteiskuntahistorioitsija, feodalismin, avioliittojen ja keskiajan naisen tutkija Georges Duby. Näistä kummankaan teoksia ei ole aiemmin julkaistu suomeksi, eikä itse asiassa myöskään *Omassa huoneessa* sisällä heidän omia artikkeleitaan, vaan muiden ranskalaishistorioitsijoiden tekstejä. Arièsin ja Dubyn asema käsillä olevan kirjan johtohahmoina on kuitenkin kiistaton ja paremman avaimen puutteessa teos soveltuu myös johdannoksi heidän kiinnostuksenkohteisiinsa. Hankaluutena *Omassa huoneessa* -teoksen tällaisessa käytössä on tosin sen koko ranskankieliseen sarjaan verrattuna suppea, vain pari vuosisataa kattava aikajänne renessanssista valistukseen.

Ongelmaa korostaa myös, ettei suomalaisen laitoksen johdanto-osissa esitellä paljoakaan teossarjan muita osia, vaan ainoastaan lyhyesti koko teossarjan tausta. Koko sarjan perusargumentin referointi olisi varmasti palvellut aihepiiristä kiinnostuneita lukijoita, jotka eivät välttämättä tunne

koko 'Yksityiselämän historian' rakennetta entuudestaan. Varsin Ranska-keskeisen kolmannen osan lähempi suhteuttaminen kokonaisuuteensa olisi myös ainakin osin yleiseurooppalaistanut teosta. Onhan Omassa huoneessa osa sellaista tapojen ja kulttuurin historian modernia klassikkoo, jota voi verrata lähinnä vain saksalaisen sosiologin Norbert Eliasin toistaiseksi suomentamattomaan suurteokseen *Über den Prozess der Zivilisation I-II* vuodelta 1939.

Esipuheiden jälkeen teoksen avaa Jacques Revelin käytöstapoja ja kohteliaisuutta käsittelevä artikkeli. Erityisesti Erasmus Rotterdamilaisen lasten käytöstapaoppaan *De civilitate morum puerilium libellus* (1530) ja Baldesar Castiglionen *Hovimiehen* (1528) varaan rakentuvan tekstin tärkein väite on, että uuden ajan vuosisatoina sosiaalinen kanssakäyminen kehittyi aiempaa säädellymmäksi. Toisaalta yksilön piti suorittaa kaikki tekonsa niin kuin ne olisivat olleet julkisen katseen seuraamia, kun taas toisaalta hänen tuli kyetä erottamaan, minkä saattoi näyttää ja mikä niin hänen itsensä kuin muidenkin oli parempi jättää huomiotta. Julkisuuteen sopimattomista, usein ruumiillisista asioista tuli sopimattomia myös yksityisesti.

Teoksen ainoan ei-ranskalaisen kirjoittajan, yhdysvaltalaisen Orest Ranumin artikkeli käsittelee intiimin historiaa arkitekhtuurin ja esinehistorian kautta. Puutarhojen, kamarien, alkovioiden ja työhuoneiden tai kabinettien asema eri tavoilla yksityisinä tiloina esitellään samalla, kun kuvataan näiden ti-

lojen käytössä tapahtuneita muutoksia. Näihin kuuluu esimerkiksi vuoteen paikan siirtyminen kamarissa 1700-luvulla kohti nurkkaa tai alkovia, josta tuli tilana erityisen intiimi.

Seuraava suuri teema *Omassa huoneessa* -teoksessa on maun ja kulinariimin historia. Jean-Loius Flandrinin kirjoituksessa huomio kohdistetaan 1600- ja 1700-luvun keittotaitoon ja pöytätapoihin. Suuri kysymys on, tapahtuiko tällä elämänalueella Ranskassa muutos 1600-lukulaisesta, vielä kulinaarisesti hienostumattomasta mässäilystä ja pöytien värikästä koristelusta 1700-luvun hienostuneempaan makujen yhdistelyyn ja määrän korvaamiseen laadulla. Eri vuosisatojen keittiöiden objektiivinen vertailu on vaikea tehtävä, varsinkin mitä tulee maun hienostuneisuuden asteisiin. Flandrin pyrkii tuloksiin analysoimalla kulinaarista kirjallisuutta.

Kiinnostava on myös hänen kuvauksensa herkuttelusanaston kehityksestä. Vaikka ahmatti ja herkkusuu olivat pitkään toistensa synonyymeja, kehittyi ranskaan uudella ajalla oma sanansa, *friandise*, myös hienostuneelle ruoasta nautiskelulle. Hyvän maun kehitys olikin 1600–1700-luvun Ranskassa ilmeistä, sen ollessa osa koko kulttuurin pitkän keston muutosta. Hyvä maku ei myöskään, merkityksellistä kyllä, näytä rajautuneen *ancien régime*n yhteiskunnassakaan aatelisten yksinoikeudeksi, toisin kuin vaikkapa rohkeus taistelulentällä, vaan maku ymmärrettiin synnynnäiseksi lahjaksi tai sosiaalisesti hyveeksi, jonka saattoi omistaa alempisäätynenkin.

Yksityiselämän historiaan kuuluu olennaisena osana myös perhesuhteiden historia. Aihepiiriin tätä puolta edustaa teoksessa Jacques Gélis'n artikkeli lapsen yksilöllistymisestä. Yleinen käsitys on ollut, että lapsen kohdistunut voimakas kiintymys olisi ollut uuden ajan alkuvuosisatoina ja yleensä esimoderneina aikoina nykyistä harvinaisempaa. Näkemys on kuitenkin ilmeisen virheellinen, minkä Gélis hyvin osoittaa. Vaikka usein oli tapana antaa kuolleen lapsen nimi nuoremmalle sisarukselle, ei tätä tule pitää niinkään todisteena lapsen ei-yksilöllisestä asemasta kuin merkinä jatkuvuuden tavoittelusta.

Muutoksia tai jännitteitä Gélis löytää analysoidessaan käsityksiä lasten kouluttamisesta, josta tuli 1600-luvulta alkaen yhä tärkeämpi osa luonnon kahlitsemista ja paremman elämän turvaamista jälkikasvulle. Lapsuuden käsitteen olemassaolo myönnettiin jo 1500-luvulla, mutta vaikka varhaislapsuutta ryhdyttiin suojelemaan entistä paremmin ja lapsen asema yksityistyi ja tämä astui yksilönä osaksi länsimaista yhteiskuntaa, ei muutos ollut kertakaikkinen eikä kivuton. Omanlaisinaan julkisina ihanteina pysyivät vaikkapa Mozartin kaltaiset ihmeläpset, ja koulutuksen vaatimusten kasvu toimi vastapainona samaan aikaan tapahtuneelle luonnollisten lapsuusihanteiden nousulle.

Teoksen kaksi viimeistä artikkelia ovat aihepiiriltään pitisi yksityisyyden, myös kirjallisuuden historiaa. Madeleine Foisil esittelee ensin syvimmästä sisimmästä kirjoittamis-

ta, ja sen jälkeen seuraa Jean Marie Goulemotin teksti yksityisyyden kuvaamisen julkaisemisesta. Molemmista artikkeleissa käsitellään päiväkirjoja ja muistelmia kirjoittamisen genreinä, mutta Foisilin laajahkossa tekstissä pääpaino on perhehistorioiden kaltaisten tosielämän kertomusten analyysissa siinä missä Goulemot syventyy enemmän todellisuuden kuvaamiseen kaunokirjallisisissa teoksissa. Myös tästä näkökulmasta päädytään siihen, että yksilö oli 1700-luvulla poliittinen kokonaisuus, jonka ei kuitenkaan sopinut *ancien régime*n yhteiskunnassa avautua kokonaan muille. Ihminen määrittyi julkisen roolinsa perusteella, mutta samaan aikaan oli olemassa varsinakin ruumiillisia elämäntilanteita, joihin puuttuminen oli tapojen vastaista. Yksityinen ja intiimi piilotettiin julkiselta olemassaololta myös kirjallisuudessa.

Omassa huoneessa on kiinnostava ja näyttävä teos. Kirjan ulkoasu on tyylikäs ja taitto harkittua, ja runsas kuvitus pääsee myös mustavalkoisena yllättävän hyvin oikeuksiinsa. Suurikokoinen sivu ja juuri kuvituksen sisällyttäminen myös suomenkieliseen laitokseen luovat paikoin hyvinkin oppineesta tekstistä varsin yleistajuuden vaikutelman. Myös suomentaja Johanna Ilmakunnas on tehnyt ansiokasta työtä. Ranskalaisen oppineen tekstin rakenne poikkeaa suomalaisesta kirjoittamiskäytännöstä niin paljon, että loogisesti sujuvan ja silti lukijan kannalta myös suomennettuna nautittavan ja sujuvan tekstin tuottamisen on täytynyt olla haas-

teellinen tehtävä. Vaikeudet on kuitenkin voitettu tyylikkäästi, eikä opillisen tekstin eksaktiudesta ole jouduttu tinkimään.

Omassa huoneessa kuuluu vielä pienehköön joukkoon uusia suomennettuja historia-teoksia, jotka on toteutettu tyylikkääseen ulkoasuun panostaten ja laajaa lukijakuntaa tavoitellen. Tällaisten, opillisesti korkeatasoisten teosten markkinoita ei meillä ole perinteisesti ollut. Kirjan asema kulttuurihyödykkeenä on kuitenkin murroksessa. Sähköiset viestimet haastavat yhä uusilla tavoilla paperille painetun ja kaupasta ostettavan tekstin aseman. Yksi ilmeinen mahdollisuus perinteisen kirjan puolustamiseksi on korostaa sitä esineenä myös esteettisessä mielessä. Luulenkin, että myös kustantajat tiedostavat tämän, mistä seuraa, että tulemme näkemään käsillä olevan teoksen kaltaisia historia-tuotteita jatkossa lisää.

Jouko Nurmiainen

Uutta näkökulmaa keskiajan yhteiskunta- historiaan

Mika Kallioinen: Kauppias, kaupunki, kruunu. Turun porvariyhteisö ja talouden organisaatio varhaiskeskiajalta 1570-luvulle. Biblioteka Historica 59. SKS. Helsinki 2000. 344 s.

■ Mika Kallioinen on ottanut väitöskirjansa tutkimustehtäväksi Suomen ja koko Itämeren alueenkin keskiajan historian kannalta keskeisen tutkimusaiheen, Suomen vanhimman, pitkään suurimman ja tärkeimmän kaupungin Turun porvariyhteisön synnyn ja kehityksen keskiajalla ja uuden ajan alussa. Vaikka Turun historiaa on jo paljon tutkittu, Kallioisen näkökulma on uusi ja omaperäinen. Se vie merkittävällä tavalla eteenpäin paitsi Turun ja suomalaisen kaupunkilaitoksen ja myös ylipäättään Suomen keskiajan yhteiskunnan tutkimusta ja tuntemusta.

Keskeistä on, ettei Kallioinen ole tyytynyt kysymyksenasettelussaan tavanomaiseen ratkaisuun, vaan on sitä ohjannut ja täsmentänyt teoreettisella viitekehyksellä, ns. uuden institutionaalisen taloustieteen käsitteistöllä ja yhteisöteorialla. Ratkaisu on onnistunut. Se ei ole ollut, kuten toisinaan historiantutkimuksissa, liian teoreettinen ja ohjelmallinen

vaan sopivan konkreettinen, niin ettei se ole jäänyt liikaa irralleen tutkimuskysymyksistä eikä varsinkaan käsittelystä. Viitekehuksesta on selvästi ollut apua, se on auttanut perusteltujen kysymysten löytämisessä ja kiinteyttänyt ja ohjannut tutkimuksen rakentumista ongelmakeskeisesti. Teorian ja empiirisen tutkimuksen onnistunut sovittaminen toisiinsa on tutkimuksen hyvä ansio.

Toisaalta teoriapohjaisuus kattaa vain osan tutkimuksesta; kysymys liiketoiminnan kustannusten hallinnasta on aiheellinen mutta se nousee ehkä liiankin hallitsevaksi ajatellen tutkimuksen kokonaisuutta. Keskeiset osiot tutkimuksesta, varsinkin porvariston sisäistä rakennetta ja elinkeinoja koskevat, on viety läpi varsin perinteisenä perustutkimuksena, sinänsä hyvin korrektisti. Teorialähtöisyys ja eurooppalaisen kaupunkihistorian yleinen tietämys suhteutettuna Turun niukkaan lähdeaineistoon on paikoin johtanut melko laajoihin kirjallisuuspohjaisiin yleispohdintoihin, mikä ei ole kuitenkaan liian häiritsevää.

Tutkimus on lähtökohdiltaan vahva ja perusteltu. Varsin vaateliiden kysymysten ratkaiseminen käytettävissä olevan niukan lähdemateriaalin pohjalta on edellyttänyt metodista erityisosaamista. Tekijä olisi voinut menetelmiään, tapaansa käyttää lähteitä ja erityisesti yhteyksiä assosioivaa ja vertailevaa menetelmäänsä luonnehtia tarkemmin tutkimuksen lähtökohdissa. Tutkimuksessa on vertailua mutta sitä olisi ehkä voinut käyttää vieläkin systemaattisemmin

erityisesti saksalaisten kaupunkien osalta Itämerenpiirissä, koska saksalaiset ja yhteydet saksalaiseen kaupunkimaailmaan ohjasivat kauan Turunkin kehitystä. Tekijä osoittaa, miten Turkuun tuli porvareita Pohjois-Saksan sisämaakaupungeista. Muutaman sikäläisen kaupungin historian, Lyypekin historiasta lähtien, olisi suonut vertailuaineiston joukkoon. Lyypekiä on sitä paitsi olemassa melko uusi kaupunkihistoria.

Tutkimuksen lähdeaineisto on täydellinen. Pääosa aineistosta on painetuissa lähdejulkaisuissa, mutta Kallioinen on täydentänyt materiaaliaan myös hansakaupunkien arkistojen painamattomalla, tosin melko niukaksi jääneellä aineistolla. Tutkimuskirjallisuus on ylen runsas, joskin uusimman 1990-luvun hansatutkimuksen osalta on jokunen aukko, kuten esimerkiksi Detlev Kattingerin väitöskirja *Die gotländische Genossenschaft* ja hyvä artikkelikooste *Genossenschaftliche Strukturen in der Hanse*; ruotsalaisesta vanhemmastakin tutkimuksesta jää kaipaamaan Kjell Kumlienin pääteosta *Sverige och hanseaterna* sekä Hugo Yrwingin pääteoksia.

Kallioinen on valinnut tutkimuksensa otsikkoon iskusanat "Kauppias, kaupunki, kruunu". Valintaa voi perustella mutta tutkimuksen sisällöstä käsin toisenlainenkin valinta olisi ollut hyvin mahdollinen, kuten esim. "Kaupunki, porvari, raati". Porvari on keskiajan kaupunkilaista paremmin luonnehtiva ilmaus kuin kauppias, ja raati nousee kaupungin yhteisöllisyyden ilmentymänä tutkimuksen keskiöön.

Tutkimuksen rakenne nousee johdonmukaisesti kysymyksenasettelusta. Se on ongelmälähtöinen, looginen ja tasapainoinen, ja huolimatta jäsentelyn systemaattisuudesta tekijä on onnistunut välttämään toiston varsin hyvin.

Käsittely etenee kysymyksenasettelun ja keskiajan kaupunkikehityksen yleispiirteiden pohjalta ongelmakeskeisesti ja johdonmukaisesti. Tekijä on käyttänyt lähteitään huolitellusti ja kriittisesti, johtopäätökset ovat asiallisia ja perusteltuja. Syyt ja selitykset ovat yleensä kohdallaan, pikkulipsahduksia on ja paikoin selittäminen olisi voinut olla monitahoisempaa ja syvällisempää, mutta ei olennaisissa kohdissa. Pieniä virheitä tai ainakin tulkinnallisia painotuksia on enemmänkin tutkimuksen historialliseen kontekstiin liittyvissä tiedoissa kuin Turku koskevassa analyysissä ja johtopäätöksissä. Esimerkkinä lievästä epätarkkuudesta voi mainita horjuvuuden Lyypekin perustamisvuodesta (s. 32, 36), väitteen, että kainulaiset ja pirkkalaiset olisivat olleet "vaeltavia seikkailija-kauppiaita" (s. 38), Ruotsin kruunun ja hansan suhteiden tulkitsemisessa liian vastakohtaisiksi (s. 77), yleistyksessä hansan konttoreista (s. 133), kysymyksessä Visbyn ja Tallinnan merkityksestä Venäjän-kaupan välittämisessä (s. 171), kauppasaar-topoliitikassa (s. 175) ja siinä, että Itämeren-kaupan rakenne olisi painottunut massatavaroihin vasta 1400-luvulla (s. 189).

Keskeistä kuitenkin on, että nimenomaan tutkimustehtäväänsään Turun porvariyhteisön luonteen tutkimisessa Kallioi-

nen on onnistunut erinomaisesti. Kallioinen piirtää aluksi kuvan Turun porvariston synnystä, porvariston rekrytoitumisesta ja asemasta keskiajan yhteiskunnassa muotoutuvana säätyinä ja suhteessa kruunuun. Erityisesti on nostettava esiin tarkka analyysi Turkuun suuntautuneesta muuttoliikkeestä ja porvariston kansallisuusrakenteesta; vaikka sitä on käsitelty aikaisemminkin, sen voi nyt katsoa Turun osalta lopullisen tarkasti ja kriittisesti selvitettyksi. Mielenkiintoinen on tällöin tietenkin saksalaisten osuus. Yhtenä selityksenä saksalaisten muuttoon Turkuun ja muihin Skandinavian ja Baltian kaupunkeihin olisi ollut syytä kiinnittää huomiota siihen, että porvariksi pääsy oli suurissa Saksan hansakaupungeissa Lyypekistä alkaen yleensä huomattavasti tiukempaa ja säännellympää kuin Itämeren takarannoille perustetuissa uusissa kaupungeissa.

Luvut säätyliikkuvuudesta ja porvariston varallisuudesta ovat kokonaisuutena hyvät. Varojen sijoittamisesta kaupunkikiinteistöihin olisi kenties toivonut tarkentavaa pohdintaa; kaupungissa nimittäin asuttiin runsaasti myös vuokrataloissa. Kallioinen on tutkinut myös porvariston harjoittaman kaupan ja käsityön, ja näihin jo perinteisempiinkin teemoihin hän on kyennyt tuomaan runsaasti uusia, tarkentavia lisäi, niin että Kallioisen esitys Turun kaupasta ja käsityöstä on tähänastisista selvästi paras ja täsmällisin. Kallioinen on hyödyntänyt keskiajan niukat maininnat aiempaa huolellisemmin ja analysoinut tilastollisesti 1500-luvun tulliluette-

loita. Tällöin hän on todennut kaupan vahvan keskittymisen mutta myös yllättävän suuren vuotuisen vaihtelun ulkomaankauppaa käyneiden porvarien määrissä. Kieltäessään turkisten merkityksen (s. 189) käytännössä kokonaan myöhäiskeskiajan kaupassa Kallioinen on menetellyt ehkä turhan tiukasti sillä Turun kaupassa sentään liikkui tilastojenkin valossa huomattavia määriä turkkisia; tosin on myönnettävä, että turkiskulttuurin paino oli siirtynyt pohjoiseen ja että pohjoisen turkkisista suuri osa kulki suoraan Tukholmaan ja kenties valtaosa karjalaisten kauppiaiden mukana itään. Ehkä myös kysymykseen, kuinka edustavasti muutamien vuosien tulliluettelot kertovat kauppatavaroiden rakenteesta, olisi voinut esim. vertailevasti puuttua syvemmin; ongelmaahan on paljon käsitelty mm. Tukholman kaupan osalta. Kysymys oman aktiivisen ulkomaanpurjehduksen alkamisesta (s. 209) on Turunkin kannalta hyvin keskeinen kysymys ja vaikka se on lähdeaineiston niukkuuden vuoksi vaikea, olisi se ollut syytä nostaa näkyvämmiin esiin ja pohtia hieman enemmän vertailevasti. Joka tapauksessa tekijä on mainiosti kytkenyt Turun kehityksen yleiseen taloudelliseen kehitykseen.

Tutkimuksensa keskeistä kysymystä liiketoiminnan kustannusten alentamisesta Kallioinen on käsitellyt erinomaisella tutkimusotteella. Silmiinpistävää on tällöin myös lähteiden kriittinen käyttö. Tulos on, että kaupungin raadin merkitys oli kaupan turvallisten puitteiden luomisessa olennainen. Ehkä

olisi ollut syytä korostaa vieläkin enemmän sitä, etteivät lähteet juuri anna muiden, epävirallisten keinojen kuin raadin toiminnan selvittämiseen mahdollisuuksia. Kauppiaiden keskinäinen yhteydenpito ja yhteistyö kustannusten säästämiseksi – siis hansayhteistyö – jäänee lähteiden ulottumattomiin vai oliko niin, että Turun kaltaisessa hansan valtaväyliltä syrjässä olleessa kaupungissa raadin merkitys korostui?

Tutkimuksen loppuyhteen veto on ehkä hieman vaatimaton eikä anna riittävää kuvaa tutkimuksen kaikista tuloksista mutta porvarisyhteisön luonne siihen on koottu hyvin. Jotakin olisi kenties voinut arvioida siitä, missä suhteessa Turku oli tavanomainen, missä omintakeinen Itämeren kaupunki. Ja ehkäpä olisi vielä ollut syytä puuttua vaikeuksiin kehityksen ja muutosten osoittamisessa.

Kallioisen tutkimus piirtää selkeästi uutta, tarkentavaa ja kokoavaa kuvaa Turun historiasta, sen porvariyhteisön muotoutumisesta, sisäisestä rakenteesta, varallisuudesta, kaupasta, yhteisöllisyyden muodoista ja pyrkimyksistä turvata kaupankäynnin menestys. Se tuo uutta lisää paitsi Suomen myös Itämerenpiirin kaupunkilaitoksen ja yhteiskunta- ja taloushistorian tuntemukseen. Huomautukset kohdistuvat lähinnä yksityiskohtiin, tutkimuksen perusta ei ole horjutettavissa.

Kallioinen on kirjoittanut tutkimuksensa helppolukuisella, selkeällä ja johdonmukaisella tyylillä. Kirjassa ei ole juurikaan oikeakielisyys- eikä myöskään painovirheitä.

Jouko Vahkola

Oliko Ruotsi puolitoista vuosisataa edellä Suomea?

Carl-Johan Gadd: Den agrara revolutionen 1700–1870. Det svenska jordbrukets historia 3. Natur och Kultur. Borås 2000. 415 s.

■ Ruotsissa ilmestyvässä maatalouden historiassa kolme osaa käsittelee aikaa ennen murrosvuotta 1870 ja kaksi aikaa siitä eteenpäin. Suomessa suunnitellussa maataloushistoriassa yksi osa ulottuu muinaisuudesta vuoteen 1870, kaksi osaa kuuluu aikaan siitä eteenpäin.

Kronologinen painotus on siis aivan erilainen, vaikka kuutenasatana vuotena kyseessä ovat saman valtakunnan osat. Maatalouden vallankumous on ruotsalaisessa teoksessa otsakkeena ajanjaksolle 1700–1870. Suomessa nämä vuodet on liitetty ns. primitiiviseen perinteiseen maatalouteen. Onko siis Ruotsissa kehitys kulkenut puolitoista vuosisataa edellä suomalaisesta? Taitevuosi, josta Suomessa lasketaan maatalouden ns. vallankumouksen alkavan, merkitsee Ruotsissa sitä, että tuolloin sekä maatalousväestö että maatalouden vaatima työmäärä saavuttivat kulminaatiopisteensä. Osittain osajaon erilaisuus johtuu siitä, että Ruotsissa on paljon enemmän esineel-

lisiä jäänteitä esihistorialliselta ajalta ja että niitä on tutkittu verrattomasti enemmän; myös keskiajan lähteitä on siksi paljon, että niille voi rakentaa täyteläisen kuvan tarvitsematta paljonkaan spekuloida. Suomessa taas 1900-luku on torpien itsenäistymisen ja siirtoväen asuttamisen vuoksi sisältörikkaampi kuin Ruotsissa. Silti voi kysyä, onko eroa myös toimituskuntien kannanotoissa eri aikakausien painoarvoista.

Gaddin korkeatasoiseen kirjaan tarttuessa jää vastausta odottamaan kysymys: alkoiko maatalouden vallankumous Ruotsissa jo 1700? Lisäksi hämmästyttää se esipuheen väite, että vastoin yleistä käsitystä maatalouden vallankumous loi edellytyksiä teollisuuden vallankumoukselle eikä päinvastoin.

Teos jakaantuu kahteen sivumäärältään yhtä pitkään osastoon. Edellinen on läpileikkaus Ruotsin maataloudesta tutkittavan kauden alussa, jälkimmäinen käsittelee otsakkeessa mainittua vallankumousta. ”Alussa” on otettava laajassa merkityksessä, sillä lähteiden puutteen vuoksi kuvan piirteet ajoittuvat tietoihin useilta eri ajankohdilta.

Ruotsin pohjois-eteläinen ulottuvuus on tunnetusti kaksi kertaa niin pitkä kuin Suomen. Ilmasto on perin erilaista Skånessa kuin pohjois-Norrlandissa. Kun lisäksi maan muodot ja maanlaatu vaihtelevat – kuten kaikkialla – ja kun historiallinen tausta tärkeällä eteläisellä maatalousalueella on toinen kuin muualla – maakunnathan kuuluivat Tanskaan aina vuoteen 1658 –, maatalo-

us ja sen luoma yhteiskunta on kaikissa piirteissään monimuotoinen. Gadd tuo jatkuvasti tekstissään esille eri maakuntien erikoisuudet ja kuvaa niitä lukuisilla havainnollisilla kartoilla. Tilastojen rakentamiseen tarvittavat tiedot eri maakunnista perustuvat suunnattoomaan primaariaineistoon, kuten voutien tileihin, maaherrojen kertomuksiin ja papiston 1800-luvun alussa laatimaan taulustoon, jonka luvut Gadd suomalaisten tutkijain tapaan leimaa alimitoitetuiksi. Sitä ovat keränneet varhaisemmat tutkijat, mutta olennainen osa siitä on tekijän itsensä 13 kirjallisuusluettelossa mainittua tutkimusta varten tai nimenomaan *Den agrara revolutionia* varten keräämää. Tietenkin hän seuraa myös aikalaisten kuvauksia, kuten tunnettua Linnén matkakertomusta. Suomi on vakiintuneeseen tapaan jätetty tykkänään tutkimuksen ulkopuolelle. Siitä voi seurata jokin hankaluus, esimerkiksi kun verrataan Ruotsin so. ruotsalaisen valtakunnanosan numeroita Tanskan ja Norjan lukuihin ja puhutaan Pohjoismaista – Suomi jää siis Pohjoismaiden ulkopuolelle.

Piirsin aikoinaan *Suomen talonpojan historiaan* kartan, jossa verrataan kruununmaan ja perintömaan suhdetta eri pitäjissä 1720-luvulla. Koska rälssiä enimmissä pitäjissä ei ollut ollenkaan tai vain muutama talo, ei se vaikuttanut kuvaan ja niin jätin sen pois päästäkseni yhdellä kartalla. Ruotsissa kutakin kolmea maaluontoa oli suunnilleen yhtä paljon, ja Gadd onkin esittänyt maanluontojen levinneisyyttä kolmella eri kartalla. Maakun-

nalliset erot olivat valtavat: kahdessa Sveanmaan läänissä ja taustaltaan tanskalaisissa Hallandissa ja Skånessa rässi- maata oli yli puolet. Saman prosentiosuuden saavutti kruununmaa eräissä eteläisissä maakunnissa; Skånessa oli perintötiloja tuskin lainkaan. Toisen läpileikkauksen Suomesta tein 1800-luvun alusta. Gadd seuraa kehitystä kartoilla perinnöksiösiöistä ja läpileikkauksella talonpoikien osuudesta tiloihin 1845; rässi- maahan oli ja pysyi eikä tarvitse uusia kartoja. Perinnöksiösiöitä tehtiin innokkaasti suuressa osassa Göötanmaata ja entisissä tanskalaismaakunnissa, joten maantieteellinen kuva talonpoikaisväestön itsenäisyydestä muuttui olennaisesti. Talonpoikien osuus maasta (1845 59 %) ei kuitenkaan ollut sama kuin perintötilojen osuus, sillä osa jälkimmäisistä oli ruukeilla ja säätyläisillä ja toisaalta muutamit vauraat talonpojat olivat hankkineet rässi- tiloja – vain vauraat siksi että ne verovapauden vuoksi edelleen olivat kalliimpia kuin perintötilat.

On paljon keskusteltu sitä, voiko Ruotsin yhteiskunnassa puhua feodalismista. Talonpojan *ränta* on kuten yleisesti katsotaan myös Gaddille feodaalinen ilmiö. Hän tuo keskusteluun uuden näkökulman katsoessaan myös määräjako- laitoksen feodaaliseksi. Allekirjoitan tämän, mutten täysin hyväksy sitä, että laitoksesta tuli feodalismien purkamisen (avfeodalisering) väline. Väite perustuu siihen, että maaveron rasittavuus väheni kun taloon raivattiin lisää peltoa ja niittyä, kun sen tuotto kasvoi työn te-

hokkuuden vuoksi ja kun inflaatio alensi veron raskautta sen rahassa maksettavan osan kohdalta – maaverohan pysyi muuttumattomana. Kaikki tämä on ensiarvoisen tärkeää todeta maataloudelle ja talonpojille positiivisina ilmiöinä, mutta käsittääkseni feodalismien purkamisen tapahtui vasta kun maanluonnnot poistettiin ja maaveroa lakattiin kantamasta.

Tabellilaitoksen tietojen mukaan 80 % väestöstä eli 1700-luvulla maataloudesta. Tämä numero on harhaanjohtava, Gadd sanoo ja kertoo, mitä kaikkia teollisuudeksi, kaupaksi ja liikenteeksi laskettavia töitä agrariyhteisön jäsenet tekivät maatalouden ohella. Pelkästään vuodenaikojen vaihtelu pakotti Pohjolan talonpojat moniammattisuuteen (mångsyssleri). Hän havainnollistaa myös ajan tuotantolukuja vertaamalla niitä meidän päivinämme saavutettuihin.

Talonpoikaisyhteisö oli melko tasapäinen. Viljelijän lapset kävivät vieraissa piikoina ja renkeinä ja torppia oli talonpoikaismaalla harvassa. Muutos tosin oli tapahtumassa ja kauden päättyessä oli tilatonta väestöä jo yhtä paljon kuin tilallista (Gaddin kuviossa tosin tilattomien määrää kartuttaa kartanoiden alustalaiset, joita ei voi erikseen tilastoida). Kiintoisa toteamus on, että kartanoiden maatalous oli karjatalousvaltaisempaa kuin talonpoikien; jälkimmäisten kohdalla tosin maakunnalliset erot olivat huomattavia. Jyväluvuista tekijä on piirtänyt kartan, joka yllättävästi osoittaa, että ne olivat korkeimmat etelä-Norrlandissa ja matalimmat suuressa osassa Göötanmaata.

Niiden pohjalla ei kuitenkaan voi tehdä päätelmiä hehtaarisadoista, sillä kylvötiheys vaihteli. Elintasossa maanviljelyn heikkouksia kompensoivat metsän hyväksikäyttö ja käsi-työ. Talonpojat, joiden asunnot näyttivät surkeilta, saattoivat omistaa kalliita jalometalliesineitä, joita he pitivät näytteillä tuvissaan lisätäkseen arvostustaan. Karjatalous kukoisti siellä missä vainiot olivat laivoja. Puhuessaan maanviljelyn ja kotieläinten pidon välttämättömästä yhteydestä Gadd puhuu rehunpuutteesta, jonka niittyjen raivaaminen pelloiksi aiheutti, mutta mainitsee vain yhdellä sanalla ainakin Suomessa olennaisimman siteen, lannan. Sen puutteesta karjatalous välttämättä heikentyi ja heikensi maanviljelyä.¹ Sen sijaan hän toteaa animaalisien aineksen vähenemisen talonpojan ruokataloudessa.

Säännöllinen sarkajako ei ollut Ruotsissa läheskään niin yleinen kuin Suomessa. Gadd torjuu täydellä syyllä sen usein esitetyn selityksen sarkajaolle, että maanlaadun erilaisuus kylänvainion eri osissa vei tilusten pirstoutumisen. Se että kukin talo sai sekä lihavaa että laihaa maata oli pikemminkin seuraus sarkajaosta kuin sen syy. Gadd tuo keskusteluun sen uuden näkökohdan, että sarkajaolla estettiin jonkin talon työmatkan tulevan pitemmäksi kuin toisen. Hän ei tun-

1. Teoksen edellisessä osassa huomautetaan, että "1600-luvulla, mutta erityisesti 1700-luvulta lähtien lannoitus ja epätasapaino pellon ja niityn välillä muodostui ongelmalliseksi". *Janken Myrdal, Jordbruket under feodalismen (Det svenska jordbrukets historia 2), s. 289.*

ne selitystäni, joka perustuu karttoihin ja/tai jaon kuvaukseen useista suomalaisista kylistä: jakomenetelmä itse johti pirstoutumiseen ja jakolohkot (teglag), joihin Gadd olettaa pellot primaarisesti jaetun, syntyivät vasta jaon mukana (mm. *Proceedings of the Finnish Academy of Science and Letters*, 1952).

Suomessa vain pohjoisimmassa, ilmastollisesti epäedullisimmassa osassa vuoroviljelyä ei harjoitettu. Ruotsissa *ensåde* oli yleinen laajalti jopa Göötanmaalla, tosin niin että palasia pelloista silloin tällöin jätettiin kesannoksi. Kaksi- ja kolmivuoroviljelyllä oli omat alueensa. Maan eteläisimmissä osissa systeemiä monimutkaisti vielä se, että ruis voitiin kylvää vasta keväällä. Sahrat säilyivät yleisinä, mutta aurojen läpimurron viivästyminen ei todista Gaddin mukaan takapajuisuudesta, vaan liittyy ojitukseen. Missä oli ojia, ei tarvittu auralla ajan mittaan muodostuvia sarkojen korkeita harjoja.

*

Muutoksen merkeistä tulee ensinnä esille suurviljelyn mitava laajeneminen, joka kuitenkin alkaa vasta 1700-luvun jälkipuolella. Jos aiemmin valtakunnan ruotsalaisen ja suomalaisen osan välillä ollut ero rälssilampuotien määrässä, ero näkyy nyt myös suurviljelyn laajuudessa. Eräs kirjan havainnollisista karttapareista kuvaa Hjulebergin kartanoa, missä yhtäaika 34 rälssitalonpoikaa häädettiin ja paisunutta suurtilaa alettiin näiden suorittamien päivätöiden sijasta viljellä torpparien ja kustavilaisena aikana muodostuneen

uuden ammattiryhmän, muonamiesten avulla. Syyksi suurtuotantoon pyrkimiselle Gadd näkee taloustuotteiden kasvavan kysynnän kaupungeissa – mutta eikö silloin urbaanistuminen ollut primaarista ja agaaraiset muutokset sekundaarisia? Vallankumouksellisenä voi sen sijaan pitää säätyläisten innostumista aiemmin halveksittuun maatalouteen. Päivätöiden muuttamista rahavuokraksi silloin kun rälssitalot säilyivät voi myös pitää siirtymisenä feodaalisesta yhteiskunnasta kapitalistiseen.

Peltoa raivattiin enemmän kuin aikaisemmin tai myöhemmin, mutta se ei ollut vallankumouksellinen uutuus. Viikate korvasi sirpin viljankorjuussa ja aura sahran kynnessä ja äkeet saivat rautapiikit. Ne olivat innovaatioita ja vallankumouksen airuita siinä mielessä että omavarainen työkalujen valmistus loppui ja siirtyi sepille ja ruukeille. Talonpojat luopuivat vähitellen moniammattisuudestaan. Perunaa ruvettiin viljelemään, mutta ennen tuntemattomia viljelykasveja oli aiemminkin omaksuttu. Kenties vallankumoukseksi voidaan lukea se, että maanteiden rakentaminen ja entisten parantaminen salli maataloustuotteiden myynnin metsäseuduiltakin ja siten myötävaikutti siirtymistä omavaraistaloudesta vaihdantatalouteen.

Ehdottomasti merkittävin reformi oli maanjakojen sarja. Uutena synnä niiden aloittamiseen Gadd näkee vilkkaan tilanhalkomisen, jonka vuoksi kapeat peltosarat jaettiin kahdiksi. Isojako oli vallankumouksellinen ennen kaikkea suh-

teessa, että se tähtäsi yhteisöllisen sijasta yksilölliseen maatalouteen. Mutta sen ihanne ei toteutunut: eräillä tutkituilla alueilla talot saivat 10–15 tilkkua vainioista. Mutta isojakoa seurasi kuitenkin yhteenkappaleeseenjako (*enskifte*). Vaapaaherra Macklean jakoi 1780-luvulla kaikille 50 lampuodilleen yhtäsuuret vainiot yhtenä kappaleena ja siirsi niiden talouskeskukset kullekin osoitetun tiluksen keskelle. Talonpoikaiskylissä jako alkoi 1803 annetun asetuksen perusteella, joka pakotti perheet useissa tapauksissa muuttamaan vanhalta tonttialueelta. Kun isojakoasetukset edelleen olivat voimassa ja niiden määräykset olivat ristiriidassa uusien sääntöjen kanssa, annettiin asetus "laillisesta jaosta" (*laga skifte*) 1827. Sen nojalla 34 % taloista joutui siirtymään ennen vuotta 1870.

Yhteenkappaleeseenjako ja laillinen jako muodostavat kokonaisuuden myös siksi että kumpaakaan ei saanut purkaa ilman kaikkien osakasten suostumusta. Niiden leviämistä Gadd valaisee kartalla, joka osoittaa ettei prosessi ollut paljoakaan varhaisempi kuin sitä vastaava uusjako Suomessa. Vastoin aiempia käsityksiä hän toteaa, että kruunu ja aateli eivät tyrkyttäneet jakoja vastahakoisille talonpojille. Päävastoin jälkimmäiset olivat reformista kiinnostuneet, mutta niistä kärsivät torpparit, joiden tontista saattoi tulla siirretyn talon uusi paikka, ja manttaalia vailla olevat mäkitupalaiset. Laillisessa jaossa maisema muuttui niin että kotiseudultaan lähteneet ja siellä käyneet eivät olleet sitä tuntea – muu-

tos oli yleisempi kuin Suomessa, sillä ryhmäkyliä oli enemmän ja ne hajosivat varhemmin. Kylä hajosi myös organisaationa. Apua tarvitessaan talonpoika ei turvautunut enää naapureihinsa vaan tilattomiin palkkatyöläisiin.

Jakojen viimeinen rysäys osuu 1800-luvun jälkipuolelle, jolloin siirryttiin sellaiseen vuoroviljelyyn, missä heinä oli mukana (*växelbruket*). Kartanoissa – joillakin seuduilla myös talonpoikaistaloissa – siirtyminen voidaan ajoittaa jo vuosisadan alkupuolelle. Ne ikaikaiset maakunnalliset erot, joita kirjassa on kohdannut joka sivulla, häviävät. Sitä voi todella nimittää vallankumoukseksi. Jyväskylän nousi 1800-luvun alkuvuosikymmenistä vuoteen 1870 kolmanneksella ja lehmät lypsivät kahden kolmanneksen verran enemmän. Se oli nopeata edistystä, mutta tuskin vallankumousta. Syy maidontuotannon nousuun oli Gaddin mukaan lisääntynyt rehumäärä. Suomessa koettiin samaan aikaan rehujen puutetta. Kalliit käsityöläisten valmistamat hevosvetoiset pyöräpölymurit yleistyivät leviten kartanoista talonpoikaistaloihin. Innovaatio omaksuttiin ilmeisesti aiemmin kuin Suomessa.

Talonpoikien ja lisääntyvän tilattoman väestön elintaso kehittyi suotuisasti, tosin monin taka-askelin. Vuoden 1867 ankara kato ei aiheuttanut enää sellaista kurjuutta ja korkeata kuolleisuutta kuin Suomessa.

*

On aika vastata alussa esitettyihin kysymyksiin. Jos vallankumouksella tarkoitetaan sitä että maatalouteen ilmestyi jotakin ennennäkemätöntä uut-

ta tai että kehitys johonkin suuntaan alkoi kulkea hurjaa vauhtia, otsake ei sovi kattamaan 1700-lukua, ja vuosiin 1800–70 se sopii vain eräiltä osin tai jos historian kulkua tahdotaan dramatisoida. Ruotsi kulki Suomen edellä, mutta vain puoli vuosisataa. Erilainen osajako kummankin maan maataloushistoriateoksissa johtuu osaksi toimituskuntien erilaisista painotuksista. Elintason nousu toi taloihin ja mökkeihin metallitavaraa, kelloja, puuvillapukuja, ulkomaalauksen, tiilikaton ja kahvin. Se antoi työtä kotimarkkinateollisuudelle. Tätä tekijää tarkoittaa puhuessaan johdannossa maatalouden vallankumouksen primaarisuudesta teolliseen nähden.

Gaddilla on elävä kuva entisajan maaseudusta. Se on osittain saatu maataloutta ja maatalousväestöstä esittävistä vanhoista maalauksista, osittain kehitetty kirjallisista lähteistä. Hän siirtää kuvan taitavasti lukijoille, ei vain tekstikuvituksella, vaan myös sanoin. Maatalousteknisen ja biologisen asiantuntemuksensa avulla Gadd on yhtä lailla kotonaan analysoidessaan viikatteen terää kuin maanluontoja koskevaa lainsäädäntöä. Hän etsii selitystä jokaiselle erilaisuudelle ja jokaiselle muutokselle. Hän kykenee kaikissa kohdissa löytämään olennaisen ja esittämään sen samalla kertaa tieteellisesti ja popularisoiden.

Eino Jutikkala

Maatalouden modernisaation mentaliteettihistoriaa

Ann-Catrin Östman: Mjölök och jord. Om kvinnlighet, manlighet och arbete i ett österbottniskt jordbruks-samhälle ca 1870–1940. Åbo 2000. 364 s.

■ Ann-Catrin Östmanin väitöskirja on kaunis demonstraatio, miten historiaa ja etnologiaa voidaan yhdistää. Se on anniltaan myös painava puheenvuoro sen puolesta, että sukupuolta (kön) ja sen sosiaalisia ja kulttuurisia ulottuvuuksia koskevat kysymyksenasettelut ovat merkityksellisiä mm. myös taloushistoriallisen tutkimuksen kannalta.

Östmanin tutkimuksessa tarkastelun kohteena ovat maataloustyön sukupuolitetut ja sukupuolittavat merkitykset. Kyse on siis siitä, miten sukupuoli strukturoi työnjakoa ja miten toisaalta työtehtävien sukupuolittaisen jaon käytäntö ilmentää sukupuolta koskevia käsityksiä, siis näkemyksiä mieheydestä ja naiseudesta. Tutkimuksen keskeinen kysymys voidaan muotoilla myös näin: miten mieheyttä ja naisuutta rakennettiin ja rajattiin työssä ja työn kautta, työn arkisten käytäntöjen ja työtä koskevien puhetapojen tasolla perheen, maatilan ja paikallisyhteisön kontekstissa?

Kutsuisin Östmanin tutkimusta mielelläni historialliseksi

etnologiaksi tai historiallisesti antropologiaksi, mutta sitä voidaan kutsua kaikin mokomin myös mikrohistoriaksi. Sukupuolen ja työnjaon teemaa tarkastellaan ruotsinkielisen Pohjanmaan, erityisesti Purmon seudun kehyksessä. Aineistona ovat olleet kansatieteelliset aineistot, kirjeet, paikallislehdistö ja mm. tekijän itse haastatteluilla keräämä omaelämäkerrallinen aineisto. Viimeksi mainitun moniulotteinen eritely tuo tutkimukseen juuri sen värikylläisen etnologis-antropologisen ulottuvuuden.

Koska tällainen omaelämäkerrallinen ja muistitietoaaineisto saattaa edelleen olla joistakin historiantutkijoista metodologisesti jotenkin erityisen riskaabelia tai epäilyttävää, korostettakoon, että siitä ei yritetä niinkään rekonstruoida jotakin mennyttä tapahtumahistoriaa. Sen anti on nimenomaan siinä, että kertojien ja muistelijoiden retorisisa ja esityksellisissä ratkaisuissa tulevat esiin osin yksilölliset mutta osin kollektiiviset käsitykset, arvostukset ja tulkinnat mm. juuri työstä ja (omasta) mieheydestä ja naiseudesta. Työtä koskevassa kerronnassa työn kaikkia sukupuolitettuja ja sukupuolittavia eroja ei ole aina artikuloitu, mutta ne voidaan piirtää esiin myös kerronnassa ja etnologisissa aineistoissa kuvatuista työn sanattomista arkikäytännöistä. Sukupuolitetun työnjaon kaikkia piirteitä ei kaiketi koskaan edes voitaisi tyhjentävästi lausua julki, vaan ne ovat olleet muodikkaasti sanottuna hiljais- ta, praktista tietoa.

Tutkimuksen otsikko kristalloi Östmanin analyysin kes-

keisimmän fokuksen: maan ja maidon symbolisen merkityksen mieheyden ja naiseuden viitepisteinä, toisin sanoen sen miten mieheys ja naiseus ovat rakentuneet symbolisessa ja käytännöllisessä suhteessa maahan ja maitoon, peltoviljelyyn ja karjanhoitoon. Historiantutkimuksessa (ja etnologiassa) peltoviljely on usein edustanut ikään kuin koko merkittävää maatalouden harjoitusta, kun taas karjatalous on ollut suhteettoman syrjässä siihen nähden, miten paljon se lopulta taloudellisestikin merkitsi. Kuten Östman huomauttaa, kansatieteellisissä maataloutta koskevissa kyselyissä on niissäkin usein tiedusteltu maaseutuväestöltä lähinnä vain niitä asioita, jotka koskivat peltoviljelyä ja pelto- töitä. Tämäkin osaltaan heijastaa maataloustöiden hierarkista – ja nimenomaan sukupuolittuneesti hierarkista – arvoasteikkoa.

Kuten Östman itse sekä mm. eräät ruotsalaiset tutkijat omissa aikaisemmissa töissään ovat osoittaneet, maito, lypsäminen ja navetta olivat noin 1900-luvun alkuun asti hyvin vahvasti naisen alueeksi merkityksellistettyjä asioita. Kuten Östman argumentoi, naisen tieto ja taito käsitellä maitoa ilmeisesti kytkeytyi syvemmällä mentaalilla tasolla naisen ruumista ja seksuaalisuutta koskeviin kulttuurisiin käsityksiin. Mieheyden hahmottamisen kannalta eräs tärkeimpiä symbolisia ja käytännöllisiä rajalinjoja kulki juuri tässä: hyvin harvoin mies, ainakaan aikuinen talollinen mies, oli missään tekemisissä maidon, navetan tai lypsämisen kanssa.

Suuri muutos työtehtävien sukupuolittuneessa erottelussa tässä tarkasteltulla ajanjaksolla oli miehen ja 'maidon' lähtyminen sekä käytännön tasolla että myös symbolisesti. Mieskin alkoi tulla useammin navettaan, ei tosin yleensä varsinaisesti lypsämään vaan hoitamaan ruokintaa ja 'järjestelemään' asioita.

Yhteiskunnallis-taloudellisenä kehyksenä oli mm. maatalouden koneistuminen ja palkatun työvoiman väheneminen, mutta Östman painottaa hyvin sitä, että maatalouden modernisoituminen on prosessi, joka toisaalta tapahtuu tiettyjen kulttuuristen (mm. miehen ja naisen tehtäviä koskevien) ajatusmallien ehdoilla mutta joka toisaalta myös muuttaa näitä kulttuurisia kehyksiä. Maatalouden modernisaatioprosessin ymmärtämisen ja selittämisen kannalta on tärkeää nähdä, että maaseudullaikin ihmisillä oli paitsi tieteenkin luokka-asema (jonka Östmanin on ottanut huomioon) myös kulttuurisesti ja sosiaalisesti rakentunut sukupuolittunut habitus, kuten Pierre Bourdieu sanoisi; toiminnan ja ajattelun iskostunut perustyyli jonka mukaisesti yksilö tekee joitakin asioita arkisen luonteisesti, toisia asioita tietoisesti ponnistellen ja joitakin ei lainkaan, koska hänen mielensä (ja ruumiinsa) ei yksinkertaisesti pysty niihin.

En ole taloushistorian tuntija, mutta voisin ajatella, että taloushistoriassa kuten taloustieteessäkin on usein tarkasteltu yksilöitä ja kollektiiveja helposti ikään kuin sukupuolettomina olioina (tai ehkä useimmiten eräänlaisina geneerisinä

miehinä), joiden arkisen toiminnan peruslinjat ja -parametrit eivät sanattoman taustaoletuksen mukaan ole sukupuolen suhteen mitenkään merkityksellisesti erilaisia. Se on aika suoraviivainen ja joskus mahdollisesti pahastikin analyysiä haittaava oletus. Tämän kirjan soisikin siis kuluvaan myös taloushistorioitsijain käsissä.

Ann-Catrin Östmanin eräs tärkeimpiä ja gendertutkimuksen teorian kannalta huomiota ansaitseva argumentti on, että sukupuolieroa on voitu konstruoida vahvasti myös, kun miehet ja naiset ovat tehneet samaa työtä spatiaalisesti samalla areenalla. Sukupuoli-integroitu työ on usein tulkittu osoitukseksi tai merkiksi heikosta sukupuolten symbolisesta erosta tai erottelusta. Itse asiassa myös sellaisessa tilanteessa voidaan konstruoida sukupuolieroa työtätekevien subjektien asemien erilaisten merkitysten ja työtehtäviin liittyvien käytäntöjen kautta. Östman haastaa siis tässä sen suomalaisen ja yleisemminkin pohjoismaisen agraari-whighistorian (ja etnologian) tulkinna, jossa agraarikulttuuri ja maaseutuyhteisön arkinen elämäkäytäntö on hahmotettu sukupuolten välisen suhteen osalta varsin eriytymättömäksi ja usein myös konfliktittomaksi.

Östman mobilisoi tässä käyttöönsä käsitteet hetero- ja homososiaalisuus. Niiden merkitys ja käyttö on tutkimuksessa ehkä hiukan horjuvaa, kuten erinomaisen hienosti opponenttina toiminut Kirsti Niskanenkin väitöstilaisuudessa mainitsi. En kaiketi tee vääryyttä, jos sanon, että homososiaalisuus merkitsee Östmanilla

useimmiten suunnilleen sitä, että miehen mieheys ja vastavasti naisen naiseus manifestoidaan ja arvioidaan siten, että henkilö suhteutetaan toisten miesten ja toisten naisten sosiaalisiin asemiin ja toimintaan. Heterososiaalisuus puolestaan merkitsee sitä, että henkilön mieheys/naiseus konstruoidaan sen kautta, että hän on tietynlaisessa sosiaalisessa suhteessa tai asemassa toisen sukupuolen edustajiin. Tätä havainnollistakoon seuraava.

Hetero- ja homososiaalisuuden käsitteiden avulla Östman formuloi näppärästi tutkimuksensa erään keskeisen teesin näin: työssä tarkastellun ajanjakson alkupuolella mieheys rakentui paljolti homososiaalisesti, toisin sanoen miehen oman miesposition kannalta tärkeää oli asema (työ)-yhteisön toisiin miehiin nähden (mm. hierarkia). Naiseus sen sijaan rakentui paljolti heterososiaalisesti: naisille oli oman itsensä ja oman naiseutensa kertomisen kannalta tärkeää, että he olivat työskennelleet yhdessä miesten kanssa ja että he nimenomaan olivat kyenneet siihen ja että se oli ollut vain tavallista arkea. Työn heterososiaalisen käytännön merkitys naisen oman naiseuden konstruoinnille näkyy mm. siinä, miten Östmanin informantit puhuivat maatilansa hoitamista kuvatessaan usein 'meistä', kollektiivista, miehen ja naisen työparista.

Östmanin tutkimian ajanjakson loppupuolella tilanne kehittyi kuitenkin siihen suuntaan, että mieheyden rakentamisessa alkoi korostua heterososiaalisuuden ulottuvuus: maanviljelijämies tekee työtä

tilallaan yhdessä vaimonsa kanssa. Tosin aikakauden retoriikassa (mm. lehtikirjoittelussa) korostunut itsenäinen, ammattimainen maamiesmaanviljelijä hoiti tilaansa ikään kuin muka yksin ja riippumattomana; siinä mielessä nainen (maanviljelijän vaimo) jäi taka-alalle. Samaan aikaan tapahtuva maitotalouden professionalisointi ja sen fyysisenä ilmentymänä kivinavetta kytkivät symbolisellakin tasolla 'maan' ja 'maidon' uudella tavalla yhteen 'maataloudeksi', toimeksi jonka puitteissa maamieskin saattoi nyt käsitellä maitoa ja lehmä. Tosin peltoviljelyä pidettiin edelleenkin maitotaloutta ja karjanhoitoa arvokkaampana; 'maa' pysyi maamiehen itseymmärryksen ja identiteetin kannalta tärkeämpänä kuin 'maito'.

Edellä sanottu antaa toivakseni jotenkin oikeudenmukaisesti painotetun ja totuudellisesti esitetyn kuvan Ann-Catrin Östmanin väitöskirjan keskeisestä sisällöstä ja tärkeimmistä teeseistä. Tutkimuksen sosiaalishistoriallisempiin puoliin (Purmon ja sen lähialueiden demografiset ja maanomistusolot) en osaa ottaa kantaa, mutta oman aiemman tutkimusteemani, sukupuolen historiallisen antropologian kannalta katsoisin, että tämä on todellakin vaikuttava saavutus: teoreettisesti hallittu, analyttisesti monitasoinen ja esityksellisesti selkeä työ. Suuri plussa tulee siitä, että tässä on hyödynnetty mittavaa mutta meillä joskus angloamerikkalaisen tutkimuksen jalkoihin jäävää pohjoismaista teoreettisempiä historiallis-yhteiskuntatieteellistä gendertutki-

musta. Pidän myös siitä rakenteellisesta ratkaisusta, että teoriaa ja metodologiaa koskevien lukujen jälkeen käydään käsiksi ”itse asiaan” eikä ruveta esittelemään Purmon oloja ja 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun suomalaista yhteiskuntaa (nämä tulevat tarkasteluun matkan varrella sopivis-

sa kohdin). Kuten tekijä väitöstilaisuudessa puolustautui, tällä ratkaisulla ehkä paremmin vältetään se (ei niin harvinainen) tilanne, että tutkimuksissa itse analyysiosan havainnot tuntuvat olevan jo ikään kuin taustaluvuissa determinoituja. Ei sellaista tutkimusta ole jännittävää lukea.

Toivottavasti Ann-Catrin Östman työstää tutkimuksestaan ainakin artikkelin tai pari jollekin prominentille ulkomaiselle julkaisufoorumille. Tässäkin teoksessa on tosin mainio englanninkielinen yhteenveto.

Jan Löfström

Kirjoittajat

Susanna Fellman on valtiotieteen tohtori, joka työskentelee tutkijana Helsingin yliopiston yhteiskuntahistorian laitoksessa.

Tapani Hietaniemi on Helsingin yliopiston sivilisaatiohistorian dosentti. Hän on tunnettu Max Weberin tutkijana ja suomentajana.

Marjatta Hietala on Tampereen yliopiston yleisen historian professori.

Martti Häikiö on Helsingin yliopiston poliittisen historian dosentti.

Eino Jutikkala on akateemikko.

Petri Karonen on Suomen historian dosentti Jyväskylän yliopistossa.

Kimmo Katajala on Joensuun ja Tampereen yliopistojen Suomen historian dosentti.

Kati Katajisto on helsinkiläinen filosofian maisteri, joka työskentelee Eliitit ja yhteiskunnan muutos – sukustrategiat

ja vallan verkostot 1500–2000 -hankkeessa.

Yrjö Kaukiainen on Helsingin yliopiston Euroopan historian professori.

Anu Korhonen on filosofian tohtori ja erikoistutkija Turun yliopiston kulttuurihistorian laitoksessa.

Pirjo Korkiakangas on Jyväskylän yliopiston etnologian dosentti.

Jukka Korpela on Joensuun yliopiston yleisen historian professori. Hänen uusin teoksensa on *Itä-Euroopan historia 1700-luvulle* (2000).

Jouko Lahtero, Eeva Matinoli, Kyllikki Männikkö, Leena Puhakainen ja Maire Salmela ovat turkulaisia historian lehtoreita.

Arto Luukkanen on kirkkohistorian dosentti Helsingin yliopistossa. Hänen uusin teoksensa on *Hajoaako Venäjä* (2001).

Jan Löfström on historiallisen antropologian dosentti Jyväskylän yliopistossa. Hän on julkaissut teoksen *Sukupuoliero agraarikulttuurissa* (1999).

Jouko Nurmiainen on filosofian maisteri, ja hän on tutkijana Helsingin yliopiston historian laitoksessa.

Yhteiskuntatieteiden tohtori Heino Nyysönen on tutkija Berliinin Humboldt-yliopistossa.

Jari Ojala on Jyväskylän yliopiston taloushistorian dosentti ja Suomen Akatemian tutkijatohtori.

Harri Siiskonen on Joensuun yliopiston yleisen historian professori.

Juhani Suomi on professori.

Jouko Vahtola on Suomen historian professori Oulun yliopistossa.

Heikki Ylikangas on Helsingin yliopiston täysin palvelut Suomen ja Skandinavian historian professori.

Yritys voi oppia historiasta

Uutta oppiainetta viriteltiin Lammilla

Oppiaineen nimi on liiketoimintahistoria. Oppiainetta ideoitiiin Taloushistoriallisen yhdistyksen joulukuussa 2000 Lammilla järjestämässä round table -keskustelussa. Pyöreän pöydän ääreen koontui joukko historiantutkijoita, liiketaloustieteilijöitä ja yritysmaailman edustajia.

■ Suomen taloushistoriallisen yhdistyksen järjestämän round table -keskustelun aiheena olivat yhtäältä yrityshistoriat (*company history*) ja toisaalta liiketoimintahistoria (*business history*). Jälkimmäinen, yritystoimintaa laajemmin tutkiva tutkimusala ei ole vielä toistaiseksi saanut jalansijaa suomalaisessa tiedeyhteisössä.

Keskusteluun osallistuivat historiantutkimuksen puolelta professori Markku Kuisma ja

dosentti Teppo Vihola, liiketaloustieteen edustajina professorit Juha Näsi ja Kari Lilja sekä liike-elämän edustajana vuorineuvos Gustav von Hertzen. Yleisön joukosta keskustelua kommentoivat taloushistorian professorit Riitta Hjerpe ja Jorma Ahvenainen, dosentti Martti Häikiö sekä filosofian tohtori Juha-Antti Lamberg. Puheenjohtajana toimi dosentti Sakari Heikkinen. Keskustelun pohjana oli Historiallisessa Aikakauskirjassa aihepiiristä käyty keskustelu (*HAik* 1–3:2000).

Kohti liiketoimintahistoriaa

Keskustelun keskeisin anti oli pohdinta liiketoimintahistoriasta. Juha-Antti Lamberg muistutti keskustelijoita, että joukko liiketaloustieteen keskeisiä guruja ammentaa oppejaan historiasta. Alfred Chandler on peruskoulutukseltaan historiantutkija, ja myös tämän päivän ehkä tunnetuimmat nimet Michael Porter ja Henry Mintzberg ovat käyttäneet pitkän aikavälin aineistoa tutkimustensa pohjana.

Professori Juha Näsillä oli muodostunut käsitys aiheesta nimeä myöten, ongelmana kun on ollut, miten business history käännettäisiin suomek-

si: Näsien mukaan paras käännös olisi juuri liiketoimintahistoria.

– Meillä pitäisi olla analyyttistä valmiutta tehdä pitkän aikavälin analyysiä yritysten toiminnasta, korosti Näsi, ja huomautti, että poikkitieteellinen liiketoimintahistoria tarjoaisi tähän mahdollisuuden.

Kari Lilja muotoili liiketoimintahistorian merkitystä syvällisemmin. Hänen mielestään taloushistoria tuottaa paljon yleistävää aineistoa, mutta liiketoimintahistorian avulla voitaisiin yhdistellä yleistä, erityistä ja ainutkertaista. Liiketoimintahistoriallinen tutkimus tuottaa kiistatta uutta tietoa silloin, kun voidaan osoittaa jonkun liiketoimintakäytännön ainutkertaisuus. Tämä on Liljan käsityksen mukaan historioitsijoiden ominta aluetta. Mikrohistorian metodilla voidaan suhteuttaa jotain tiettyä konkreettista ja ainutkertaista ilmiötä vastaaviin muihin ilmiöihin ja laajempiin rakenteisiin, ja juuri näiden vertailujen avulla voidaan etsiä yleistä, erityistä ja ainutkertaista.

Markku Kuisma piti hyvänä liiketoimintahistorian suosion nousua, joskin hän huomautti, että temaattista tai case-tyyppistä liiketoimintahistorian tutkimusta kuitenkin harvem-

min Suomessa näkee. Kuisman mielestä liiketoimintahistorian suurin ongelma on resurssien puute. Myös Lilja oli samoilla linjoilla:

– Tarvitsemme lisää kriittistä massaa, tutkijoita on liian vähän, huomautti Lilja.

Pitäisikö perustaa professuuri?

Mitä sitten puutteellisille resursseille ja tutkijoiden vähäisyydelle voitaisiin tehdä? Helpo tie on virkojen perustaminen, yhden tai useamman professuurin. Usean professuurin kannattajaksi tunnustautui muiden muassa Juha Näsi.

– On synti ja häpeä, että Suomessa ei ole vielä liiketoimintahistorian oppituolia, joka voisi olla monen oppilaitoksen yhteinenkin, kiteytti Markku Kuisma.

– Liiketoimintahistorian professuuri olisi tärkeä, mutta yksi professori ei vielä paljoa pysty tekemään, pelkän uuden yksikön perustamiseen menee paljon aikaa, huomautti Kari Lilja ja viittasi nykyisiin yliopistojen ja korkeakoulujen rahoitusongelmiin ja suoritusvaateisiin.

Martti Häikiö epäili professorimallin toimivuutta, ja kehotti nykyisiä virassa olevia professoreita profiloitumaan selkeämmin liiketoimintahistoriaan, jotta samalla pystyttäisiin osoittamaan, ettei ole kyse marginaali-ilmiöstä.

Voiko historiasta oppia?

Pyöreän pöydän keskustelun varsinaisena teemana oli kysymys voiko liike-elämä oppia historiasta? Kysymys kosketti sekä liiketoimintahistoriaa että

tilaustöinä tehtäviä yrityshistorioita. Gustav von Hertzen huomautti, että hyvät yrityskonsultit katsovat aina ensiksi yrityksen historiaa; mitä liikkeenjohdollisia menetelmiä käytetty, mitä ovat olleet yrityksen strategiat. Kari Lilja uskoi, että yritysten historiaa voi käyttää yleisemminkin opiksi – ei ainoastaan oman yrityksen historiaa.

– Liiketoimintahistoria on viitekehysmalli, johon voi suhteuttaa omaa yritystä. Tällä on merkitystä liikkeenjohdollisessa koulutuksessa. Mitä jossain yrityksessä on tapahtunut ei kuitenkaan riitä, pitää myös pystyä kartoittamaan vaihtoehdot ja pohtia, miksi valittiin juuri tuo vaihtoehto, Lilja painotti. Gustav von Hertzen oli samoilla linjoilla: hänen mielestään kaikissa yrityksissä on paljon samankaltaisuutta.

Teppo Viholan mielestä yritys voi periaatteessa oppia historiastaan, mutta huomautti samalla, ettei mikään yritys oppimisen takia kirjoita historiaansa. Vihola myös muistutti, että yritysten toimintaympäristön muutosten vuoksi oppeja on vaikea soveltaa käytäntöön. Martti Häikiö uskoi, että yrityshistoriat ovat kullekin yritykselle itselleen tärkeitä peruskasvatuksen vuoksi:

– On paljon yritysjohtajia, jotka eivät tiedä yrityksensä historiaa, arveli Häikiö ja uskoi, että yritysten kannattaisi käyttää yrityshistorioitaan omassa sisäisessä koulutuksessaan.

Riitta Hjerppe muistutti, että esimerkiksi Saksassa on vanhastaan ollut toimivaa yhteistyötä yrityselämän ja historian tutkimuksen välillä:

– Saksassa on yrityshistoriallisia yhdistyksiä, joissa yritykset pitävät kunnia-asianaan olla mukana.

Onnistujat ja epäonnistujat

Menneestä oppiminen suuntautui keskustelussa onnistujiin ja epäonnistujiin: onnistujista voidaan ottaa mallia omaan yritystoimintaan, ja epäonnistujien virheistä voidaan oppia. Kari Lilja painotti, että suomalaisten yritysten menestystarinat ovat herättäneet kiinnostusta ulkomaillakin, kysyntää suomalaiselle liiketoimintahistorialle on siis omien rajojen ulkopuolellakin.

– Tarvitsisimme englanninkielistä tieteellistä tutkimusta suomalaisista yrityksistä. Tarvitsemme mekanismeja, jos tällaista kysyntää alkaa tulla, painotti Lilja, ja korosti, että liiketoimintahistoria oppiaineena olisi juuri tällainen mekanismi.

– Epäonnistumisista pitäisi kirjoittaa, ne ovat kipeitä asioita, joista ei yleensä haluta puhua, mutta ne opettavat ja juuri historioitsija voi päästä niihin käsiksi, Lilja jatkoi. Epäonnistumisia korosti myös Jorma Ahvenainen:

– Jos yrityshistorioista voi jotain oppia on se, kuinka firma saadaan nurin, Ahvenainen muistutti.

– Keskeinen kysymys on: miksi jotkut menestyvät ja toiset ei. Tähän historian tutkimuksen pitäisi pystyä vastaamaan. Menestyvät yritykset poikkeavat jollain merkittävällä tavalla toisista, heillä on jokin luova tapa tehdä rahaa, kiteytti vuorineuvos von Hertzen, ja jatkoi:

– Arvojärjestelmät ovat

kaikkein tärkeimpiä yrityksen menestykselle, voisi jopa yksinkertaistaa, toimitusjohtajan arvojärjestelmä. Arvojärjestelmä on hyvin hitaasti muuttuva, mutta silti erittäin keskeinen myös nopeissa muutoksissa. Yritystoiminnassa on myös muita vastaavia konservatiivisia, hitaasti muuttuvia, mutta hyvin tärkeitä asioita, joita voi tutkia ainoastaan historian tutkimuksen kautta, von Hertzen muistutti.

Monitieteisyys

Liiketoimintahistoria oppiaineen monitieteisyys oli sisäänkirjoitettuna keskustelussa, koska keskustelijoita oli usean oppiaineen piiristä. Jorma Ahvenainen korosti, että humanistisia aineita tulisi suosia talouden ja tekniikan opinnoissa. Samaa mieltä oli Gustav von Hertzen, joka korosti eri tieteenalojen välisten ristiriitojen merkitystä uuden tiedon synnyn kannalta:

– Luulisi, että Suomessa monitieteiset hankkeet onnistuisivat paremmin kuin maailmalla, von Hertzen arvioi, ja lisäsi, että historian ja liiketaloustieteen yhdistäminen ei vielä riitä, vaan tarvitaan lisäksi sosiologiaa ja psykologiaa.

– Näin meillä olisi teoria sekä ihmisestä, yhteiskunnasta että yrityksestä, von Hertzen kiteytti.

Juha Näsi korosti liiketaloustieteen oppien merkitystä historian tutkijalle. Esimerkiksi yritysstrategioista historian tutkijat saisivat lisää tulkinta-avaimia. Kari Lilja huomautti, että myös historian tutkimuksella on paljon annettavaa liiketaloustieteelle: historioitsijoiden kokonaisnäkemys on tärkeää.

Monitieteisistä projekteista Lilja nosti esiin esimerkkinä kansainväliset vertailut, jossa hän näki paljon hyötyä liiketaloustieteen ja historian tutkimuksen oppien yhdistämisessä.

Yrityshistorian sisältö

Keskustelun toinen pääteema käsitteli tilaustöinä tehtäviä yrityshistorioita. Ovatko ne tieteellistä tutkimusta, vaiko vain yritysten menneiden vaiheiden kirjaamista ilman sen kummempia tavoitteita? Yrityshistorioiden roolista oli juuri ennen Lammin keskustelua käyty vilkasta keskustelua valtakunnan lehdistössä, ja paikalla oli yrityshistorian kirjoittajien kovinta kotimaista kärkeä.

Yrityshistorioiden ongelmana on pidetty sitä, että teokset ovat massiivisia, värikkäitä ja kauniisti kuvitettua – mutta niitä ei lue kukaan. Miksi ei? Ja mitä ylipäänsä yrityshistoriassa voidaan kirjoittaa ja mitä ei?

– Yrityshistorioissa on paljon kuivaa ja tyhjää tekstiä, arvosteli Gustav von Hertzen. Teppo Vihola analysoi laajasti syitä mitä yrityshistoriat sisältävät ja miksi:

– Tilajalla on omat tavoitteensa, esimerkiksi imagosyyt. Halutaan tutustua yrityshistorian kautta omaan taustaan, mikä olivat aikaisempien johtajien päämäärät. Yrityshistoria tarjoaa informaatiota menneestä, menneistä tavoitteesta, Vihola arvioi ja jatkoi:

– Yleensä tilaaja eli toimiva johto ei niinkään halua sitoa kirjoittajaa sillä, mitä ei saa kirjoittaa, vaan mitä tekstissä ainakin pitäisi olla. Tilaustöissä on aina otettava huomioon tilaajan tarpeet: jos arkkitehdil-

tä tilaa saunan, ei tämä piirrä asuintaloo. Jorma Ahvenainen ei ollut aivan yhtä pessimistinen kuin Vihola:

– Ei kukaan kunniallinen historiankirjoittaja voi tehdä työtään, jos kädet ovat sidottuna, Ahvenainen muistutti.

Kuka rahoittaisi yrityshistorioita?

Viholan mielestä tilaustöinä tehtävissä yrityshistorioissakin voitaisiin päästä analyttisempään otteeseen, jos rahoitus saadaan muualta kuin tutkittavasta yrityksestä. Viholalla oli tähän myös käytännön ehdotus: säätiöpohjainen rahoituselin, taustallaan yritykset, akatemiat, tutkimussäätiöt ja vaikkapa etujärjestöt.

Tällaisen julkisen rahoituksen avulla voitaisiin tutkia esimerkiksi jonkin teollisuusalan historiaa laajemminkin. Rahoituskanava siis mahdollistaisi paitsi yrityshistorioiden kirjoittamisen myös eri toimialojen tutkimisen. Markku Kuisma yhtyi Viholan argumentointiin:

– Kriittisen tutkimuksen kannalta on hankala tilanne, että tutkija on välittömässä työtai rahoitussuhteessa tutkimuskohteeseensa. Tavanomaisella yrityshistorialla on taipumus rakentua kaavamaisiksi, tietyt pakolliseksi mielletyt asiat käsitteleväksi. Tämä johtaa helposti siihen, että käsitellään paljon asioita, mutta vain pinnalta. Rahoituksen institutionaalista puolta pitäisi kehittää, pitäisi löytää paikka, jossa raha- ja työsuhteiden olisi astetta kauempana, painotti Kuisma.

Gustav von Hertzen muistutti, ettei tilaustöitä ole tarkoitettukaan suurelle yleisölle,

vaan yrityksen omaan käyttöön. Tämän vuoksi niiden rinnalla juuri pitäisikin olla liike-toimintahistoriaa, jossa on sekä voittoja että tappioita.

Yhtenä mahdollisuutena yrityshistorioiden organisointiin on viime aikoina nostettu tilaushistoriallista toimistoa, joka on aikaisemmin vastannut lähinnä suomalaisten paikallishistorioiden tilauksista. Lamminkeskustelussa esiin nousut instituutio sai kuitenkin risiriittaisen vastaanoton:

– Yritysten historioiden tutkijoita saattaa olla vaikea saada tällaisen nimikkeen alle, vaan he todennäköisesti perustavat oman keskustelu- ja toimimijapiirin, totesi Juha Näsi.

Täydellisen rikoksen lähteet

Lähdetyöskentely on historian tutkimuksen ominta aluetta. Yritystoimintaa tutkittaessa ongelmana usein on se, että lähteitä ei saa käyttöön – muuta kuin yrityksestä tilaustyötä tekevä tutkija. Juha Näsi uskoi, että lähteiden käytön ongelma on väistymässä:

– Yhdysvalloissa yritykset suorastaan kilpailevat siitä, että pääsevät esimerkkiyrityksiksi Porterille tai Mintzbergille. Uskon, että kynnys aineiston julkisuuteen tuomiseen laskee myös meillä.

Vuorineuvos von Hertzen arveli, että tärkeistä asioista, yritysten keskeisimmistä valinnoista ei edes löydy lähdeaineistoa. Asiat päätetään jossain muualla kuin hallituksen kokouksissa, huomautti Hertzen, ja viittasi historian tutkijaa aina kalvavaan epäilyyn päätösten teosta käytävä- tai saunakeskusteluissa. Vuorineuvos Hert-

zen kehotti historian tutkijoita käyttämään hyväkseen yritysten teettämiä konsulttiraportteja, joissa on hänen mielestään raakaa ja oikeaa tietoa, mitä ei muussa aineistossa näy.

– Historioitsijat ovat aineistonsa vuoksi suurin piirtein oikeassa tai täsmälleen väärässä; käsitellään vain niitä asioita, joita voi käsitellä, Hertzen kiteytti ja sai aikaan vastalause-ryöpyyn historian tutkijoiden taholta.

– Hertzen aliarvioi asiakirjoja. Onko todella firmoja, jotka ovat tienhaarassa, eivätkä etsi päätöksilleen perusteluja? Totta kai firmoissa on käytäväkeskusteluja, mutta on liioiteltua väittää, ettei päätöksistä löydy aineistoa, Jorma Ahvenainen huomautti ja otti esimerkiksi suuret investoinnit, joita yleensä pohditaan pitkään myös historian tutkijalle tutussa aineistossa. Vuorineuvos von Hertzen painotti vastauksessaan Ahvenaiselle päätösten taustoja, pitkän aikavälin innovointia ja luovuutta:

– Kyllä ne konepäätökset löytyy aineistosta, mutta ei sitä, milloin asiaa on ryhdytty miettimään. Luovuutta ja innovaatiota ei löydy lähteistä. Yrityksissä täytyy olla ihmisiä, joilla on innovaatiokykyä, halua toimia. Innovaatio on sitä hankalampaa mitä suurempi organisaatio on kyseessä. Innovointikyky erottaa jyvät akanoista pitkällä aikavälillä. Hiivan löytäminen ja ymmärtäminen on se juttu, von Hertzen muistutti.

– Täydellistä rikosta ei ole, Martti Häikiö huomautti, ja muistutti, että on pikemminkin yleinen harhaluulo, ettei suurten ratkaisujen taustoista löydy aineistoa.

Tutkimus vai romaani?

Viimeaikaisessa keskustelussa on arvosteltu varsin voimakainkin sanakääntein kirjailijoiden tekemiä yrityshistorioita. Vasta-argumenttina on muun muassa kysytty, millainen meteli siitä syntyisi, jos yrityshistorian kirjoittaja kirjoittaisi romaanin ja väittäisi sitä klassikoksi.

– En halua sulkea etukäteen ketään pois. Mutta eivät kirjailijoiden tekemät yrityshistoriat ole kylläkään tuottaneet merkittävää lisäarvoa, eivät uutta tietoa tai tulkintoja, eivätkä myöskään sellaisia kaunokirjallisia saavutuksia, jotka ylittäisivät laadultaan, tyylieltään tai elävyydeltään historian tutkimuksessa tavanomaisen asiatproosan, Markku Kuisma kritiso.

– Ainoa tapa kirjoittaa yrityshistoria on kirjoittaa romaani. Vain sillä tavalla päästään tunteisiin ja suuriin asioihin yritystoiminnassa, painotti puolestaan Gustav von Hertzen. Teppo Viholalla oli asiaan käytännöllinen lähestymistapa:

– Pitäisi ensin tehdä tieteelliset kriteerit täyttävästi dokumentoitu tutkimus ja sitten romaani sen pohjalta, Vihola arvioi, ja uskoi samalla, että romaanimuodolla yrityshistorias-ta tulisi kiinnostavampi myös suurelle yleisölle.

Jari Ojala

Keskustelijat:

Professori (emeritus) Jorma Ahvenainen, Jyväskylän yliopisto. Useiden yrityshistorioiden kirjoittaja (mm. Enso-Gutzeit, Kymiyhtiö) sekä toimialatutkija (Suomen sahateollisuuden historia).

Dosentti Sakari Heikkinen, Helsingin yliopisto (Talous- ja sosiaalhistoria). Kirjoittanut muun muas-

sa Finnpaperin ja Suomen tullilaitoksen historiat.

Vuorineuvos Gustav von Hertzen. Hartwallin hallituksen puheenjohtaja, aikaisemmin Suomen Sokerin ja Cultorin toimitusjohtaja. Tutkinut itse muun muassa pelinäkemyä (teos: *The Spirit of the Game*).

Professori Riitta Hjerppe, Helsingin yliopisto (talous ja sosiaalhistoria). Tutkinut muun muassa suomalaisia suuryrityksiä pitkän aikavälin kontekstista.

Dosentti Martti Häikiö, Helsingin yliopisto. Kirjoittanut useita yrityshistorioita, parhaillaan Norian historiaa.

Professori Markku Kuisma, Helsingin yliopisto. Kirjoittanut lukuisia yrityshistorioita, mm. Nesteen ja Outokummun historiat, parhaillaan tekeillä on KOP:n historia. Kirjoittanut myös toimialatason historiaa (Metsäteollisuuden maa).

Filosofian tohtori Juha-Antti Lamberg, Jyväskylän yliopisto. Tutkinut teollisuusyritysten etujärjestötoimintaa ja tekee tällä hetkellä pitkän aikavälin analyysjä muun muassa suomalaisesta metsäteollisuudesta ja vähittäiskaupasta.

Professori Kari Lilja, Helsingin Kauppakorkeakoulu (organisaatiot ja johtaminen). Tutkinut muun muassa Suomen työelämän suhteiden kehitystä yritys- ja työpaikkatason näkökulmasta, metsäteollisuusyritysten strategisia muutoksia sekä Suomen liiketoimintajärjestelmän kansallisia erityispiirteitä.

Professori Juha Näsi, Tampereen teknillinen korkeakoulu (strateginen johtaminen). Tutkinut muun muassa suomalaisen metsäteollisuuden pitkän aikavälin strategioita ja kirjoittanut useita yrityshistorioita.

Dosentti Teppo Vihola, Jyväskylän yliopisto. Kirjoittanut muun muassa Lahden liike-elämän historian sekä juuri ilmestyneen SYP-Meritan historian.

Filosofian tohtori Jari Ojala, Jyväskylän yliopisto. Tutkinut muun muassa merenkulkua pitkän aikavälin liiketoimintana ja tällä hetkellä perheyhtiöitä, yritysten verkostoitumista sekä suomalaisia metsäyhtiöitä.

Notes on the contents

■ The main theme of this issue of the journal is globalization and our shrunken world (*Globalisaatio ja kutistunut maailma*).

In *Sivilisaatiob historian uusi paradigma?* ('A new paradigm for the history of civilization?'), Tapani Hietaniemi approaches the theme through Andre Gunder Frank's analysis of the origins of the global economy, while in *Globalisaation juurilla: kuinka maailma kutistui?* ('The roots of globalization: how did the world become so small?'), Yrjö Kaukiainen traces the development of globalization from the Middle Ages to the 19th century. Kaukiainen emphasizes the role of communications as the foundation of the global economy.

Marjatta Hietala's *Innovaatiot ja innovatiiviset yhteisöt* ('Innovations and innovative communities') looks in turn at the importance of innovation in the development of human communities, while Susanna Fellman's article *Kohti uljasta maailmaa? Suomalaisen johtajakoulutuksen kehitys* ('Towards a brave new world? The training of Finland's business leaders') examines the training of Finnish business executives in different periods and how Finnish views on management skills have changed with time. Fellman sets the contemporary debate in a broader historical perspective. How has the concept of management training changed, and why?

In *Miten syntyi suomalainen tietoyhteiskunta* ('The ori-

gins of the Finnish information society'), Martti Häikiö looks at the content of the information society from the perspective of telecommunications. Häikiö considers the interaction between technological innovations, commercial activities and political regulation and seeks the basic reasons behind the onwards march of international deregulation.

Contributors to this issue also look at the themes of the nobility, the history of laughter and Russia. In *Aatelin tutkimuksen uudet suuntauukset* ('New trends in research into the nobility'), Kati Katajisto presents the latest research into the European aristocracy, while in *Naurun teorit ja historiantutkimus* ('Theories of laughter in historical research') Anu Korhonen looks at the application of theories of laughter in historical research. Is a sense of humour a sign of intelligence or of stupidity? Is laughter a way to set oneself above the object of laughter or a way to mock authority? Is the ability to laugh a basic human trait?

In *Venäjän tutkimuksen historiaa muualla ja meillä* ('The history of Russian studies in Finland and elsewhere'), Arto Luukkanen asks whether Russia is susceptible of rational understanding, while in his editorial article *Historian tuomiot ja totuuskomissiot* ('The judgement of history and the truth commissions') Juha Sihvola looks at the debate on Communism's crimes against humanity and their condemnation before the tribunal of international morality.

(Translation: Brian Fleming)

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- **postittamalla viereisellä sivulla oleva palvelulipuke**
- **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelulipukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteeri: *Veikko Kallio*, Meripoiju 3 C 26, 02320 Espoo, puh. 09-813 4985, fax 09-8129 3010, 050-5211 540, veikko.kallio@kuvitus-tekstipalveluveikkokallio.fi. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään kahtena (2) tulostuksena ja disketinä Veikko Kalliolle.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävään Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2001: Historian Ystävään Liiton jäsenmaksu on 190 mk, korkeakouluopiskelijoilta 150 mk, yhteisöiltä 260 mk. Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushintaa Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 150 mk. Vuosikertatilaus kirjakaupassa yms. 190 mk. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 50 mk.

Pankkiyhteys: Leonia nro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: 1975 15 mk, 1976–89 20 mk, 1990–91 35 mk, 1992–94 40 mk, vuodesta 1995 45 mk. Hakemisto 1953–80 (numero 3a/1983) 35 mk.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy. Harjukatu 8, 38200 Vammala.

Historian Ystävään Liitto

Puheenjohtaja: suurlähettiläs *Heikki Talvitie*

Sihteeri: *Ossi Kokkonen*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69266, varmimmin tavattavissa tiistai-torstai klo 9–12

Rahastonhoitaja: *Torsti Salonen*, Laurinkatu 61, 08100 Lohja, puh. 019-315 915, fax 019-323 821.

Pankkiyhteys: Merita nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös paljunnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 190 mk, opiskelijoilta 150 mk vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelulipukkeen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille 800016-1528293; lomakkeeseen on tällöin merkittävät riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Ainta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Esimies: dos. *Aura Korppi-Tommola*

Varaesimies: prof. *Matti Peltonen*

Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Ossi Kokkonen*, varmimmin tavattavissa Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69226, varmimmin tiistai-torstai klo 9–12

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 100 mk) saavat ilmaiseksi yhden Historiallisen Arkiston numeron vuodessa ja he voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävään Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma-pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa sekä Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

Kristiina Kalleinen
"Isänmaani onni on kuulua Venäjälle"
Vapaaherra Lars Gabriel von Haartmanin elämä

Kalleisen tutkimuksessa "Hänen Hirmuisuutensa" saa enemmän inhimillisiä kuin hirmuisia piirteitä. Von Haartmanin aikaan kuuluu mm. Saimaan kanavan rakennuttaminen, raharealisaatio sekä tulliuudistus. Von Haartman pyrki kääntämään kaupan ja talouden suunnan Ruotsista kohti Venäjää. **160,-**

Jussi T. Lappalainen
Sadan vuoden sotatie
Suomen sotilaat 1617–1721

Lappalaisen teos on yleisesitys suomalaisista sotilaista ja heidän osallistumisestaan Ruotsin suurvaltakauden sotiin 1620–1720. Esityksen pohjana on kirjoittajan laaja perehtyneisyys käsittelemäänsä aiheeseen. Runsaasti karttoja. **178,37**

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA

Hallituskatu 1, 00170 Helsinki
 Tilaukset (09) 1312 3216, faksi (09) 1312 3218
 kirjamyynti@finlit.fi • www.finlit.fi

Pirkko-Liisa Kastari
Mao, missä sä oot?
Kiinan kulttuurivallankumous Suomen 1960-luvun keskusteluissa

Mao Zedongin kulttuurivallankumous muutti voimakkaasti 1960-luvun ihmisten käsityksiä maailmasta. Kastari selvittää 1960-luvun suurten kansainvälisten aatevirtausten – uusvasemmistolaisuus, pa-sifistinen rauhanaate ja kolmasmaailmalaisuus – vastaanottoa Suomessa. **160,-**

Matti Pöllä
Vienankarjalainen perhelaitos 1600–1900

Tutkimuksessa tarkastellaan rajantakaisen Karjalan pohjoisosalle ominaisia perheoloja esiteollisella kaudella. Tutkimus on ähestymistavaltaan sosiaalishistoriallis-kansatieteellinen. **180,-**

Kari Teräs
Arjessa ja liikkeessä
Verkostonäkökulma modernisoituihin työelämän suhteisiin 1880–1920

Puheenvuoro työelämän joustoista ja paikallisesta sopimisesta historiallisesta perspektiivistä. Tutkimuskohdetta valotetaan niin arjen kuin ammattiyhdistysliikkeenkin näkökulmasta. **160,-**

Julitta Suomela
Rajantakainen Venäjä
Venäläisten emigranttien aatteelliset ja poliittiset mieliteet Euroopassa venäläisissä sanomalehdissä 1918–1940

Suomelan tutkimus on kokonaisesitys Venäjän kohtaloiden puimista Venäjältä vuoden 1917 vallankumousten jälkeen paenneiden emigrantti-intellektuellien lehdissä. Samalla se on kuvaus heidän poliittisesta ja kulturellista elämästä maailmansotien välisessä Euroopassa. **160,-**

Jukka Sarjala
Music, Morals, and the Body
An Academic Issue in Turku 1653–1808

Kirja keskittyy uuden ajan alkupuolen Turkuun, kaupungin Kuninkaallisessa Akate-miassa ja Soitannollisessa Seurassa virinneeseen musiik-kifilosofiaan. Tutkimus rakentuu osaksi laajempaa keskustelua, joka liikkuu ruumiillisuuden tutkimisen, tunneherkkyyden ja tunneteorioiden piirissä. **150,-**

Jyrki Siukonen
Uplifted Spirits, Earthbound Machines
Studies on Artists and the Dream of Flight, 1900–1935

Siukonen tutkii teoksessaan lentämisen haavetta. Monitieteellinen kokonaisuus valaisee varhaisten lentokoneiden ja kuvataiteen välisiä suhteita ja tarjoaa uutta sekä taiteen että tekniikan historiasta kiinnostuneille. **140,-**